
Paşam
Mustafa Kemal'e Gönül Veren Cesur İki Kadın
OĞUZ AKAY
ALFA

Paşam

OĞUZ AKAY

OĞUZ AKAY, 1965 yılında Erzincan'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da, yüksek öğrenimini Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamladı. Atatürk ve Yakın Türk Tarihi üzerinde çalışan, araştırma ve incelemelerde bulunan yazarın yayımlanmış diğer eserleri şunlardır:

Atatürk'ün Sofrası (2005)
Gazi (2005)
Hedef Gelibolu (2006)
Benim Sofram Bu! (2006)
Beni İki Kadın Çok Sevdi (2010)

Paşam

Mustafa Kemal'e Gönül Veren Cesur İki Kadın

OĞUZ AKAY

ALFA

Alfa Yayınları **2094**
İnceleme-Araştırma **51**

PAŞAM
Mustafa Kemal'e Gönül Veren Cesur İki Kadın

Oğuz Akay

1. Basım: Mayıs 2010
2. Basım: Haziran 2010
ISBN: 978-605-106-222-8
Sertifika No: 10905

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Yayın Yönetmeni ve Editör Rana Alpöz
Pazarlama ve Satış Müdürü Vedat Bayrak
Kapak Tasarımı Gökhan Burhan

© 2010, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 34110 Cağaloğlu İstanbul, Turkey
Tel: (212) 511 53 03 – 513 87 51 – 512 30 46 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com

info@alfakitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz xiii

Ankara'da Bir Yalnız Adam: Mustafa Kemal 1
Fikriye Hanım'ı Bekliyorduk 2
Fikriye Çok Güzel Bir Hanımdı 3
Fikriye Hanım, Ankara'da Direksiyon Binası'nda 4
Evinde Mustafa Kemal'e Bakacak Bir Kadın Yoktu 5
Çankaya'nın Tek Hâkimi: Fikriye Hanım 6
Fikriye, Becerikli Bir Hanımdı 7
Mustafa Kemal'in Evinde Bir Kadın Eli 8
Mustafa Kemal'e Şahsı için Bağlı Tek Kadın: Fikriye Hanım 8
Fikriye Hanım, "Evlenmeye Gidiyorum" Demişti 9
Mustafa Kemal Çankaya Köşkü'nde 10
Çankaya Köşkü'nde Ankara'nın İlk Kadınlı Erkekli
Yemek Sofrası 11
Fikriye Hanım İkinci Derece Verem 13
Ankara'nın Çorağında Açmış Bir Gül: Fikriye Hanım 14
Çankaya'nın Milli Mücadele'ye Gönül Vermiş Tek Kadını 14
Fikriye Hanım'ın Bir Ziyareti 15
Zübeyde Hanım ve Makbule Hanım İzmit'te
Fikriye ile Karşılaşıyorlar 15
"Eyvah! Oğlum Onunla Evlenemez" 17
"Gönül Bu Ya..." 18
Bir Anne: Zübeyde Hanım 19

Makbule ve Fikriye Hanımlar Arasındaki Tatsızlık 20
Mustafa Kemal'e, Bulgurluzade Mehmet Bey'in
Kızını Vermek İstediler 21
Evlenmek İstemezdi 21
Zübeyde Hanım ve Fikriye Hanım 22
Fikriye Hanım, Mustafa Kemal'in
Cepheye Gittiğini Gizliyordu 22
Ankara'da Bir Düğün ve Mendildeki Kırmızı Lekeler 24
Zafer Müjdesi 25
Latife Hanım'ın, Mustafa Kemal Paşa'yı
Köşklerine Davet Etmesi 27
"Paşam! Bir Nezrim Var..." 27
Mustafa Kemal, Latife Hanım ile Tanıştı 28
Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de Latife Hanım'ın Evinde 29
Gazi, Latife Hanım'ın Misafiri 29
Ev, Büyük Bir Konak 29
Latife Hanım, Karargâh Mensupları ile Tanışıyor 30
"Evet! Yansın ve Yıkılsın..." 31
Gazi, Latife Hanım'ı Yakından Tanıyor 32
Bir Göztepe Gecesi 32
18 Eylül'de Zafer Yemeği 35
Karargâh Kumandanı Hanım 36
Latife Hanım Köşkleri İdare Ediyor 37
Latife Hanım, Kültürlü Bir Hanımdı 38
Öpülen Kalem Bir Sevgiyi Başlattı 39
"Paşa, Latife Hanım'la Evlenecek..." 39
Gazi, Latife Hanım'ı Anlatıyor 42
Ağabeyim ve Latife Hamm 43
Gazi, Latife Hanım'ı Ragıp Paşa'dan İstiyor 43
Bir Pelerin 44
Latife Hanım'ın Evi, Başkumandanlık Karargâhı 45
"Beni Unutmayınız!.." 45
Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Ankara'da 46
Zübeyde Hanım:"Latife'yi Mutlaka Görmeliyim" 47
Zübeyde Hanım'ın Sevinci 48
Mustafa Kemal'in Çevresi de Evlenmesinden Yanaydı 48

Çankaya'ya Hüzün Çökmüştü 49
Zübeyde Hanım: "Mustafam O Kızla Evlen..." 49
Fikriye Hanım için Verilen Karar 51
Fikriye Hanımsız Köşk 51
Fikriye Hanım, Avrupa'ya Sanatoryuma Gidiyor 52
Fikriye Hanım Viyana'ya Gönderildi 54
"Ben Mücadele Adamıyım!.." 55
Bir Şantaj Olayı 56
Bir Aşkın Mektupları 56
"Latife Hanım, Gazi'ye Sırılsıklam Âşık!.." 62
Zübeyde Hanım'ın İzmir'e Gönderilme Kararı 63
Zübeyde Hanım İzmir'e Gidiyor 63
Latife Hanım'a Nişan Armağanı: "Sakarya" Atı 64
Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ın Konuğu 67
Zübeyde Hanım'la Latife Hanım'ın Karşılaşması 68
Zübeyde Hanım, Latife Hanım'la Tanışıyor 69
Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ın Yanında 69
Latife Hanım, Zübeyde Hanım'a Bir Hemşire Gibi Bakıyor 70
Zübeyde Hanım: "Oğluma Layık Bir Eş" 70
Zübeyde Hanım:"...Bu Kız Seni Bahtiyar Eder..." 71
"İzmirli Bir Kız!" 71
"Evlenme Paşam" 75
"Sakarya", Latife Hanım'a Armağan Ediliyor 75
Zübeyde Hanım Ankara'ya Dönmek İstiyor 76
"...Bu Kızcağız ile Oğlum Mesut Olamazlar" 77
Zübeyde Hanım, Vasiyetini Gazi'ye Gönderiyor 77
İsmet Paşa'nın Nişan Kutlama Telgrafı 78
Nişandan Sonra 79
Zübeyde Hanım'ın Vefatı 79
Mustafa Kemal, Annesinin Vefatını Öğreniyor 79
Mustafa Kemal İzmir Yollarında 80
Mustafa Kemal'in Aşk ve Evlenme Üzerine Fikirleri 81
Mustafa Kemal, Gelecek Planlarını Açıklıyor 85
Mustafa Kemal İzmir'de 86
Mustafa Kemal Göztepe Köşkü'nde 86
Göztepe Köşkü'nde Bir Aile Sofrası 89

Muammer Bey, Evliliğe İtiraz Ediyor 90
Mustafa Kemal, Arkadaşlarını Göztepe Köşkü'ne
Çaya Çağırıyor 90
Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın Nikâhı 92
Latife Gazi Mustafa Kemal 93
Gazi, Artık Evli İdi 95
Nikâh Akşamı Kutlamaları 95
Nikâhı Kutlama Yemeği 96
İsmet Paşa'nın Evliliği Kutlama Mektubu 96
Gazeteler, Bu Evlilik ve Latife Hanım için Ne Yazmıştı? 97
Latife Hanım'dan Beklenen Görev 98
Mustafa Kemal Niçin Evlendiğini Açıklıyor 99
"Ben Söyleyeyim Sen Tashih Et!" 100
İlk Kez Sinemada Kadın Erkek Yan Yana 102
Türk Kadınları Sahneye Çıkacak 103
Fikriye Pek Çok Ağladı 104
Mustafa Kemal: "Ankara'ya Gelmesine İzin Veremem" 104
Fikriye Hanım'ın Dönüşü 105
Gelibolu'da Uzun Bekleyiş 106
Latife Hanım Çankaya Köşkü'nde 106
Gazi Paşa ve Latife Hanım'ın Türk Kadınlığı
Üzerine Demeçleri 107
Selanik–İzmir Tartışması 109
Mustafa Kemal, Latife Hanım'la Adana Gezisine Çıkıyor 110
Adana'da Gazi ve Latife Hanım'ın Tartışması 111
Latife Hanım'ın Giyimi 111
"Hiç Kurbana Bakamam!" 112
Karaman Müftüsü ile Konuşma 112
"Kemal! Kemal!" 113
"Oh Ya!" 114
Latife Hanım'ın Meziyetleri 114
"Yaşasın Mustafa Kemal!.." 115
"Bravo, Bravo" 117
Ah Kadın Ruhu! 118
Latife Hanım ile Mülakat Suya Düştü 121
Mustafa Kemal'in Evliliğine Tepkiler 122

Latife Hanım'ın Erkek Kardeşleri ... 123
Gazi'nin Kayınbiraderi ... 124
Latife Hanım'ın Siyasi Hırsı ... 124
The Saturday Evening Post Dergisine Mustafa Kemal ve
Latife Hanım'ın Demeçleri ... 125
Bir Akşam Yemeği ve Bir Gaf ... 136
"Latife Hanım Tamamen Haksız Değildi" ... 137
İsmet Paşa, Latife Hanım'la Bezik Oynardı ... 138
"Benim Çocuğumun Olmayacağı Malumdur" ... 139
Aile Ziyaretleri ... 140
Ev Toplantıları ve Eğlenceleri ... 141
"Hanımefendi Serbestsiniz..." ... 141
Gazi, Cumhuriyet'i Nasıl İlan Etti? ... 142
Latife Hanım: "Reisicumhur Olmuşsa Ne Olmuş?" ... 144
Latife Hanım Soruyor: "Millet Reisicumhurluğu
Hoş Görür Mü?" ... 144
Mustafa Kemal'in Geçirdiği İlk Kalp Krizi ... 145
Çankaya'da Kurulan Yaşama Düzeni ... 147
Gazi, Nasıl Hastalandığını Anlatıyor ... 148
Latife Hanım Tam Bir Hemşire Gibi ... 151
Gazi ve Latife Hanım İzmir'de ... 152
Gazi ve Latife Hanım Bir Düğünde ... 153
Gazi'nin Sağlık Durumu Hakkında Rapor ... 154
Kamçısız İdare Etmek ... 154
Bir Mangal Olayı ... 156
Fikriye Hanım'ın Gelibolu'dan İlk Ayrılışı ... 158
Fikriye Hanım'ın Çankaya Köşkü'ne İlk Gelişi ... 159
Fikriye Hanım İkinci Kez Gelibolu'dan Ayrılıyor ... 160
Fikriye Hanım, Tekrar Çankaya Köşkü'nde ... 160
Fikriye Hanım'ın İntihar Olayı ... 162
Fikriye Hanım Olayı ... 165
"...Kızcağız Ölüyor" ... 166
Fikriye Hanım, Hususi Bir Odada Tedavide ... 167
Fikriye Meselesi Kapanmış, Bitmişti ki... ... 168
Fikriye Olayı Üzerine Bir Perde Çekiliyor ... 169
"Âşıka Maşuk Sorulmaz" ... 170

"...O Genç ve Güzel Kız..." 170
Mustafa Kemal, "Latife" Yerine "Fikriye" Diyor 171
"Evlilikte Olur Bunlar" 171
Latife Hanım'ın Elçi Kabul Etmek İstemesi 172
Çankaya Köşkü'nde Çay Toplantıları 172
Mustafa Kemal ve Latife Hanım Bir Temsilde 173
Mustafa Kemal, Latife Hanım'la Yurt Gezisine Çıkıyor 174
Erzurum'da Latife Hanım'm Kıskançlığı 175
Sarıkamış'ta Bardak Taşıyor 175
Latife Hanım Yalnız Dönüyordu 178
"Hastanın Ateşi Nasıl?" 179
Yırtılan Mektup 181
Mustafa Kemal, Alıştığı Gece Toplantılarını İstiyor 182
"Devlet İşlerini Konuşacağız" 182
Latife Hanım Üzerine Dedikodular Yapılıyordu 183
Latife Hanım'ın Ayak Sesleri 184
"Bir Kaplanla, Bir Arslanla Evlendiniz" 184
"Kaplana Gem Vurulmaz" 185
Latife Hanım, Gazi'yi Hiç Anlayamadı 185
Latife Hanım'ı Ziyaret 186
Konya'da Bir Gün... 188
Gazi ve Latife Hanım Adana'da 190
Gazi, Tarsus'ta Kıyafet Devrimini Başlatıyor 191
Latife Hanım'ın Sıtma Hastalığı 192
Bir Bayram Ziyareti 192
Latife Hanım'ın Çankaya'da Kurduğu Aile Hayatı 193
"Bu Evden Kaçayım..." 195
Gazi Paşa Ankara'da Kayboluyor 197
Ayrılık Kararı 198
"Alafranga Evlendiler, Alaturka Ayrıldılar" 198
Talakname (Boşanma Belgesi) Yazılıyor 198
"...Yazmayan Bir Kalemle Bitti" 199
"İstasyonda Latife Hanım'ı Gördüm" 200
Latife Hanım İzmir'e Uğurlanıyor 200
Gazi Köşke Dönüyor 201
"Çankaya Boşaldı" 202

Mustafa Kemal: "...Affedecektim" 203
"Askerce Söz" 204
"O Bir Hanımefendidir!.." 204
Talakname (Boşanma Belgesi) 205
Bir Ayrılığın Türküsü: "Bağrı Yanık Bülbüle Döndüm" 206
Gazi'nin Latife Hanım'dan Ayrılışının Bir Nedeni 207
Neden Boşandılar: Sofra Yüzünden 208
Latife Hanım'ı "Hürrem Sultan"a Benzetmişlerdi 208
Gazi, Evlilikte Şansı Yakalamış Olsaydı 209
Fevzi Çakmak: "... Ümitlerim Tahakkuk Etmedi" 209
Atatürk Ayrılmasaydı Daha Uzun Yaşardı 211
Latife Hamm'ı İzmir'de Ziyaret 211
Unutulmayan Eş: Latife Hanım 212
Gazi'nin, Küçük Kayınbiraderi Münci ile Bir Konuşması 213
Latife Hanım: "...Bir Asker İmanı ile Onun
Hatıralarını Bekledim" 215
Latife Hanım: "...Benim de Verilecek Cevaplarım Vardır" 216
Latife Hanım: "Son Arzum" 217

Kaynakça 219

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal'in "Sakarya" adlı atına binip Çankaya sırtlarında dolaşan bu cesur iki kadın, Latife Hanım ve Fikriye Hanım, Türkiye'nin kurtuluş ve kuruluş günlerinde, kadınlar için cesaretin sembolü olmuşlardır. Çankaya Köşkü'nde, Milli Mücadele'de, zafer günlerinde ve Türk devriminin ilk yıllarında unutulmaz izler bırakmışlardır.

Fikriye Hanım, Kurtuluş yıllarında cephe gerisinde hizmet almış ve bir kadın nefer gibi karargâh hizmetlerinde bulunmuş, uysal, fedakâr ve örnek bir Türk kadınıdır. "Âşıka maşuk sorulmaz," dercesine, "Gazi Paşa"sını delice sevmiş ve bu sevda yüzünden genç yaşında hayata veda etmiştir.

Latife Hanım, sözünü ve gözünü budaktan esirgemeyen, biraz sert ve hırçın olmakla birlikte, cesur, zeki, kültürlü, çağdaş bir Türk kadınıdır. Türk kadınının sosyalleşmesinde model olmuş, dönemin tüm genç kadınları ona imrenip, onun gibi olmaya çalışmışlardır. "Mukaddes Paşa"sından ayrıldıktan sonra, hayatının sonuna kadar acı bir yalnızlık ve suskunluk içinde yaşamıştır.

Mustafa Kemal'in hayatında büyük önem ve değer taşıyan bu iki kadının hayatları, çok sevdikleri "Paşa"ları uğrunda nihayet bulmuştur.

Fikriye Hanım'ın kaybından yıllar yıllar sonra, Fikriye Hanım'dan hiç de hoş bahsedilmeyen bir mecliste, bu bahse karşılık Mustafa Kemal, "Ben Anadolu'ya geçtiğim zaman, idamıma karar verildi-

ğini duyar duymaz, o genç ve güzel kız, o günün tehlikeli şartları içinde bana koştu geldi... Anadolu'ya geldi..." diyerek, Fikriye Hanım'ı yüceltmiştir.

Yarı erkek kıyafetlerle ve ayağında çizmelerle yurtiçi seyahatlerde yanında yer alan Latife Hanım için Mustafa Kemal, evleneceğini açıkladığı zaman, "...Zekâsını, bilgisini, terbiyesini beğendim," demiştir. Devrimlerin fikir hazırlıklarına ve uygulanmasına katılmış olan Latife Hanım için, yine yıllar sonra, hiç de hoş konuşulmayan bir mecliste Mustafa Kemal, "O bir hanımefendidir, her zaman da bir hanımefendi olarak kalacaktır!" diyerek ayrıldığı hayat arkadaşını yüceltmiştir.

Latife Hanım ve Fikriye Hanım'ı, Gazi Paşa'nın çevresinin her türlü yargısından uzak, yapıcı ve saygın bir bakışla değerlendirerek anlatmak böylece tarihle dostluk kurmak ve tarihin içine girerek, o günkü olayları, bugün de aynı samimi heyecanla yaşamak gerekir.

Latife Hanım ve Fikriye Hanım'ı, bir veya birkaç kişinin gözüyle anlatmak bizi affedilmez hatalara götürür. Çok kişinin gözlemlerini ve anılarını, erkek ve kadın bakış açılarından dikkate alarak ve dönemin yaşam ve kültür şartlarını da göz önünde tutarak kullanmak, bu iki değerli kişiye haksızlık yapılmasını önler. Bu yol, onların olduğu gibi anlatılmasını sağlar. Aksi halde Türk tarihine, Mustafa Kemal için özel yere sahip olan bu iki değerli kadına ve onların mensup olduğu topluma, hem büyük saygısızlık, hem de haksızlık yapılmış olur.

Güvenilir kaynaklara dayanarak, ilk kaynaklardan anı, bilgi, belge ve haberleri değerlendirerek, Fikriye Hanım ve Latife Hanım'ı gerçek değerleriyle anlattığım *Paşam*, bu hedefte bir eserdir. Mustafa Kemal de, kendisine "Paşam" diye hitap edilmesini sever ve isterdi.

Oğuz Akay

ANKARA'DA BİR YALNIZ ADAM: MUSTAFA KEMAL

Ali Kılıç

Milli Mücadele'nin başlangıcında, o keşmekeş günlerinde, Gazi evvela bir müddet istasyonda, sonraki Riyaseticumhur Kalemi Mahsus (Özel Kalem) binasında ikamet etmekteyken Ankaralıların Çankaya'daki köşkü kendilerine hediye etmelerinin ardından da oraya geçmişlerdi. Gazi, her iki yerde de, birtakım erkek hizmetçiler ellerinde bakımsız ve kimsesiz gibi idiler.

Gazi'nin Sivas Kongresi'nden itibaren beraberinde bulunan Bekir Çavuş isminde sadık bir adamı vardı. Her işini bu Bekir Çavuş yapardı. Bekir Çavuş, Gazi'ye candan bağlıydı. Onu rahat ettirmek için canını feda edercesine çalışırdı. Varı, yoğu, nesi varsa açıkta, hep Bekir Çavuş'un elinde idi. Gerçi Gazi'nin işlere nezaret edecek yaverleri, daire müdürleri ve sair (yakın) arkadaşları yok değildi. Fakat ne de olsa evde bir kadın eli ve bir kadın idaresi lazımdı.

Bu sıralarda, İstanbul'dan, eski süvari kaymakamlarından (yarbaylarından) ve Gazi'nin Selanik'ten tanıdığı ve hürmet ettiği Evrenos ailesinden Muhsin Bey'in damadı Mithat Bey Ankara'ya gelmişti. Gazi'nin bu bakımsız vaziyetini görmüş, acımış, köşkün dahili hizmetlerinin bir kadın tarafından idare edilmesinin daha uygun olacağını düşünerek o aralık aklına Gazi'ye uzaktan, üvey cihetten (yönden) yakınlığı olduğunu bildiği ve kendisinin de İstanbul'dan iyi

tanıdığı ahbaplarından Fikriye Hanım gelmişti. Mithat Bey, Gazi'ye Fikriye Hanım'ı Ankara'ya getirterek köşkün dahili işlerinin idaresini ona bırakmasını ve aklı başında olan bu hanımdan bu hususta çok istifade olunacağını, kendisisinin de rahat edeceğini söyler.

Gazi, bu düşünceyi uygun bulur. Mithat Bey İstanbul'a gider, tekrar Ankara'ya geldiği vakit Fikriye Hanım'ı da alıp beraber getirir.[1]

FİKRİYE HANIM'I BEKLİYORDUK

Ali Metin

Fikriye Hanım, Atatürk'ün üvey amcası Albay Hüsamettin Bey'in kızıydı. Aile, evvelce Selanik'ten İstanbul'a gelip yerleşmişti. Hüsamettin Bey'in en büyük çocuğu Enver'den başka Fikriye, Jülide adında iki kızı vardı. Anne ve babalarını arka arkaya kaybeden kardeşler yalnız kalmış ve daha sonra ağabeyleriyle darılmalarından ötürü Fikriye ve Jülide büsbütün kimsesiz kalmışlardı. En küçükleri Jülide hastaydı. Büyükada'da geçirdikleri bir yangından sonra iki kardeş Heybeli'ye taşınmışlar ve orada Jülide'nin veremden ölümü üzerine Fikriye Hanım, çok samimi arkadaşı olan Cevat Abbas Bey'in eski hanımı Memduha Hanım'ın Sultanahmet'teki evine gitmişti.

Hüsamettin Bey sağlığında Zübeyde Hanım ve diğer hemşehrileriyle çok iyi görüşürmüş. Fikriye Hanım, o zaman küçük bir kızmış, Atatürk'le aralarında on beş, on altı yaş fark varmış. Atatürk, Anadolu'ya geçtikten sonra yakın akrabalar Fikriye Hanım'ı Atatürk'e yardımcı olarak göndermeyi düşünmüşler. Esasen çok yalnız kalan Fikriye Hanım da Atatürk'e mektup yazarak durumu bildirmiş ve muvafakati üzerine Ankara'ya hareket etmek kararını vermişti.

Böylece Fikriye Hanım İnebolu üzerinden Kastamonu'ya gelmiş ve beklenen misafirin geldiği hakkında vali tel çekmiş. Atatürk, beni yanına çağırarak:

1 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2 , Sayı: 557, 29 Kasım 1951, s. 1, 7

– Ali, çok yakında bir misafirimiz gelecek, yer hazırla, buyurdular.

Ben de nasıl bir yer hazırlanacağını iyice anlamak için:

– Paşam, hemşireniz mi gelecek? dedim.

Atatürk:

– Hayır, Fikriye Hanım isminde bir hanım gelecek; diyerek, Kalemi Mahsus Müdürü Hayati Bey'i çağırmamı emrettiler.

Hayati Bey'i çağırdım. Ona, Kastamonu Valisi'ne; gelen misafirin Ankara'ya çıkarılması için tel çekmesini söylediler. Nitekim kısa bir müddet sonra da Kastamonu Valisi, misafirin yola emniyetle çıkarıldığını telle bildirdi. Fikriye Hanım'ı bekliyorduk.[2]

FİKRİYE ÇOK GÜZEL BİR HANIMDI

Mustafa Mecdi Boysan

Bizim ailece Fikriye dediğimiz bu çok güzel hanım, Atatürk'ün üvey babasının (Ragıp Bey'in) erkek kardeşinin kızı olmak dolayısıyla, bilhassa Zübeyde Hanım'ı sık sık ziyarete gelir, Akaretler'deki evimizde günlerce misafir kalır ve bu arada Mustafa Kemal Paşa'yı da bir ağabey gibi sever, sayar, her hizmetinde bulunurdu. Hele nikâhlanarak birlikte gittiği bir Mısırlı ile, harem hayatına katlanamadığından geçinemeyip İstanbul'a dönüşünden sonra, Paşa'ya bütün bütün üstüne titreyerek bağlanmış, her işini bizzat görmeye, ona bir evlat gibi bakmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçinceye kadar bu, böyle devam etti ve Paşa, Sivas Kongresi'ni topladıktan sonra Ankara'ya yollanırken Fikriye Hanım da, her tehlikeyi ve meşakkati göze alıp İstanbul'dan kalkarak, İnebolu, Kastamonu yoluyla, Ankara'ya gitti.[3]

2 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 85–86

3 Feridun Kandemir, "Atatürk'ü Son Derece Müteessir Eden Hadise: Fikriye Hanım'ın İntiharı", *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Derleyen: Niyazi Ahmet Banoğlu, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955, s. 28

FİKRİYE HANIM, ANKARA'DA DİREKSİYON BİNASI'NDA

Ali Metin

Atatürk o zaman istasyonda bulunan binada oturuyorlardı. Otuz beş kişi olan karargâhın tabldotundan yemek yiyorlar ve bir kadın ihtimamı görmüyorlardı. Bulunduğumuz binaya çamaşır yıkamak için yalnız bir Musevi kadın geliyordu. Atatürk'ün bütün hizmetlerini elimizden geldiği kadar biz görüyorduk. Tabii ki kendilerine bir kadın gibi bakamıyorduk. Bu yönden karargâha bir hanımın gelmesine hepimiz sevinmiştik. Atatürk biraz bakılacak ve rahat edecekti artık.

Zannederim Haziran ortalarında (Kasım 1920) idik. Bir gün öğleden sonra binanın dış kapısına yaylı bir arabanın geldiğini ve muhafızların arabayı durdurduklarını posta eri haber verdi. Atatürk Meclis'te bulunuyorlardı. O zaman binanın çevresinde tahta parmaklık vardı. Şimdiki Gar Gazinosu'nun olduğu yer bomboş bir kırdı.

Hemen koşarak arabayı karşıladım. İçerisinde çarşaflı ve yüzü açık bir hanım oturuyordu.

– Fikriye Hanım siz misiniz? diye sorduktan sonra içeriye aldım ve ayırdığımız odaya götürdüm.

...Yol yorgunluğunu atmadan evin işleri ile uğraşmaya başladı. Paşa'nın da, henüz haberi yoktu geldiğinden. Ama iki saat sonra ev bir başka oldu. Dikkatli, şefkatli bir kadın elinin her tarafta mucize yaratmasına şahit oluyordum...

Fikriye Hanım eşyalarını yerleştirirken ben de Meclis'e giderek Atatürk'e yolcunun geldiğini bildirdim. Çok memnun oldular ve biraz sonra geleceklerini söylediler.

Fikriye Hanım'a ayırdığımız odada evvelce ben yatıyordum. Odada bir kanepe ve birkaç koltuktan başka bir şey yoktu. Siyah renkte bir mektep karyolasının üzerine tahtalar dizerek yatak hazırlamıştım. Binanın her tarafı çıplak denecek kadar eşyasız idi. Çankaya Köşkü'ne taşınıncaya kadar Fikriye Hanım burada hayli mahrumiyet çekti.[4]

4 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, A hatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 85–88; İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayı ları, İstanbul 1975, s. 77

EVİNDE MUSTAFA KEMAL'E BAKACAK BİR KADIN YOKTU

Halide Edip Adıvar

Son zamanlarda (Ekim–Kasım 1920) Mustafa Kemal Paşa'nın da sıhhati iyi değildi. Evinde ona bakacak bir kadın olmadığı için Dr. Adnan (Adıvar) endişeliydi. Nihayet, akrabasından bir kadının gelip ona baktığını memnuniyetle haber aldık. Ben, Ankara'nın öbür tarafına nadiren geçtiğim için, nerede oturduğunu bilmiyordum. Artık karargâhta da pek az bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın iki atlı bir arabası vardı. Fakat buna nadiren binerdi.

At üstünde yolda ilerlediğim bir sırada, karşıdan gelen at arabası bana yaklaştı ve sürünürcesine yakınımdan geçip gitti. At arabasının içinde oturan kişinin Mustafa Kemal Paşa değil, çok yorgun ve çok soğuk görünmekle birlikte çok hoş yüzlü bir kadın olduğunu gördüm. Burnunun ucu mavimsi, dudakları solgun ve renksizdi. Esmer, narin, oval biçimli yüzü çok etkileyiciydi. Koyu kahverengi gözleri, çok uzun ve kıvrımlı kirpikleri beni uzak geçmişin bulanık hatıralarına götürdü. Gördüğüm kişinin iyi terbiyeyle yetişmiş genç bir kadın olan yeğen Fikriye Hanım olduğunu düşündüm. Fikriye Hanım, üzerindeki zevkli ama sade elbiseleri içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın canlı, renkli bayan arkadaşlarından çok farklı görünüyordu. Birine benziyordu, ama kime? Yüzü beni neden böyle etkilemişti? Solgun yüzü bana dönmüş, bana belli belirsiz bir gülümsemeyle bakmış ve at arabası yanımdan geçip uzaklaştığında onun tarif edilmez hüzünlü bakışı adeta beni çarpmıştı. Özellikle, kendimi bakmaktan alıkoyamadığım gözleri... Sonra anladım. Bu gözler yaşantımda hep belli belirsiz seçilen, hayali, bulanık bir gölge olarak kalmış annemin gözlerini andırıyordu. Bunu Dr. Adnan'a söylediğimde gülümsedi ve şöyle dedi:

– Doğrusu bu durum beni şaşırtmadı. Bana annenin veremli olduğunu söylemiştin, korkarım Fikriye Hanım da veremli.[5]

5 Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, John Murray, London 1928, s. 223–224; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul 1962, s. 171; Vamık D. Volkan–Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk Yaşamı ve İç Dünyası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 227

ÇANKAYA'NIN TEK HÂKİMİ: FİKRİYE HANIM

Salih Bozok

Bu gelişi, Mustafa Kemal Paşa'dan başka herkes yadırgadı. Bunca erkeğin arasında tek bir İstanbullu kadının barınabileceğine, hiçbir Allah'ın kulu inanmıyordu. Hele Bekir Çavuş, ateş püskürmekteydi!.. O zamana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın bütün işlerini o yürütürken, bir kadının gelip işlerini elinden alması ve oğlu gibi bağlandığı Mustafa Kemal Paşa'dan kendisini uzaklaştırması benimsenecek iş değildi!.. Kıyametler koptu. Ben kendi kendime bu Fikriye Hanım'ın bir süre sonra İstanbul'un kısa yolunu sormaya başlayacağına inanıyordum...

Fakat olaylar hiç de beklediğimiz gibi gerçekleşmedi... Bir kere Fikriye Hanım, Bekir Çavuş'u işinden uzaklaştıracağına, Bekir Çavuş'un emrine girmiş göründü. Bekir Çavuş, çoktandır arayıp da bulamadığı yardımcıyı görünce, Fikriye'ye dört elle sarıldı. Sökükleri Fikriye dikiyor, yemekleri Fikriye yapıyor, bulaşıkları Fikriye yıkıyor; fakat sofrayı Bekir Çavuş kuruyor, sabah kahvesini Paşa'ya Bekir Çavuş götürüyor, Paşa'yı Bekir Çavuş giydiriyordu. Adeta Bekir Çavuş bir derece terfi etmiş gibi bir şey oldu... Bu yüzden hem Fikriye'ye hem de çevresine bayağı şişinmeye başladı...

Nitekim Fikriye hem yumuşak hem de sevimli bir kadın olduğu için kısa bir zamanda kendisini bütün Çankaya'ya benimsettikten başka, Atatürk'ün arkadaşlarının da saygısını kazanmasını bildi.

Yaverlerden mutfak personeline kadar birçok insanın söküğü Fikriye'den sorulur oldu. Çok kısa bir sürede Fikriye, Bekir Çavuş'a ve yaptıkları işlerin hiçbirine ilişmeden, Bekir Çavuş'la işleri ele almasını bildi. Yani açıkçası, Bekir Çavuş her yerde vardı ve Fikriye'yi ileri geri komuta ediyordu ama; Fikriye, çavuşun şahsiyetini silmiş süpürmüş, adeta eritip buhar haline getirmişti... Çankaya'nın tek hâkimi Fikriye oldu; ve bu hâkimiyetini –Bekir Çavuş dahil– hiç kimse yadırgamadı. Çünkü önce istasyondaki ev, sonra Çankaya, Fikriye'nin elinde yaşanır hale geldi...[6]

---

6 İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor...*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 31–32

FİKRİYE, BECERİKLİ BİR HANIMDI

Ali Metin

Fikriye Hanım her geçen gün hepimizde çok iyi tesirler bırakmaya başlamıştı. Çok sakin, temiz kalpli ve becerikli bir hanımdı. Uzun boylu, balık etinde, siyah gözlü, kumral saçlı ve oldukça tahsilli çok güzel bir hanımdı. Bulduğumuz binayı temizleyip güzel bir ev haline getirinceye kadar çok uğraştı. Binaya perdeler almış, onları dikiş makinesi olmadığı için günlerce çalışarak eliyle dikmişti. Her tarafa çiçekler konmuş, tabldot düzelmiş, yemekler intizama girmişti.

Senelerden beri elbise ve çamaşırları ütü ve kola görmeyen Atatürk, Fikriye Hanım'ın gelmesiyle muntazam giyinmeye ve yemek yemeye başlamıştı.

Atatürk, gece gündüz aralıksız çalıştıklarından Fikriye Hanım ile meşgul olamıyorlardı. Fikriye Hanım ise binayı tertipledikten sonra tabldotumuzu ve hatta yakınımızda bulunan Muhafız Bölüğü'nün yemeklerini de düzelttirmişti. Bütün gün yorulan Atatürk, çoğu zaman yatmaya geldiği bu eve tam bir huzurla girer ve rahat ederlerdi. Yemek, tabldot şeklinde olmasına rağmen Fikriye Hanım'ın basit kaplarda ara sıra yaptığı ilave yemekleri yerler ve çok memnun olurlardı.

Fikriye Hanım, yirmi iki yaşında olmasına rağmen gençliğinden ümit edilmeyecek kadar olgun ve müşfik bir hanımdı. İlk zamanlar işlerini bitirdikten sonra çoğu zaman kitap ve gazete okur, pek sıkılırsa bir fayton gezisi yapardı. Atatürk onun bütün hayatını dolduruyordu. Bu evde yaşamaktan derin bir haz duyduğu belliydi. Tek görüştüğü arkadaş, Hacı Doğan Mahallesi'nde oturan Doktor Sıtkı Bey'in eşi Nazlı Hanım'dı. Ara sıra cepheden vakit buldukça Ankara'da kalan Halide Edip Hanım da gelip giderdi.[7]

---

7 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 86–88

MUSTAFA KEMAL'İN EVİNDE BİR KADIN ELİ

Ali Kılıç

Fikriye Hanım, yirmi beş otuz yaşlarında, terbiyeli, nazik, cidden ev kadını idi. Kendine mahsus sempatik bir hali de vardı. Az zamanda iyi hali ve iyi muamelesi ile muhite kendisini çok sevdirdi. Biz de onu çok sever, kendisine hürmet ederdik.

Fikriye Hanım, derhal Gazi'nin pek düşkün olduğu konforunu, istirahatini temin etti. Denebilir ki köşke gelip idareyi eline aldığı günden itibaren Gazi'nin hayat tarzı değişmişti. Fikriye Hanım, yalnız Gazi ile değil, hatta yaverlerinin işleriyle, çamaşırlarının yıkanmasına, söküklerinin dikilmesine kadar her şeyleriyle de meşgul olurdu.[8]

MUSTAFA KEMAL'E ŞAHSI İÇİN BAĞLI TEK KADIN: FİKRİYE HANIM

Halide Edip Adıvar

Türk ordusunun bu çetin savaş günlerinde (1921), köylerde çok yardıma ihtiyacı vardı. Bu yardımı da sade Ankara'da bulunan Hilâli Ahmer'den (Kızılay) görebiliyordu. Bunu Ankara kadınları hazırlamışlardı. Ankara kadınları beni bu işin başına geçirmek istedilerse de, ben sade bir aza olmakla yetindim...

Ankara'nın en büyük salonu Erkek Muallim Mektebi'nde olduğu için, orada toplanacaktık. O akşam, Kız Muallim Mektebi'ne giderek müdire ile konuşurken beni bir hanımın görmek istediğini haber verdiler. Pencerenin ışığı altında güzel ve ince yüzlü bir kadınla karşılaştım. Ellerini uzatarak bana geldi. Bunun, bir defa Mustafa Kemal Paşa'nın arabasında gördüğüm yeğeni Fikriye Hanım olduğunu anladım.

Bu güzel kadın her türlü yardıma hazırdı. Çok tatlı ve mahzun bir sesi vardı. Epeyce konuştuk. Herhalde Mustafa Kemal Paşa'ya çok

8 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2 , Sayı: 557, 29 Kasım 1951, s. 7

derin bir surette bağlıydı. Onun kadın dostlarından çekiniyordu. Bu kadm, Mustafa Kemal Paşa'nın evini gayet iyi idare ediyor ve hemen herkesin saygısını kazanıyordu. Kendisini almak isteyen birçok adamakıllı erkek olmasma rağmen, kabul etmiyordu. İnanıyorum ki, Mustafa Kemal Paşa'nın anası müstesna, kendisine mevkii için değil, sırf şahsı için bağlı tek kadın bu idi. Ne var ki, kendisini nikâhla aldıracak kadar becerikli değildi. Bununla beraber bir gün alacağına inanıyordu. Ömründe tek bağlandığı erkek Mustafa Kemal Paşa idi. Onu kaybederse, insan hissediyordu ki, hayatını da kaybedecekti. Gözlerinin ve ağzının garip cazibesi hâlâ hayalimdedir.[9]

FİKRİYE HANIM, "EVLENMEYE GİDİYORUM" DEMİŞTİ

Mustafa Mecdi Boysan

...Hayli zamandan beri, Fikriye'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterdiği fazla ilgi ve bağlılıktan anlamlar çıkardıkları halde, Paşa'nm bunu tabii ve hoş görüşünden dolayı herhangi bir şekilde Fikriye'yi uzaklaştırmaya teşebbüs edemeyerek üzülen Zübeyde Hanım'la kızı Makbule, bu defa, bu Ankara'ya gidiş oldubittisi karşısında çok müteessir oldular.

Çünkü İstanbul'da iken, aynı evde, daima dikkatli bulunup durumu idare ederek, korktukları evlenme ihtimalini önledikleri halde, şimdi uzakta kalarak Fikriye'nin dilediği gibi harekette serbest kalışına seyirci olmaktan başka bir şey yapamayış her ikisini de çok sarsmıştı.

Zübeyde Hanım:

– Mustafa'cığımdan eminim... Katiyen böyle bir şey düşünmez, yapmaz ama insan bu... Fikriye'nin fendinden korkuyorum... Hele Ankara gibi ücra bir yerde, diye, üzülüp duruyordu.

Fikriye'nin ise, gerçekten Zübeyde Hanım'ın endişe ettiği kadar niyetinin kötü olduğunu ben, pek kısa zaman sonra, Ankara'ya giderken, uğradığım Kastamonu'da evine misafir olduğum Posta ve

9 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 186, 188

Telgraf Başmüdürü'nden öğrendim. Bu zat, bana bir müddet evvel Fikriye Hanım'ın da evinde misafir kaldığını söylerken onun:

– Mustafa Kemal Paşa ile evlenmeye gidiyorum. Vakıa (gerçi) annesiyle hemşiresi muhalefet ediyorlarsa da, artık şerlerinden kurtuldum. Ne olursa olsun evleneceğim, dediğini anlattı.

Ben de kendisine:

– Fikriye hakikaten böyle söylemişse, kendi kendine gelin güvey olmak hevesine kapılmış demektir. Herhalde aklmdan zoru olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın hele bu zamanda evlenmek aklına bile gelmez. Böyle şey yok. Sizden de çok rica ederim, bana bu sözleri söylememiş olun, kimseye de bundan bahsetmeyin!.. dedim ve Ankara'ya gittim.

Orada, Fikriye'yi yine, Paşa'nın en yakın, en sadık, müşfik ve hassas bir akrabası durumunda, üstüne titrer bir vaziyette buldum.

– Paşam! diye gözlerinin içine bakarak, her emrini yerine getiriyordu.

O da:

– Fikriye!.. diye, bütün bir samimiyetle onu en mahremi, yakını biliyordu.[10]

MUSTAFA KEMAL ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE

Ali Metin

Çankaya Köşkü'ne taşınmıştık. Fikriye Hanım, bu köşkü de gece gündüz çalışmak suretiyle düzeltmiş, imrenilecek bir hale getirmişti. Zamanla köşke bir piyano alınmış ve Fikriye Hanım az bildiği piyanoyu ilerletmeye başlamıştı. Çankaya'ya taşındıktan sonra çarşafını çıkarmış ve tayyör giymişti. Sanırım bu talihsiz kadının en mesut günleri Çankaya'da geçmeye başlamıştı. Misafirler artmış, köşkün hizmetleri çoğalmıştı. Bunun üzerine köşke iki hizmetçi ve erkek aşçı alınmıştı.

10 Feridun Kandemir, "Atatürk'ü Son Derece Müteessir Eden Hadise: Fikriye Hanım'ın İntiharı", *Nükte Fıkra Ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Derleyen: Niyazi Ahmet Banoğlu, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955, s. 28–29

Ziyaretçiler arasında Ruşen Eşref (Ünaydın), Ankara Komutanı Fuat Bey, Siirt milletvekili Malunut, Fethi (Okyar), Kâzım (Özalp) ve Salih (Bozok) Beyler aileleriyle başta gelmekte idiler. Fikriye Hanım'ın ev sahipliğinden ve misafirperverliğinden herkes çok memnundu.[11]

ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE ANKARA'NIN İLK KADINLI ERKEKLİ YEMEK SOFRASI

Ruşen Eşref Ünaydın

İkinci İnönü muzafferiyetinden bir vakit sonra sen (Mustafa Kemal) istasyondaki o evinden Çankaya'daki köşküne yeni geçmiştin. İki İnönü'nün muzafferi İsmet Paşa, cephenin sükûnetli bir zamanında, seninle görüşmek ve biraz dinlenip nefes almak üzere iki gün için sessizce Ankara'ya gelmişti. Sen iki gözünün iki ışığı gibi parlak saydığın o iki muzafferiyeti gerçekleştirmiş olan genç cephe kumandanının yolunu günlerdir heyecanla gözlemekte idin. Onu, ne sevinçle karşıladın, ne sevgi ile bağrına bastın, yeni köşkünde ne kadar candan ağırladın!..

İstiyordun ki ömrü aylardır, şehir yaşayışından ve aile ocağından uzakta tam bir sınır boyu ordugâhının boğuşkan havası içindeki yokluklara göğüs germekle geçen bir medeni insana, bir aile adamına, çarpıştığı dağların arkasındaki en yakın şehirde yeniden kurulup tutunmaya başlamış bir şefkatin sıcaklığını duyurasın. Şahsının medeni alışkanlıklarını millet davası uğrunda hep arkasında bırakıp açık havada ve barut kokan ufukta nefes almaktan yalçınlaşmış cephe kumandanına, bir şehir ve barış "cure"u (tedavisi) yaptırmış olasın. İstiyordun ki onu, dağlarda, bayırlarda didinmekten hem unutmuş hem de özlemiş olabileceği bir cephe gerisi şehrinin; koruduğu şehrin diri havasma temas ettiresin. Onun yorgun ve hasretli olabilecek ruhunu böyle bir gülümser hava ile şifalandırasın. Ona, müdafaa ettiği cephenin gerisinde, aynı davanın içinde yer tutmuş yaşayan bir şehirdeki aile havası çevresini göstermiş olasın. Bunun

11 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 88–89

için de genç cephe kumandanının zaferine hayranlık besleyen aydınlarla onu, kendi sofranda buluşturasın...

Onun için köşkünde bir ufak akşam yemeği tertip etmiştin. Ve Çankaya'da yerleşmiş dost komşu ailelerden üçünü o yemeğe davet etmiştin. Sofranın iki başında Büyük Millet Meclisi Reisi (Mustafa Kemal) ile Garp Cephesi Kumandanı (İsmet Paşa), karşı karşıya oturmuşlardı. Etraflarında Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey ve eşi seçkin yazar Müfide Ferit, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey ve eşi, bir de *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi yazarlarından Ruşen Eşref'le eşi...

O zamanki kaçlı göçlü Ankara'da böyle kadınlı erkekli bir Türk sofrası, görürlerse gözlerin, duyarlarsa kulakların kolay kavrayıp pek öyle sessiz geçiştiremeyecekleri bir "bid'atti" (âdetti), hemen hemen küfre yakın bir uygunsuzluk; bahusus (özellikle) ki sofrada kadınlar için değilse de –çünkü kadınların hiçbiri içmiyordu– erkeklerden, isteyenler için, aperitif vardı. O aperitif o akşam, sadece bir garp (batı) davet sofrasında kullanıldığı itidalli (ılımlı) ölçüsünde içildi;

Ol mey ki olur saykal–i dil ehl–i kemal
*Napuhtelerin aklına bad–i ziyandır.**

beytinin anlatmak istediği kemal ehline sadece gönül cilası olacak ölçüde... Zaten neşe, ruhlarda, kendiliğinden bir hız uyandırmıştı. Davetlilerin, cepheden misafir gelmiş muzaffer kumandana, korkunç imtihandan yüz akı ile çıkmış, tehlikeli seyahatten sağlıcakla dönmüş, en karşılanmaya, en itibar edilmeye değer bir yakın akraba sevgisi, varlığı ile gurur ve iftihar duyulan bir büyük kardeş sevgisi gösteriyorlardı. Bu dillerdeki sözlerde, bakışlardaki parıltılarda, yüzlerdeki gülümsemede okunan bir mana, bir şehir halkının bir kahramana duyduğu hayranlığın özü ve özeti idi denebilir.

Etrafında böyle anlayışlı bir çevre ile kuşatılmış bulunmasından misafir kumandan da pek duygulanıyordu, neşeleniyordu. Sen, bir yandan davetlilerin bu duyuş ve anlayış belirtilerini, cephede dövüşen misafirine: İşte senin eserini böyle bunlar gibi şuurla takdir

---

* *O içki ki gönül cilası olur olgun adama*
Tecrübesizlerin aklına zarar rüzgârıdır.

eden, kadın erkek bir yurttaş zümresi vardır, demek tarzında göstermek istiyordun. Bir yandan da bu gösterinin misafirinde uyandıracağı tesire bakıyordun. En sonunda karşılıklı bu duygunluğun yekûnuna (toplamına) sen kendininkini katarak bir ruh birliği, bir "communion d'ame" (gönül birliği) neticesi çıkarmış, böylece bu toplantının sence tasarlanmış öz manasını açıklamış oldun...[12]

FİKRİYE HANIM İKİNCİ DERECE VEREM

Operatör Doktor Emin Erkul

İkinci İnönü Harbi'nden sonra idi. Mustafa Kemal'in sol yanağında büyük bir çıban çıkmıştı. Kozan mebusu arkadaşım Doktor Fikret, Ankara Hastanesi Başhekimi Operatör Doktor Ömer Vasfi (Aybar) Beylerle Çankaya'ya muayeneye gitmiştik.

Köşke davet edildiğimiz zaman evvela Mustafa Kemal Paşa'nm huzuruna çıkarıldık ve kendisini muayene ettik. Sıhhati yerinde idi. Yalnız yüzünde bir kan çıbanı çıkmıştı. Mustaripti. Fakat hiç hissettirmiyordu. Bunu yararak değil de, çekmek suretiyle temizledim. Hatta, Bier (Bir) usulü ile ve aletle cerahati emip çekmek suretiyle yaptığım ameliyat esnasında ağrı ve acı duyduğu muhakkak iken, yine hiç sesini çıkarmamış, her zamanki gibi sakin, soğukkanlı ve cesur kalmıştı. Sonra bize:

– Fikriye Hanım'ı da muayene edeceksiniz!.. Ateşi çıkıyor... Endişe ediyorum... dediler.

Yukarı çıktık. Fikriye Hanım'ı muayene edecektik. Fikriye Hanım pek buna taraftar olmamakla beraber, ısrar da etmedi. Heyet halindeki muayenemizin neticesinde ikinci devre verem tespit ettik ve Paşa'ya bunu hüzünle bildirdik.[13]

12 "Atatürk Devri Hatıraları", *Dünya* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 688–690, 26–28 Ocak 1954, s. 3

13 Feridun Kandemir, "Eski Şehremeni ve Mebus Operatör Emin Erkul Anlatıyor", *Atatürk, 15. Ölüm Yılı Hatırası*, Tarih Coğrafya Dünyası Yayınları, İstanbul 1953, s. 14–15

ANKARA'NIN ÇORAĞINDA AÇMIŞ BİR GÜL: FİKRİYE HANIM

Salih Bozok

Fikriye –kadınlar için– ortadan az uzun, ince, kara gözlü, kara kaşlı, aydınlık yüzlü bir kadındı. Güzelden fazla, alımlı idi...

İstediği zaman kişiliğini insana duyurur, istediği zaman odanın içinde varlığı fark edilmezdi. Bu marifet, çok az insanda, hele çok az kadında vardır. Paşa'nın yalnız ihtiyaçlarını karşılamıyor, ona arkadaşlık da ediyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, çeşitli zamanlarda, özellikle sabahları Fikriye'yi yanına alarak yürüyüşe çıkar ve bu yürüyüşlerden çok hafiflemiş olarak dönerdi. Demek Fikriye, Paşa'nın canını sıkmamayı ve onu oyalamayı biliyordu...

Velhasıl Fikriye, Ankara'nın çorağında açmış bir ak gül gibiydi... Herkes onu görüyor, beğeniyor; fakat kimse koklamaya ve koparmaya cesaret edemeden, ona saygı ve sevgi ile bakıyordu...

Ankara'da çok yaman güller gördük. Öyle zamanlar oldu ki, aklı olan Ankara'dan kaçıyordu!..

Meclis'in Kayseri'ye taşınmasının düşünüldüğü günler oldu... Mebuslar, çoluk çocuğunu yakın akrabalarına göndermeye başladılar...

O günlerde de, daha tehlikeli ve amansız günlerde de Fikriye hiç renk değiştirmemiştir. Paşa'sı ve Bekir Çavuş'u ile Ankara'yı parmağının ucunda döndürüyordu.[14]

ÇANKAYA'NIN MİLLİ MÜCADELE'YE GÖNÜL VERMİŞ TEK KADINI

Ali Kılıç

Fikriye Hanım, Milli Mücadele'nin o ilk karışık günlerinde, dahili isyanların, İnönü Muharebeleri'nin, Eskişehir bozgunluğu-

14 İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 32–33

nun acı ve tatlı bütün safhalarında, aramızda, Gazi'nin yanında bulunmuştu.[15]

FİKRİYE HANIM'IN BİR ZİYARETİ

Rus Elçisi Semiyon Ivanoviç Aralov

Mustafa Kemal Paşa'nın evinde ev işlerini, Paşa'nın kuzini (yeğeni) Fikriye Hanım idare etmekte idi. Karımla onun ziyaretine giderdik. Uzun boylu, düzgün vücutlu, kestane saçlı Fikriye Hanım, kara gözlerinin tatlı, yumuşak bakışıyla, bende, konuşmalarından zevk duyulan zeki bir insan izlenimini bıraktı. Biz ona yolculuğumuzdan, Ankara'daki yaşantımızdan söz ederdik. O da, kuzeninin her zaman meşgul oluşundan, çok çalışmasından ve az dinlenmesinden söz eder:

– Sağlık durumu pek de iyi değil, o ise bu çalışmalarıyla kendini harap ediyor, diye yakınır ve bu durum onu çok üzerdi.

Fikriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, Paşa'nın işlerinin çokluğundan ve sağlığından söz etmeye kalkıştığı zaman, Paşa'nın can sıkıntısıyla yüzünü buruşturduğunu, Fikriye Hanım'ın da konuşmasını kestiğini fark ettik.

Fikriye Hanım, eşim Sofya İlniçna ile arkadaş oldu ve birkaç defa yalnız başına bize geldi. Fikriye Hanım şehirde yüzü kapalı dolaşırdı. Ama elçiliğe gelince çarşafını çıkarırdı. Kendisi biraz Fransızca bilirdi. Elçiliğe çevirmensiz (tercümansız) gelirdi. Mustafa Kemal ona nazik davranır ve güler yüz gösterirdi.[16]

ZÜBEYDE HANIM VE MAKBULE HANIM İZMİT'TE FİKRİYE İLE KARŞILAŞIYORLAR

Mustafa Mecdi Boysan

Bir aralık kaçak malzeme bulup getirmek üzere Mersin'e gitmiştim. Bir de baktım Paşa'dan bir telgraf, beni Ankara'ya çağırıyor. O

15 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 557, 29 Kasım 1951, s. 7

16 S. I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları*, Çeviren: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 77–78

sırada Fransız edibi Claude Farrere de, İstanbul'dan Paşa ile buluşmak için İzmit'e gitmek üzere idi (Haziran 1922).

Çankaya'ya varır varmaz beni görünce:

– Mustafa Bey, dedi. Valide ile hemşireyi buraya getirmeye karar verdim, hep beraber oturalım artık. Hemen İstanbul'a git, onları al, İzmit'e getir, Claude Farrere'le görüştükten sonra birlikte buraya geliriz.

Ben, validesi ile hemşiresinin Fikriye'ye karşı vaziyetlerini yakından bildiğim için, kem küm ederek, kendisini bundan vazgeçirmeye çalıştımsa da, ısrar üzerine ısrarla, açık konuşmamı emretti. Ben de dedim ki:

– Validenizle hemşireniz, herhalde siz de hissetmiş olmalısınız ki, Fikriye'ye karşı çekingen ve muğberdiler. Buraya hep beraber gelirsek, rahatınız kaçar. İsterseniz yalnız valide hanımı getireyim.

Sinirlendi:

– Emrediyorum, dediğim gibi yapacaksınız! dedi.

Bunun üzerine ben de:

– Valide ve hemşire hanımlar hakkındaki emrinizi yerine getirir, onları alır Ankara'ya getiririm. Fakat müsaade buyurursanız, bendeniz İstanbul'da kalırım... deyince, kısa kesmek maksadıyla:

– Yorgun görünüyorsun... İçmişsin, haydi istirahat et, bunu sonra görüşürüz, buyurdu.

Kalktım, yine orada Çankaya Köşkü'nde bana ayrılan odaya gittim, hemen yattım. Ertesi ve daha ertesi günler de zaten işim olduğundan sabahları erkenden çıkıp, akşamları da geç gelerek, sofraya bile gitmedim. İkinci günün gecesi saat ikide, bir gürültü ile uyandım. O zaman emir zabiti olan Siirt Mebusu Mahmut, Yaver Muzaffer Kılıç ve Salih Bozok:

– Kalk, seni Paşa istiyor! diye başımın ucunda dikilmişler...

Hastalık, yorgunluk filan gibi mazeretlerin, bahanelerin para etmeyeceğini bildiğimden, ister istemez kalktım, gittim ve sofraya oturdum. Fikriye de orada idi. Ruşen Eşref (Ünaydın), Kılıç Ali, Fuat Bulca filan da vardı, kalabalıktı.

Paşa, bana bir bardak dolusu viski uzatarak, hemen mevzua (konuya) girdi:

– Seninle görüşmemiz yarıda kalmıştı. Biz Fikriye ile görüştük. O da senin fikrinde. Binaenaleyh, valide ile hemşireyi İzmit'e getir. Ben Claude Farrere ile görüştükten sonra, valide ile birlikte Ankara'ya gelirim, siz de hemşire ile İstanbul'a dönersiniz, dedi.

– Peki emredersiniz, dedim.

Ve İstanbul'a gittim. Fakat tam İzmit'e doğru hareket edeceğimiz sırada, mühim bir kaçak malzeme işi çıkınca, Zübeyde Hanım'la kızını aile yakınlarından Salih Bozok'un eniştesi Ali Saip Bey'e emanet ederek, İzmit'e yolladım.

Sonradan öğrendiğime göre, Zübeyde Hanım'la kızı Makbule Hanım İzmit'e vardıkları zaman, daha evvel Mustafa Kemal Paşa'nın esbabı istirahatini temin ve ikametgâhını hazırlamak için oraya gönderilmiş olan Fuat Bulca'ya (Fuat Bulca, hem Atatürk'ün, hem de Fikriye'nin halazadesi idi) refakat eden yeğeni Fikriye Hanım'la karşılaşınca, Zübeyde Hanım, her ne kadar sükûnetini ve itidalini muhafaza ediyorsa da, Makbule Hanım, asabına hâkim olamayarak, evvela Fuat Bulca'ya bir:

– Neden Fikriye'yi buralara kadar getirdiniz?

Sonra da Fikriye'nin kendisine, demediğini bırakmıyor, bir kelime ile çıngardır kopuyor.

Ertesi gün (17 Haziran 1922), İzmit'e gelen Mustafa Kemal Paşa, bu olup biteni duyunca, tabii çok müteessir oluyor ve bana hak veriyor. Claude Farrere ile mülakatı bittikten sonra da validesini alıp Ankara'ya götürüyor. Hemşiresi de yine Ali Saip Bey'le İstanbul'a dönüyor.[17]

"EYVAH! OĞLUM ONUNLA EVLENEMEZ"

Ahmet Çavuş

Gazi Hazretleri, Claude Farrere'i karşılamak üzere İzmit'e gittiği zaman İstanbul'da bulunan Zübeyde Hanım da İzmit'e geldi. Yanında kızı Makbule ile bir manevi evladı bulunuyordu.

17 Feridun Kandemir, "Atatürk'ü Son Derece Müteessir Eden Hadise: Fikriye Hanım'ın İntiharı", *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Derleyen: Niyazi Ahmet Banoğlu, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955, s. 28–29

Salih (Bozok) Bey, Gazi Ankara'ya dönerken bana:

– Sen burada Zübeyde Hanım'la kal, onları alıp Ankara'ya getir, dedi.

Şoför Emmi'nin kullandığı otomobille yola çıktık.

Yolda gelirken, Zübeyde Hanım:

– Köşkte kim var? İşler nasıl yürütülüyor? Kadın var mı, yok mu? diye sordu.

Ben de akrabalarından Fikriye Hanım'ın köşkte bulunduğunu söyleyiverdim.

O anda Zübeyde Hanım birden sinirlendi. Fikriye Hanım'ı tarif ettirdi.

– İnce, zayıf bir hanım mı? diye bana sordu.

Ben de tarifin doğru olduğunu söyleyince:

– Eyvah, dedi. Bu kadm varken benim oğlum evlenemez ve başladı ağlamaya...

Benim, bu olay üzerine canım sıkıldı. Ama, ben işin içinde başka bir işin olduğunu nereden bileyim!..

Meğer Zübeyde Hanım oğlunu evlendirmek istedikçe, Gazi:

– Evlenemem, evlenemem, diye kaçamak cevap verirmiş...

Zübeyde Hanım da Gazi'nin Fikriye Hanım'la evlenmesinden korkarmış.[18]

"GÖNÜL BU YA..."

Ali Kılıç

Gazi'nin annesi Zübeyde Hanımefendi İstanbul'dan Ankara'ya geldikten sonra dahi Fikriye Hanım aynı vaziyette kaldı. Zübeyde Hanımefendi'ye de hizmetler etti, hastalığında onun etrafından ayrılmadı ve iyileşmesi için canla başla çalıştı. Bu sebepten Zübeyde Hanımefendi'nin çok muhabbetini kazanmıştı. Yalnız Zübeyde Hanımefendi'nin şöyle bir endişeleri vardı:

– Gönül bu ya... Günün birinde ya oğlum ile evlenirse?

18 Said Arif Terzioğlu, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 177–178

İşte Zübeyde Hanımefendi bunu asla istemezdi. Sırası geldikçe yakınlarına bu endişelerini söyledikleri gibi bunu Gazi'ye hissettirmekten çekinmezlerdi. Kadınlık bu, belki de Fikriye Hanım böyle bir şeyi tahayyül edebilirdi. Zübeyde Hanımefendi çok zeki olduğu için ve bilhassa analık içgüdüsü ile belki bunu hissetmiş veya böyle düşünmüş olabilirdi. Fakat Gazi, hiçbir zaman Fikriye Hanım ile evlenmekten bahsetmediği gibi buna ihtimal verdirecek bir tezahürde de bulunmamışlardı.[19]

BİR ANNE: ZÜBEYDE HANIM

Halide Edip Adıvar

Cepheden Ankara'ya çok sık gidemiyordum. Gittiğim zaman Fikriye Hanım'la Mustafa Kemal Paşa'yı sık görüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin Ankara'ya gelmiş olması, Dr. Adnan'ı (Adıvar) oraya mütemadiyen gitmeye mecbur ediyordu. İhtiyar Hanım'ın yüzü, ince, hareketli vücudu atılgan ifadesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın ayruydı. Yetmiş yaşında olmakla beraber, süt gibi beyaz ve pembe renkli cildinde bir tek buruşuk yoktu. Çok çabuk öfkeleniyor olmasına rağmen, koyu mavi gözlerinde ve ağzında bir şefkat hissedilirdi. Beyaz entarisi, ütülü mendilleri, beyaz elleri büyükannemi hatırlatırdı. Tam Makedonyalı bir kadındı. Onun için, oğlu, daima ilk mektepdeyken istediği gibi azarladığı Mustafa'ydı. Bir yer yatağında yatıyordu. Anlaşılan hastalığı çok ciddiydi ve yaşaması bir mucizeydi. Dr. Adnan'ın boynuna kollarını dolar, yanaklarını öper, elini yakalayarak doğmuş olduğu Selanik şehrinden bahsederdi. Anadolu mücadelesiyle pek ilgili değildi. İçi Selanik için yanıyordu. Oğlu Mustafa, Selanik'i almadan kendine yeni bir entari yapmamaya ahdettiğini söylerdi. Fikriye Hanım'a da pek "teveccühü" yoktu.[20]

19 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2 , Sayı: 557, 29 Kasım 1951, s. 7

20 Halide Edip Adıvar, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Yıl: 5, Sıra No: 181, Cilt: 1, Sayı: 13, 25 Mart 1960, s. 17; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 261–262

MAKBULE VE FİKRİYE HANIMLAR ARASINDAKİ TATSIZLIK

Mustafa Mecdi Baysan

...Mersin'deki işimi bitirmiş, İstanbul'a avdet etmiştim (dönmüştüm). Bir gün Makbule Hanım, ana hasretine dayanamadığından, fena rüyalar gördüğünden bahisle mutlaka Ankara'ya gitmek istediğini söyledi.

– Olmaz, dedim ise de ısrar etti.

Bunun üzerine:

– Fikriye ile kavga etmeyeceğine, Kuran'a el basarak yemin edersen, bu şartla Ankara'ya götürürüm, fakat şarta riayet etmez de, yemininde hanis olursan (andını bozarsan) seni boşarım, dedim.

Böylece mutabık kaldık ve hemen iki gün sonra Ankara yolunu tuttuk. Varınca, tabii doğru Çankaya'ya gittik. Karşımıza çıkan Fikriye, hiçbir şey olmamış gibi gayet tabii ve samimi bir hal ile istikbal etti ve:

– Paşa burada değil, cephede... Fakat siz yabancı değilsiniz. Fuat (Bulca) ile Cevdet Abbas (Gürer) Beylerin hanımları da burada, buyurun, hep beraber yemek yiyelim, diye, sofraya davet etti.

Baktım, hepimizin önünde birer ufacık kadeh... Tam bu sırada Fikriye, dönüp de Makbule Hanım'a:

– Abla!.. Sen niye içmiyorsun, demez mi?..

Makbule Hanım'ın halini görmeliydiniz. Birdenbire ateş kesildi:

– Vay!.. Sen benim rakı içtiğimi nereden biliyorsun? Beni kocamın yanında maskara mı etmek istiyorsun? diye, açtı ağzını, yumdu gözünü.

Köşkte bu kadar insan var. Hepsine karşı mahcup vaziyete düşüyoruz. Hemen cebimden kalemi kâğıdı çıkarıp:

– İşte boş kâğıdını yazıyorum... der demez, Makbule Hanım, işi anladı, yerinden fırlayarak, sofradan kaçtı.

Kimsede de iştah kalmamıştı. Biz de sofradan kalktık.

Bir köşeye çekilip düşündüm, yirmi iki senedir eşim olan Makbule Hanım'ın ağzına katiyen içki koymadığını çok iyi bildiği halde, Fikriye, neden içme teklifinde bulunmuştu? Bunun bir hınç

olmak ihtimali yok muydu? Fakat sebep ne olursa olsun, olan olmuştu.[21]

MUSTAFA KEMAL'E, BULGURLUZADE MEHMET BEY'İN KIZINI VERMEK İSTEDİLER

Ahmet Çavuş

O günlerde Gazi'ye, Ankara eşrafından Bulgurluzade Mehmet Bey'in kızını vermek istediler. Fakat Gazi:

– Vatanı kurtaralım, memleket selamete çıksın. Ondan sonra evlenme konusunu düşünürüm, demişti.

Zübeyde Hanım vişne ağaçlarının arasında kızı Makbule Hanım'la oturuyorlardı. Ben de yakında idim. Atatürk'ün, Bulgurluzadelerin kızı ile evlenmeyi bu sözlerle reddettiğini Zübeyde Hanım'ın kızı Makbule söylüyordu.[22]

EVLENMEK İSTEMEZDİ

Makbule Atadan

Annemle kaç defa, ona kız bile baktık. Kabul etmedi. Lakırdısını bile etmezdi.

– Ben hayatımı milletime vakfettim. Evlenen evlensin, Allah mübarek etsin, beni rahat bırakın, derdi.

Bir gün, annem şaka etmek istedi:

– Evlendireyim artık seni, gelinin yüz görümlüğü benden, altın saplı şemsiyesini de ben vereceğim...

Deyince:

– Ben çoktan vatanımla, milletimle evliyim... cevabını vermişti.

21 Feridun Kandemir, "Atatürk'ü Son Derece Müteessir Eden Hadise: Fikriye Hanım'ın İntiharı", *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Derleyen: Niyazi Ahmet Banoğlu, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955, s. 28–29

22 Said Arif Terzioğlu, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 178–179

Eskiden beri, bir kadının arzularına ram olmaya (boyun eğmeye) tahammülü yoktu. Ne olursa olsun, hürriyetinden zerre kadar fedakârlığa dayanamazdı.

– Bir aile kızını alıp da, gönlünü edemem. Elimden gelmez, derdi.[23]

ZÜBEYDE HANIM VE FİKRİYE HANIM

Ali Metin

Hatırladığıma göre Çankaya'ya taşındıktan altı ay kadar sonra Zübeyde Hanım'ı ve evlatlıkları Ayşe'yi Adapazarı'ndan Atatürk'le beraber getirmiştik (24 Haziran 1922).

Fikriye Hanım, Atatürk'ün valideleri Zübeyde Hanım'a gerekli hürmet ve sevgiyi göstererek Zübeyde Hanım'ın gönlünü kazanmaya çalışıyordu. Bilhassa Atatürk cephede bulundukları zaman Zübeyde Hanım'la Fikriye Hanım kaynaşıyor ve müşterek üzüntülerine teselli bulmaya çalışıyorlardı. Nitekim biz Büyük Taarruz'da cephede iken Atatürk'ün esir olduğuna dair haberler Çankaya'ya kadar gelmiş ve Çankaya sakinlerini günlerce üzmüş ve ağlatmıştı.[24]

FİKRİYE HANIM, MUSTAFA KEMAL'İN CEPHEYE GİTTİĞİNİ GİZLİYORDU

Operatör Doktor Ömer Vasfi Aybar

Her zaman olduğu gibi, bir sabah gene, köşkün fayton arabası hastaneye geldi; beni aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın validesi Zübeyde Hanım, beni istiyordu. Daima:

– O kısa boylu doktoru isterim... der, dururdu.

23 Feridun Kandemir, "Ağabeyim Mustafa Kemal", *Resimli 20. Asır* mecmuası, Yıl:1, Cilt:I, Sayı:14, 15 Kasım 1952, s.18

24 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayımlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 89

Halbuki ben operatördüm. Fakat onun arzusuna derhal itaat ederek, elimden gelen ihtimamı kendisine gösterirdim.

Beni alan arabada Çankaya Köşkü'nün aşçıbaşısı da vardı. Zübeyde Hanım'ın arzusuna uyup Hamamönü'ne uğrayarak, kendilerini okutmak üzere Mevlevi Şeyhi'ni de yanıma aldım.

Karşımda aşçıbaşı, yanımda koca külahlı, mübarek bir zat olan Mevlevi Şeyhi olduğu halde, yola koyulduk. O zamanlar hastane ile Çankaya Köşkü arası bomboştu. Tek ev bile yoktu. Yolda aşçıbaşı laf açtı ve şu pek mühim şeyleri söyledi:

– Dün gece de hiç uyumadık... Paşa'nın hazırlıkları vardı... Çok yorulduk!..

– Ne gibi hazırlıklar?..

– Paşa dün gece, sabaha karşı cepheye gitti... Galiba çok büyük bir taarruz olacakmış!

Bu suretle heyecanlı şeylerden bahsederek, köşke geldik.

Bizi doğru Zübeyde Hanım'ın yanında aldılar. Fikriye Hanım da orada idi. Zaten kendisi hiçbir zaman Zübeyde Hanım'ı yalnız bırakmazdı. Ben, Zübeyde Hanım'ı muayene ettim. Şeyh Efendi de gittiler. Bundan sonra aşçıbaşıdan aldığımız haberi tevsik etmek (doğrulamak) isteyerek sordum.

Fikriye Hanım kıpkırmızı kesildi. Aşçıbaşının bana yolda verdiği haberi kati surette tekzip etti, sonunda da:

– Paşa içeride kahvesini içiyor! Aşçıbaşı yalan söylemiş... dedi.

Fakat bu sırada Zübeyde Hanım:

– Aşçıbaşının haberi doğru, doktor. Mustafa'm bu gece gitti. Hem bak, neler yapacak... Böyle hareket etmesinde mutlaka mühim bir sebep vardır... dedi.

Fikriye Hanım şaşırmıştı:

– Aman anne... Beni doktorun yanında mahcup ettin. Yalanımı çıkardın...

Zübeyde Hanım ise:

– Bu, gizlenecek şey mi?.. Hele doktordan... dedi.

Sahne hakikaten tuhaftı. Fikriye Hanım pek üzülmüş, mahcup olmuştu. Üstelik de hiddet içinde idi:

– Aşçının bu zevzekliği affedilir şey değildir. Hele düşman için milyonlar kıymetindedir! diyordu.

Şehre dönerken yolda eski Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey'i gördüm. Köşkten döndüğümü, içinde bulunduğum arabadan anlamıştı. Durdurup konuştuk. O:

– Bu gece köşkte ziyafet var, diyorlar... Beni davet etmediklerine pek hayret ettim. Paşa, köşkte mi?.. diye sordu.

Derhal:

– Evet, evet köşkte. Kendilerini de gördüm... yalanını kıvırmaya mecbur oldum.

Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye hareketini maske eden meşhur ziyafet hadisesinin bilinmeyen bir tarafıdır bu.

Size vakayı anlatmaktan maksadım, Fikriye Hanım'ın, Paşa'ya ait her şeyin üzerinde nasıl titreyerek durduğunu göstermektir. Nitekim, onun cepheye hareketini bir askeri sır olarak benden dahi saklamıştı...[25]

ANKARA'DA BİR DÜĞÜN VE MENDİLDEKİ KIRMIZI LEKELER

Nuyan Yiğit (Mediha Yiğit'ten)

İzmit Mebusu İbrahim Süreyya Bey ile, Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey'in kız kardeşi Mediha Hanım, 1922 Eylül'ünün ilk haftasının sonunda (8 Eylül) düğünlerini yapmayı kararlaştırmışlardı.. Cephede bulunan kumandanların aileleri de davetliydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa gibi komutanlar, davetli oldukları halde, cephede bulundukları için gelememişlerdi.

Bir ara Zübeyde Hanım ile Fikriye Hanım'ın birlikte gelmekte olduğu haberi duyuldu. İbrahim Süreyya Bey'in annesi Cenaniyar Hanım yerinden fırlayıp, İstanbul Akaretler'deki komşusunu yol başında karşıladı. Zübeyde Hanım'a baş köşede bir koltuk hazırlanmıştı. Zübeyde Hanım, Cenaniyar Hanım'ı tebrik etti, Cenaniyar Hanım da ona:

– Darısı başınıza Hanımefendi, bizi sevince gark ettiniz, dedi.

25 Hikmet Feridun Es, "Atatürk İçin Canını Veren Kadın", *Hayat* mecmuası, Yıl: 7, Sıra No: 337, Cilt: 1, Sayı: 13, 21 Mart 1963, s. 13

Fikriye Hanım da, yaşıtı olan Mediha Hanım'ı düğün töreninde yalnız bırakmamıştı. Fikriye Hanım o günlerde çok hasta olmasına rağmen, kalkıp düğüne gelmişti. Elinden mendili hiç düşmüyor, kan tükürdüğü ve ince hastalığa tutulduğu söylentileri dolaşıyordu. Mediha Hanım da, bir ara, Fikriye Hanım'ın elindeki mendilde kırmızı lekeler gördüğünde şaşırmış, fakat kendisine bir şey belli etmemişti.[26]

ZAFER MÜJDESİ

Aka Gündüz

Köşke yakın kümelerden birinin içinde bir ses çınladı:

– Gazi geliyor!

Hepimiz hayretle mırıldandık ve gayriihtiyarı sıçradık:

– Ne münasebet? Gazi şimdi İzmir yollarında...

– Vallahi Gazi geliyor! Bakınız!

Baktık. Evet, doğru söylüyordu.

Siyah, bolca yeldirmesi, sarı başörtüsüyle Gazi geliyordu! Fakat bu, ihtiyar bir gazi ve kadm bir gazi idi... Fikriye Hanım'ın koluna dayanarak ağır ağır, büyük çadıra doğru ilerliyordu:

Gelen, Gazi'nin annesi Zübeyde Hanımefendi'ydi.

Gelen Gazi'nin ta kendisi, öz kendisiydi.

Cephesi, profili, rengi, yüz çizgileri, çenesi, tebessümü ve her şeyiyle Gazi... Onları, ikisini bir defa da Salih (Bozok) Bey'in evinde yan yana ve karşı karşıya görmüştüm. Tamam bir buçuk saat bakakalmıştım. Gülümseyerek:

– Oğlum, dedi, neye daldın?

– Annemiz, dedim, hanginizin Gazi olduğunu ayırt edemedim de...

– Ana! dedi, görüyor musun ben ne kadar seninim.

O "ana"nın bugün belki bir portresi yoktur. Fakat genç Türk ressamı! O anneyi tarihine verebilsin: Gazi'ye bak ve ona bahtiyar efsane kadınının hatlarını ver... Yeter bu.

26 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le Otuz Yıl–İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 210–211

Alangoya'yı Asya steplerinde arayan müellifler (yazarlar)! Ben hakikatin tek Alangoya'sını Çankaya yamaçlarında gördüm. Göz göze bakıştım, diz dize oturdum ve kalp kalbe konuştum.

Dehânın, kudretin, duyarlı anası küme küme dolaştı, hatır sordu, tebessüm etti ve oradaki büyüklerden yeni harp haberleri istedi.

...Sabahın pembe karanlığı Cebeci sırtlarının arkasından bakıyordu. Başvekile (Rauf Orbay'a) bir zarf verdiler, açtı, okudu, cebine koydu. Tekrar çıkardı, tekrar okudu, cebine koydu, tekrar çıkardı. Bu belli kararsızlık gözlere, yüreklere merak doldurdu. Başvekil yavaşça kalktı, çadır direğinin dibinde oturan Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'nın yanına gitti, kulağına bir şeyler fısıldadı. Kâzım Paşa sarardı, pembeleşti, tekrar sarardı ve kıpkırmızı olarak doğruldu. Elini uzattı, kâğıdı aldı, okudu, birbirleriyle bakıştılar, bir şeyler fısıldaştılar... Sustular. Bütün yürekler çatlayacaktı. Gözler yuvalarından fırladı.

Saat başı!.. Tıssss!..

Ne var? Ne oluyor? Bu nedir?

O acayip damarım kabardı:

– Öğrenelim! diye ortaya haykırıverdim.

Başvekil sesimin sahibini araştırdı. Ve Kâzım Paşa gülerek gördü. Ben cesaret aldım:

– Biz de öğrenmek isteriz! diye, bu sefer açıkça haykırdım.

Bu cesaret herkesi cesaretlendirdi. Orta perdeden bir gürültü dalgalandı. Kâzım Paşa elini dizine vurarak kalktı ve:

– Hiçbir engel yoktur. Söyleyeyim canım. Söyleyeyim gitsin, bitsin! dedi.

Ve şu çıldırtıcı haber bir yıldırım gibi patladı:

– Şimdi saat beş buçuk... Ordularımız dört buçuk saat sonra İzmir'e giriyorlar, tam sabah onda![27]

27 Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, Toker Yayınları, Toker Matbaası, İstanbul 1974, s. 242–244

LATİFE HANIM'IN, MUSTAFA KEMAL PAŞA'YI KÖŞKLERİNE DAVET ETMESİ

İstiklal Savaşı ve Büyük Zafer günlerinde
Gazi'nin yanında bulunanlardan bir zat

Mustafa Kemal, düşmanın denize dökülüşünü müteakip İzmir'e gelmiş ve bir oteli karargâh ittihaz etmişti (seçmişti).

Ertesi gün, limanda bulunan yabancı filo kumandanı, Atatürk'ü ziyarete gelmek istediğini bildirmişti. Bu ara otele genç ve güzel bir hanım geldi. Gönüllü olarak Mustafa Kemal'e hizmet edeceğini söylüyordu. Bu arzuyu Atatürk'e bildirdik. Genç hanım yabancı dil de biliyordu. Bu itibarla onu, gelecek misafirleri karşılamak ve tercümanlık yapmak üzere vazifelendirmemizi emrettiler. Bu vazifesinde o kadar başarılı olmuştu ki, Mustafa Kemal Paşa, onun daimi surette hizmette kalmasını istemişti. Aynı günün akşamı İzmir'in en zengin ailesine mensup olan bu genç kız, Gazi'ye şöyle bir teklifte bulunmuştu:

– Paşam! Bu eşsiz muzafferiyetinizden sonra burada, böyle otel köşelerinde karargâh kurmanız, size ve ordumuza layık değildir. Lütfedin. Hayli büyük olan konağımızı, kahraman ordumuza karargâh ittihaz edin.[28]

"PAŞAM! BİR NEZRİM VAR..."

Hasan Rıza Soyak

Latife Hanım; İzmirli Uşşakîzade Muammer Bey'in kerimesidir (kızıdır). Uzun müddet Avrupa'da bulunmuş, çok iyi tahsil görmüş, Fransızca ve İngilizce dilleri ile de mükemmel konuşan ve yazan, her bakımdan hürmete layık, yüksek kültürlü bir hanımefendidir.

Muzaffer Başkumandan, ordusunun başında, İzmir'e girdiği zaman bu güzide ve yurtsever Türk kızı, Başkumandanlık Karargâhı'na koşarak, ona:

28 İstiklal Savaşı ve Büyük Zafer Günlerinde Gazi'nin Yanında Bulunanlardan Bir Zat, Rıfkı Konay, "Atatürk'ün Sofrası-Büyük Taarruz'da Gazi'ye İtiraz Eden kumandan", *Vakit-Yeni* gazete, Yıl: 30-1, Sayı: 10746-4, 11 Eylül 1947, s. 3

– Paşam! Bir nezrim (adağım) var, İzmir'e girince sizi evimize misafir edeceğiz, lütfen kabulünü rica ederim, demişti.

Paşa da bu nazikane daveti kabul etmişti.

İşte bu suretle tanışmışlardı.[29]

MUSTAFA KEMAL, LATİFE HANIM İLE TANIŞTI

Halide Edip Adıvar

10 Eylül 1922, İzmir...

Mustafa Kemal Paşa, o akşam çok neşeliydi. Latife Hanım isminde genç bir kadınla tanışmıştı:

– Bu küçük hanım sizden hocam diye bahsediyor, dedi.

Sonra kolejde bir sene kalmış olduğunu ve son zamanlarda hukuk derslerini takip ettiği Fransa'dan dönmüş olduğunu öğrendim.

Mustafa Kemal Paşa kulağıma fısıldadı:

– Boynunda küçük bir çerçevede benim resmim var, dedikten sonra, sevinçle gülmeye başladı.

Bu genç hanım, Paşa'yı evine davet etmişti. Paşa, onun kendisine âşık olduğunu tahayyül ediyordu. Gerçi, o günlerde İzmir'deki her kadının göğsünde Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi var idiyse de, Paşa'nın bu duygulanışının kendi üzerinde iyi bir tesir yapacağına inandığım için memnun oldum.[30]

---

29 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: 1, Yapı ve Kredi Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 8–9

30 Halide Edip Adıvar, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Yıl: 5, Sıra No: 187, Cilt: 1, Sayı: 19, 6 Mayıs 1960, s. 21; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 291

MUSTAFA KEMAL PAŞA, İZMİR'DE LATİFE HANIM'IN EVİNDE

Salih Bozok

İzmir'in işgalinde bir gece Karşıyaka'da kaldık. Deniz çok fena koktuğu için orada daha fazla kalamadık. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne ikametleri için bazı köşkler, konaklar gösterilmişti. Bu arada Uşşakîzade Muammer Bey'in evi de vardı. Hepsini birer birer gezerek gördükten sonra rıhtımda bir doktorun binasında ikamet etmeyi tercih etti. Muammer Bey'in evine gittiğimiz zaman, bizi Latife Hanım karşılamıştı. Pederi ile validesi ve kardeşleri Avrupa'da bulunduklarından Latife Hanım büyük validesi ile yalnız olarak evde oturuyormuş. Latife Hanım, aydın bir kız olduğu için ifadeleri ile ve her türlü bilgi, görgü, tutum ve davranışlarıyla Paşa'yı memnun etmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa her nedense orada kalmak istememişti. Rıhtımda karargâh ittihaz ettiğimiz binaya naklettikten bir iki gün sonra İzmir'de büyük bir yangın çıktı. Ve bizim ikamet ettiğimiz binaya kadar yaklaşınca, oradan Muammer Bey'in evine nakletmek zorunda kaldık.[31]

GAZİ, LATİFE HANIM'IN MİSAFİRİ

Halide Edip Adıvar

Karargâh Bornova'ya geçti. Mustafa Kemal Paşa, şimdi artık Latife Hanım'ın misafiriydi. Çünkü, orası yangına en uzaktı.[32]

EV, BÜYÜK BİR KONAK

İsmet İnönü

Rıhtımda ne kadar kaldığımızı hatırlamıyorum. Ya bir gece, ya iki gece olacak. Mustafa Kemal Paşa'yı Güzelyalı'da bir eve götürdüler,

31 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 203–204

32 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 291

orada misafir ettiler. Uşaklı Muammer Bey'in evi. Ben karargâhta kaldım. Sonra beni de çağırdı, gittim. Evin kızı Latife Hanımefendi, Mustafa Kemal Paşa'yı misafir etmiş. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün karargâhına, arkadaşlarına ikram etmek için canla başla uğraşıyorlar. Biz yorgun olduğumuz kadar, kirli bir haldeyiz. Ev, büyük bir konak. Cepheden kim oraya, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelirse, ağırlayıp temizlemek için bütün hizmet edenler, canla başla uğraşıyorlar.

İzmir'e geldiğimiz ilk günlerde ansızın büyük İzmir yangını çıktı. Rum ahalinin meskûn olduğu yer yanıyor. Nereden başladı, kim başlattı, bilmiyorum. Birkaç gün devam etti. Bunun için biz karargâhımızı yangın bölgesinden ayırarak karşı tarafa geçtik.[33]

LATİFE HANIM, KARARGÂH MENSUPLARI İLE TANIŞIYOR

Ahmet Çavuş

Bayraklı yoluyla Karşıyaka'ya gittik. Burada Uşşakîzade Muammer Bey'in evinde misafir edildik. Muammer Bey, Latife Hanım'ın babasıydı... Ticaretle meşgul, zengin bir şahsiyetti. Burada dört gün kaldık. Sonra Güzelyalı'daki köşküne gidildi. İşte Mustafa Kemal, Latife Hanım'ı ilk defa burada tanıdı.

Bu köşkte ilk yattığımız gecenin sabahında Salih (Bozok) Bey'in emriyle ben, Rıza Çavuş, Hasan Çavuş, Şaban Onbaşı, Mümin Çavuş, Boşnak Hüseyin ve dört nefer içeri salona çağrıldık. Bir de ne görelim, büyük bir salonda Paşa, Latife Hanım, Salih Bey oturuyorlar...

Müfreze kumandanımız yüzbaşı Hakkı Bey de oradaydı... Bizim müfreze kumandanımızın ismi İsmail Hakkı idi (İsmail Hakkı) Tekçe ile karışmasın diye, Hakkı Halit diye ismi değiştirilmişti. Atatürk birden Latife Hanım'a dönerek bizleri gösterdi ve:

–Latife Hanımefendi, görüyor musunuz bu kahramanları?.. Bunlar, en yakın muhafızlarımdır. Hayatımı koruyan bunlardır...

Latife Hanım, Mustafa Kemal'in bu sözleri üzerine kendisine teşekkür etti ve bize bizzat birer çift çorap, birer beyaz mendil, birer de sigara armağan verdi. Sonra çekilip görevlerimize gittik.[34]

33 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 299–300

34 Said Arif Terzioğlu, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 91–92

"EVET! YANSIN VE YIKILSIN..."

Salih Bozok

Latife, Mustafa Kemal'i o kadar büyük bir hahişle (istekle) ve o kadar candan karşıladı ki, şimdi bazı teferruatını hatırladıkça mütehassis olmaktan (duygulanmaktan) kendimi alamıyorum. Hiçbir hareket gözünden kaçmayan Atatürk de, Latife Hanım'ın bu samimi haline lakayt kalamadı. Latife Hanım, İzmir muhitinde yüksek içtimai mevkii olan bir ailenin çocuğu idi. Fakat her şeyden evvel anlayışlı bir kızdı.

Yemekte, Atatürk'e gösterdiği ihtimam, yalnız onun değil, bizim de gözümüzden kaçmadı.

Denize nazır taraçada, Mustafa Kemal, Latife Hanım'la yalnız kalmışlardı. Biz, iki yaver (Salih Bozok ve Muzaffer Kılıç) biraz uzaklarında yer almıştık.

Ne konuştuklarını pek işitemiyorduk. Fakat ben, bir aralık kulak kabarttım. Latife Hanım, Mustafa Kemal'e, anne ve babasından, eve ait meşguliyetlerinden bahsediyor; Mustafa Kemal de ona, fırsat buldukça, İzmir'in istirdadiyle (kurtarılışıyla) neticelenen Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne ait hatıralarını naklediyordu.

Bu esnada, yangın bütün dehşetiyle devam etmekteydi. Kordonboyu, şimdi Kültürpark'ın işgal ettiği geniş saha ile birlikte alevler içindeydi.

Atatürk, Latife Hanım'a sordu:

– Bu yangın yerinde size ait emlak var mıdır?..

Latife Hanım:

– Emlakimizin mühim bir kısmı yanan sahadadır! dedi.

Sonra büyük bir heyecanla ilave etti:

– Paşam!.. İsterse hepsi yansın... Yeter ki siz sağ olun... Bu mesut günleri gören insanlar için malın ne kıymeti olur?.. Memleket kurtuldu ya... İleride onları yeniden ve daha mükemmel surette yaptırırız!

Bu cevap, Atatürk'ün çok hoşuna gitti. Gözleri nemlenerek:

– Evet! diye gürledi, yansın ve yıkılsın!.. Hepsinin telafisi mümkündür!..[35]

35 Salâhaddin Güngör, "Salih Bozok Anlatıyor: Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet* gazetesi, Sayı: 5287, 30 İkincikanun (Ocak) 1939, s. 5

GAZİ, LATİFE HANIM'I YAKINDAN TANIYOR

Ahmet Emin Yalman

Uşşakîzade Muammer Bey'in evini karargâh yapmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretine koştum. Büyük Zafer'den dolayı kalpten gelen tebriklerimi ve hayranlığımı bildirdim ve büyük saldırıyı tek gazeteci olarak takip etmek için bana verdiği yaman fırsatı kaçırdığımdan dolayı ne kadar acı duyduğumu anlattım.

O sırada karargâh, mevki, vazife ve yetki sahibi herkese açıktı. Mustafa Kemal Paşa, öğleden evvel belli saatlerde herkesi bir arada kabulediyor, zaferden sonraki emellerden, vazifelerden, ihtimallerden açıkça bahsediyordu.

Muammer Bey'in kızı Latife Hanım, bir düzüye odaya girip çıkıyor, tercümanlık ve hususi kâtibelik vazifelerine yetişiyor, misafirlerle dolu olan evin her işini tam bir düzenle yürütüyordu.

Karargâh meselesi hakkında şöyle bir rivayet dolaşmıştı:

Başkumandanlık Karargâhı olarak en münasip yer diye Gazi'ye Muammer Bey'in evini tavsiye etmişlerdi, fakat kendisi evde çok canlı ve hareketli bir genç kız bulunduğunu görünce, karargâhı orada kurmaktan çekinmiş, ikinci derecede münasip bir binanın üzerinde durmuştu. Tesadüfe ve talihin bu garipliğine bakın ki, o gece bu ikinci bina çevresinde yangın çıkmış, başka bina aramadan vazgeçilmiş, karargâh Muammer Bey'in evinde yerleşmişti.

Burada Latife Hanım gibi canlı, hareketli, üç dil bilir bir genç hanımla bir arada günler geçiren Gazi, kendisinin meziyetlerini yakından görmüş ve bu hanımın kendisine iyi bir hayat arkadaşı olacağına karar vermişti.[36]

BİR GÖZTEPE GECESİ

Falih Rıfkı Atay

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), ben ve Asım Us, Bornova'da bir İngiliz evine yerleştik. Bornova karargâhların bulunduğu yer oldu-

36 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt: III (1922–1944), Rey Yayınları, İstanbul 1970, s. 8

ğu için, her gün İsmet ve Fevzi Paşaları ve onlarla görüşmeye gelen Mustafa Kemal'i görüyorduk.

Bir gün bize uğradı:

– Ankara'dan arkadaşlarımız geldi, akşamı beraber geçirelim, dedi.

Göztepe'ye geldiğimiz zaman, Yakup Kadri ile beraber köşke Latife Hanım'ın yatılı misafiri olacağımızı öğrendik. Bu münasebetle Latife Hanım'ın gerek o günlerde, gerek bütün evlilik devrinde Atatürk'ün fikir arkadaşlarına her zaman ne kadar nazik davrandığını söylemek isterim. Latife Hanım'ın ayrıldıktan sonra dahi, Atatürk'ün hatırasına karşı gösterdiği pek faziletli bağlılık birçok kimselere ders olabilecek bir asalet örneğidir.

Mustafa Kemal'in ilk sofrasında bulunacaktık. Holde toplandıktan biraz sonra, arkasında beyaz bir Kafkas gömleği ile merdivenlerden indi. Bu kemerli gömlek, pek ahenkli bir endam ister. Mustafa Kemal, ince, zarif ve güzel bir erkekti. Kahramanlık şanının, o günlerde, bu güzelliği nasıl cazibelendirmiş olduğu da kolay anlaşılabilir.

Şimdi onun şahsiyeti ile tanışmak fırsatı idi. Derin bir merakla bütün sözlerini ve jestlerini takip ediyordum. İlk öğrendiğim şey kuvvetli ve yanılmaz hafızası oldu. Bir aralık:

– Müsaade eder misiniz, sizi ilk önce nerede görmüş olduğumu anlatayım, dedim.

Hemen bakışı şehlaya kayarak:

– Hacı Adil denen vali, Dimetoka'da biz onu karşılamaya geldiğimiz vakit, arabasına Fethi Bey'i almalı idi. Siz nihayet bir gazete muhabiri idiniz... dedi.

Şaşakaldım.

Dikkatime çarpan ikinci hususiyeti, konuşma zevki ve merakı ile, renkli, neşeli ve sade anlatış üslubu idi. Mustafa Kemal bizim nesle, yazarken Namık Kemal'i, konuşurken Yahya Kemal'i, hatıra getirirdi. Sohbetler ve meclisler adamı olduğu belli idi. Daha ilk geceden bir eski arkadaş kadar yakınlığını hissediyorduk. Fakat bir bakışı veya sözü ile, aramızdan kendi istediği kadar uzaklaşıp ayrıldığı da seziliyordu. Bu iki adam sonuna kadar iç içe kalmıştır: Çocukluğundan beri arkadaşlık ettikleri dahi pek samimi gece

âlemlerinin ertesinde, biraz çekingen davrandı mı onunla henüz tanışanların tereddüdünü duymuşlardır. O gerçekte büyük vazife ve mesuliyetler adamı idi. Bu gerçek şahsiyeti, eğlence akşamlarında bile, çok defa, bütün gece yanından ayrılmamıştır. Zihni, daima, bir düşünceye takılı idi. Birine ham ervahlarca (ruhlarca) sefih adı konan iki adam birbirinin ömrünü kısaltmıştır: Fakat dalgalar gibi köpürmeksizin durmayan o mizaç, tehlikeli de olsa, iyi ki böyle bir muvazene (denge) kurabilmişti.

"Sevmek mi, acımak mı?" diye bir bahis açtı. Metotlu felsefe etütleri yaptığını zannetmiyorum. Sözleri terimsiz, tarifsiz ve "zikir"sizdi. Ama sık sık derine inen bir felsefi düşünüş, ince bir zekânın ve titiz bir sağduyunun devamlı kontrolü altında bir mantıkçılık, duyduklarını kolayca tutup kavrayan, sonra hepsini hoş bir sentez içinde yoğuran bir muhakeme, metotlu ve ilmi bir tefekkür (düşünüş) eksikliğinin boşluğunu örtmekte idi. Sevmek mi? Acımak mı? O geceki münakaşa sırasında, ilk defa, bu yalçın savaş ve pek hesaplı politika adamının dünyalı ve insan tarafını görüyordum. Bu, şimdiye kadar bana tamamıyla yabancı idi.

Neslinin kurmayları gibi, Türkçe edebiyattan, tercümelerden, nizamsız, sırasız fakat türlü yayınlardan hurs ile faydalanmaya çalışacağında şüphe yoktu. Sonra bu nesilden olanlar genç yaşlarında düşündürücü, vaktinden önce olgunlaştırıcı, çok şey görmüşlerdir. Mustafa Kemal de, 1905'de önce Şam'a sürülmüştür. "Hürriyet" Cemiyeti'ni kurmuştur. Selanik'te İttihatçı'dır. 31 Mart'ta, Bingazi'de, Çanakkale'de, Rus Cephesi (Kafkas Cephesi) karşısında, Suriye ve Filistin savaş cephesinde, her yerde vardır. Yüksek askeri tahsil, kafasını anlayışlara ve görüşlere hazırlamıştır.

Yine o gece ilk defa türküler söylediğini işittim. Mustafa Kemal vals oynayanların ve bir ateşemiliterlikte musikili salon toplantılarında bulunanların alışabileceği kadar Frenk musikisine bağlı, alaturka musikide ise makamları ayırabilecek kadar bilgili idi. Sesi mat, yavaş, tatlı ve cazibeli idi. Bilhassa Rumeli türküleri söylerken, derin ve onulmaz bir gurbet ve sıla acısı gözlerinde yaşarırdı. O vatanı unutmaz, kaybettiğimiz Rumeli ve Makedonya topraklarının kır kokularını alır gibi, su ve çıngırak seslerini duyar gibi, bakışları uzaklaşa uzaklaşa sislenir, bizim içinde olmadığımız hatıralar içine karışır giderdi. İyi vals yaptığını sonradan gördüm. O akşam zeybek oynadı.

Oyunu efekari ve kibardı. Bazı jestleri hiç yapmazdı. Bu bir alafranga değil, bir garplı (batılı), bir alaturka değil, bir Türk idi.

Gün ağarırken uyuduk. Öğlenin geç bir vaktinde yemek masasında buluştuk. Dün geceki ahbabımızla değil, karargâhtaki Başkumandan'la konuşuyorduk. Yakup'la bana birçok şeyden bahsetti. Hemen görülüyordu ki, zafer ve İzmir, işlerinin sonu değil, başlangıcı idi:

– Yeni Meclis'te sizinle arkadaşlık edeceğiz, dedi.

O gün Yakup'la bana uzun birer mülakat verdi...[37]

18 EYLÜL'DE ZAFER YEMEĞİ

Halide Edip Adıvar

Ayın on sekizinde Latife Hanım, İsmet Paşa'yı, gazetecileri ve beni İzmir zaferini kutlamak için evine davet etti. Beni oraya Mustafa Kemal Paşa otomobilinde götürürken, hep Latife Hanım'dan bahsediyordu. Sesinde, nihayet Mustafa Kemal Paşa'nm bir yuva kurmak için hazırlandığını ifade eden bir şey vardı. Bağlılığı çok samimi görünüyordu.

Nihayet, koyun mavi sularına bakan hoş bir bahçenin önüne geldik. Evin verandasına götüren merdivenler sarmaşık ve mor salkımlarla süslüydü. Merdivenin başında siyahlar giyinmiş, ufak tefek bir hanım bizi bekliyordu. O zaman Latife Hanım'ın yirmi dört yaşında olduğunu biliyorduk. Fakat, tavrı daha çok olgundu. Halinde ve selam verişinde, eski dünyanın vekarı vardı. Sosyete kızlarının gösterişi hiç yoktu. Başına sarmış olduğu siyah örtünün ortasında yüzü çok hoştu. İnce dudaklarında büyük bir irade hissedilmekteydi. Çok güzel ve zeki gözleri vardı. Bu kahverengi gözlerin etrafına saçtığı ışık çok cazipti.

Mustafa Kemal Paşa, bir müddet ortadan kaybolduktan sonra, beyaz bir kostümle geldi. Mavi gözleri pırıl pırıl yanıyor ve önümüzde hazırlanmış olan içki sofrasına bakıyordu. Latife Hanım da,

37 Falih Rıfkı Atay, "Çankaya–Atatürk Devri Hatıraları", *Dünya* gazetesi, Yıl: 1 Sayı: 42–43, Tefrika No: 40–41, 11–12 Nisan 1952, s. 2; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya–Atatürk Devri Hatıraları*, Birinci Cilt, Dünya Yayınları, İstanbul 1958, s. 213–216

yanında oturuyor, hayran hayran Mustafa Kemal Paşa'ya bakıyordu. O akşamı şenlendiren hadise, bu iki kişi arasındaki aşk başlangıcıydı. Paşa dedi ki:

– İzmir zaferini tesit ediyoruz. Siz de bizimle içersiniz.

– Ben ömrümde ağzıma rakı kadehini koymadım. Şampanya ile bende tesit edebilirim.

Mustafa Kemal Paşa rakı kadehini dudaklarına götürürken, eliyle beni göstererek dedi ki:

– Hanımefendinin huzurunda ilk defa olarak içiyorum.

Ben de şampanyayı dudaklarıma götürerek onlara saadet temenni ettim. Latife Hanım da yalnız şampanya içti.

O akşam, sade Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini dinleyerek geçirdik. En çok sevmiş olduğu Selanik hayatından ve muhtelif cephelerdeki vakalardan bahsediyordu. İlk defa olarak da, kimse ile alay etmedi ve kimsenin aleyhinde bulunmadı. Hatta Milli Mücadele'ye hizmeti geçmiş olan ve kendisinin sevmediği adamları bile övdü.

O akşam beni İsmet Paşa karargâha götürdü.

– Latife Hanım'ı nasıl buldunuz?

– Çok cazip. Herhalde, MustafaKemal Paşa'nın samimiyetle bağlanmış olduğu Fikriye Hanım'la Latife Hanım, cazip kadınlardı.[38]

KARARGÂH KUMANDANI HANIM

Ali Fuat Cebesoy

Hüseyin Rauf (Orbay), Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve ben, Paşa ile buluşmak için 20 Eylül 1922 sabahı Ankara'dan hareket ettik ve 21 Eylül akşamı İzmir'e vardık. Başta muzaffer Gazi Paşa ve maiyetindeki kumandanlar, tören birliği ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından İzmir istasyonunda karşılanmıştık. Zaferin en büyük yaratıcısı olan Mustafa Kemal Paşa hiç değişmemişti. Bizlere sarılmış, seyahatimizin iyi geçip geçmediğini sormuş ve beraberi-

38 Halide Edip Adıvar, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Yıl: 5, Sıra No: 188, Cilt: 1, Sayı: 20, 13 Mayıs 1960, s. 17; Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 293–294

ne alarak Başkumandanlık Karargâhı'na götürmüş, orada misafir etmişti. İzmir'in ileri gelenlerinden Uşşakîzade Muammer Bey'in Göztepe'deki köşklerinden biri Başkumandanlık Karargâhı olarak seçilmişti. Burada kendisi, yaverleri ve muhafızları ile beraber oturuyordu. Diğeri de misafirlerine ayrılmıştı. Ben, Hüseyin Rauf Bey'le beraber bu ikinci köşkte kalmıştık.

Gazi Paşa'nın karargâh seçtiği köşkte, Uşşakîzade Muammer Bey'in kızı Latife Hanım bizzat nezaret ediyordu. Latife Hanım çok iyi bir öğrenim ve eğitim görmüş, dil bilir genç ve güzel bir Türk kızı idi. Türk edebiyatına da vakıftı. Köşkün gerçek bir Başkumandanlık Karargâhı gibi bir hayli işlek olmasma rağmen düzeni pek mükemmeldi. Herkese şefkat ve nezaketle muamele ediyor, karşılığında herkesten saygı görüyordu. Her dediği adeta karargâh komutanının bir emri gibi kabul olunuyordu. Hatta Gazi Paşa bile bu hareket tarzını memnuniyetle kabul etmişti. Gülerek:

– Karargâh kumandanı hanımın emri budur, diyordu.

Latife Hanım, yanına aldığı kendisi gibi müşfik ve bilgili birkaç hanım ile beraber bu hizmeti şerefli bir görev olarak yapıyordu.[39]

LATİFE HANIM KÖŞKLERİ İDARE EDİYOR

Rauf Orbay

21 Eylül 1922, İzmir...

Mustafa Kemal Paşa, bizi otomobiline alarak Uşşakîzade Muammer Bey'in Güzelyalı'daki köşküne götürdü.

...Ankara'da adeta nerede yatıp nerede kalktığımızı bilmez bir vaziyette geçen, karmakarışık bir yaşayıştan sonra, İzmir'deki bu köşkte daha ilk gün, birdenbire, epeydir farkında olmadan hasretini çeke çeke, bir daha ulaşılmaz gibi uzaklarda kalmış bir dünyada unutmuş, bırakmış olduğumu anladığım, aile yuvasına kavuşmuş gibi oldum.

Derhal hissediliyordu ki, bu köşk, bu odalar, salonlar, sofralar, bu sofralardaki yemekler, hatta hizmet edenlerin üstleri başları, ta-

39 Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Birinci Kısım, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1957, s. 69–70

vırları, hareketleri bile görgülü, bilgili bir hanımefendinin titiz ve ince kontrolünden geçmektedir. İnsan bu vaziyeti, gerçi yadırgamıyor ama bir tuhaf oluyor, demek ki biz, vatanla beraber, doğru dürüst, temiz pak yaşayışı da kaybetmiştik. Şimdi kurtulan İzmir'le beraber, unutur gibi olduğumuz o derli toplu ve pek sevdiğim muntazam, düzgün, mazbut yaşayışa da kavuşmuş olduk. Fakat bunun sırrını ancak ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'nın tanıştırdığı köşk sahibesini görünce anladım.

Bu ev sahibesi Uşşakîzade Muammer Bey'in büyük kızı Latife Hanım'dı. Genç, zarif ve ilk bakışta insana saygı telkin eden, nazik ve kibar bir hanımdı. Konuşmasından, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş, kültürlü ve olgun olduğu da anlaşılıyordu.

Sonradan gördük ki, bizim kaldığımız köşk gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh ve maiyeti ile kaldığı köşkün idaresini de büyük bir konukseverlikle, Latife Hanım üzerine almıştır. Rahat ve huzur içinde çalışmamızı sağlamak için, her işimize büyük bir itina ile o nezaret ediyordu.

Nitekim bir gün Mustafa Kemal Paşa da bu halinden pek mütehassıs ve memnun olduğunu anlatırken, gülümseyerek:

– Anlaşılıyor ki; karargâh kumandanlarının hanım olmaları her cihetçe (yönden) daha muvafıkmış, diyordu.

Diğer akrabaları da Latife Hanım'a yardımcı oluyorlardı.[40]

LATİFE HANIM, KÜLTÜRLÜ BİR HANIMDI

Ali Metin

Latife Hanım hatırladığıma göre, en aşağı üç lisan bilen kültürlü bir hanımdı. Atatürk İzmir'e ilk girdikleri zaman, ecnebi devletlere verilen nota ve muhtıraları hep Latife Hanım yazmıştı.[41]

40 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 1992, s.45– 46

41 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 146

ÖPÜLEN KALEM BİR SEVGİYİ BAŞLATTI

Mahmut Baler

Atatürk'ün Latife Hanım'la evlenmelerini Salih (Bozok) Bey bana mahrem olarak şöyle anlatmıştı:

"Büyük Atatürk, İzmir Limanı'nda bulunan İngiliz donanmasının gerçekleşen Büyük Zafer'den sonra artık bir vazifesi kalmadığından yirmi dört saat zarfında limanı terk etmeleri için bir nota yazmalarını, devrin Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'den istemiş. Yusuf Kemal Bey kendi düşüncesine göre, bu notayı endişeli bulduğu için bir türlü çabuk yazıp getirememiş. Atatürk bu gecikmeden sinirlenerek:

– Nota hâlâ yazılmadı mı? diye bir iki defa sormuş.

– Geliyor efendim. Yazılıyor efendim, gibi verilen oyalama cevaplardan Atatürk'ün kızdığını gören Latife Hanım:

– Paşam müsaade buyurursanız ben yazayım, diye bir teklifte bulunmuş.

Atatürk hayret ve memnuniyetle:

– Buyurun, yazın, diye rica etmiş.

Ve Latife Hanım, bu notayı İngilizce olarak Paşa'nın arzu ettiği şekilde yazıvermiş.

Atatürk notayı okuduktan sonra:

– Bu notayı hangi kalemle yazdınız? diye sormuş.

Latife Hanım elindeki kalemi gösterince, Atatürk o kalemi Latife Hanım'ın elinden almış ve öpmüş.

İşte yakınlaşma ve sevgi başlangıcı da böyle olmuş.[42]

"PAŞA, LATİFE HANIM'LA EVLENECEK..."

Dr. Fuat Umay

Evvela bu evlenme nasıl başlamıştır? Onu arz edeyim:

İzmir'in geri alınması ardından Başvekil Rauf (Orbay) Bey İzmir'e giderken beni de götürmüşlerdi. Karşıyaka İstasyonu'nda

42 Mahmut Baler, "Bal Mahmut–Baldan Damlalar", *Tercüman* gazetesi, Yıl: 20, Sayı: 6881, 24 Mart 1981, s. 2

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve diğer paşalar ve büyük bir kalabalık karşılamaya gelmişlerdi. Hepimiz heyecanlı idik. Paşa ile kucaklaşmıştık. Tebrik ettik.

– Aman Paşa, Trakya'yı da kurtarınız!.. dedim.

Gözleri yaşarmıştı, Paşa:

– Müsterih ol doktor... O da olacaktır, buyurmuştu.

Hep birlikte Uşşakîzade Muammer Bey'in köşküne gidildi. Latife Hanımefendi, Paşa'ya bir mektup göndererek bir Türk ailesini şereflendirmesini rica etmiş, köşklerinde istirahatlerinin temin edileceğini bildirmiş. Paşa da, tetkikatını yaptıktan sonra o gün köşke nakledilmiş.

Latife Hanım evde yalnızdı. Annesi, babası İzmir'de değillerdi. Gece mükellef bir sofranın başında toplandık. Paşa pek neşeli, harp safhalarını anlattı. Fevzi (Çakmak) Paşa'yı methetti.

Bu arada şunu da arz edeyim: Vekiller Heyeti taarruza karar verdiği zaman Fevzi Paşa da toplantıda bulunmuş ve bazı dilekler ileri sürmüştü:

"İstanbul'la muhaberat bir müddet için kesilecek, harp tebliğlerindeki şifre kullanılarak düşmanı yanlış düşüncelere götürmeyi hedef tutan bilgiler verilecek, Devlet Reisi, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi, Başvekil taraflarından ara ile –tabii hepsi mürettep– çay ziyafetleri verilerek bunlar gazetelere ilan edilecek, bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek, haber alman Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek..."

Fevzi Paşa'nın bu dilekleri yerine getirildi. Fethi Bey reisliğinde bir heyet gönderildi. Fakat Entellijens Servisi'nin verdiği "Türkler için taarruza hazırlanıyorlar" şeklindeki raporuna değil de, Afyon'da bulunan İngiliz mümessilinin Yunan hatlarının son derece kuvvetli olduğuna dair verdiği rapora inanmış olacak ki mağrur Lloyd George, heyetimizi kabul bile etmemişti. Bu bizim lehimize oldu. Lloyd George, İngiliz Parlamentosu'nda beyanatta bulunurken Anadolu'da vatanı kurtarmaya çalışanları bagiler, şakiler diye vasıflandırmıştı. Öyle tafrafuruşane sözler sarf etmişti ki, zaferleri müteakip bu hareketi gene aynı parlamentoda alaylı gösterilere sebep olmuş, boynunu bükerek kürsüye gelen aynı hatip:

– Efendiler, dünya milletleri asırda bir dâhi yetiştirirler. Bu asrın dâhisini Türkler yetiştirdi. Bu büyük insanın önünde hürmetle eğilmemiz zaruridir, demişti.

Fevzi Paşa, işgal altında bulunan Türk köyleri arasında haber alma şebekesi kurmuş, intizamla çalışan bu şebekeden istifade sağlanmıştır. Bu şebekenin bildirdiği malumata göre Afyon'un batı tarafında bir kısım arazi askeri harekât olamaz diye boş bırakılmıştır. Bu sahadan Fahri (Fahrettin Altay) Paşa'nın Süvari Kolordusu sevk edilmiş, düşmanın arkası çevrilmiştir ki, zaferde bu da mühim rol oynamıştır. Vekiller Heyeti'nin aldığı karara uyularak askerimizin yirmi iki gün süren ileri hareketlerinde gündüz saklanıp, gece yürüyüşlerindeki gizlilik düşman tarafından hissedilmemiş, düşman tamamıyla gafil avlanmıştır.

O kadar ki, taarruzun başladığını Yunan Ordusu Başkumandanı Hacıanesti, Yunanistan'a giderken vapurda öğrenmiştir. Yerine Trikopis kumandayı eline almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın meziyetlerinden teker teker bahsetti. Kendisinin bir dâhi olduğunu ifade etti.

Paşa'nın anlattıkları arasında, yüksek rütbeli bir esirin huzuruna getirildiği zaman görüştükleri alaka çekici idi.

Esir subay, bir başkumandanın cephenin bu kadar ilerisinde bulunabileceğine aklı kesmemiş olacak ki Mustafa Kemal huzurunda olduğunu anlayamamıştır.

Paşa, kendisine gayet mültefit davranmış, çay ikram etmiş, harita üzerinde durarak:

– Trikopis'i çok methediyorlar. Ancak dün bu hareketi yapmamalı idi, şöyle hareket etmeli idi... sözlerine karşı esir subay karşılık vermiştir:

– Doğrudur... Fakat o hareketi yapacak kadar kâfi kuvveti yoktu...

– O halde yakın cenahlardan birinden kuvvet alabilirdi.

– Almak istedi. Fakat kumandanla arası açıktı. İstediği kuvveti vermedi.

Esir subayla konuşması sonunda Paşa, düşman ordularının durumunu iyice anlamış, hemen ona göre emirlerini vermiş...

Vaziyeti geç anlayan esir subay düşüp bayılmış, yaverler kendisini ayıltmışlar. Fakat ayıldıktan sonra uzun müddet ağlamaktan kendisini alamamış.

O gece, Paşa bütün bunları pek neşeli anlatmıştı. Hepimiz sevinç içinde yüzmüştük.

Gece geç vakitlere kadar ziyafet devam etti. Latife Hanım da pek memnundu.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile ben diğer bir köşkte misafirdik. Üç, dört gün kadar İzmir'de kaldık.

Latife Hanım, bilhassa Paşa'yı memnun etmek için azami gayret gösteriyordu. Yatağını, banyosunu bizzat onun hazırladığı söyleniyordu.

İsmet ve Fevzi Paşalar, Mustafa Kemal Paşa'ya evlenme zamanının geldiğini, Latife Hanım'ın iyi bir Türk ailesine mensup olduğunu ileri sürerek kendisiyle evlenmesini münasip gördüklerini söylemişlerdi. Ali Fuat Paşa ile Ankara'ya döndük. Paşa'nın uzaktan akrabası Aydın mebusu Tahsin Bey'e:

– Paşa, Latife Hanım'la evlenecek... Göreceksiniz!.. dedim.

Pek ihtimal vermedi.[43]

GAZİ, LATİFE HANIM'I ANLATIYOR

Rauf Orbay

Gazi, annesine büyük saygı duyardı. Annesinin en büyük arzusunun, kendisinin mesut bir izdivaç yapması olduğunu sık sık söylerdi. Zaferden sonra İzmir'e gittiğimde (21 Eylül 1922) bana, Latife Hanım'dan bahsetti, kendisini nasıl görmeye geldiğini, köşklerine davet ettiğini, Fevzi ve Nurettin Paşaların o günün şartları içinde bu davete icap etini tehlikeli gördüklerini, fakat karşısındakinin samimiyetinin üzerindeki intibaı ile daveti kabul ettiğini anlattı. Her geçen gün ev hayatını nasıl özlediğini ve Avrupa'da okumuş bu zengin kızının aile hislerinin derinliğinin, hassasiyetinin ve de ilim, irfan, tahsil, görgü, dünyayı tanıma imkânlarının kızlarımız üzerinde milli hususiyetleriyle birleşince ne mükemmel netice vereceğini daha yakından anladığını söyledi.

Diyeceğim ki Latife Hanım'ı hayat arkadaşı olarak tercihinin başlıca sebebi budur.[44]

43 Dr. Fuat Umay, "Ölümünün Yıl Dönümünde Doktor Fuat Umay'ın Atatürk'e Ait Yazdığı Hatıraları", *Hayat* mecmuası, Yıl: 10, Cilt: 2, Sayı: 28, 8 Temmuz 1965, s. 20–21

44 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 1992, s.745

AĞABEYİM VE LATİFE HANIM

Makbule Atadan

Atatürk'ün hayatında bir dönüm noktası telakki (kabul) olunacak bir mahiyet gösteren Latife Hanım'la tanışma ve evlenmesinin kısaca hikâyesini anlatmak istiyorum:

Latife Harum, İzmir'e ilk girecek olan bir subayla evleneceğini, yakınlarına ve tanıdıklarına söylermiş... Atatürk'ün İzmir'e girdiği günlerde, annemiz son derece hasta bir vaziyette bulunuyordu. Ağabeyimi İzmir'de karşılayanlar arasında Latife Harum da vardı. Atatürk'ü layık olduğu şekilde istikbal ettiler (karşıladılar) ve nihayet bu konuşmalar evlenme ile sona erdi.[45]

GAZİ, LATİFE HANIM'I RAGIP PAŞA'DAN İSTİYOR

Ayşe Talia Akatürk

Gazi, mutlu kurtuluştan sonra İzmir'de kaldığı günlerde, Latife Hanım'ı, Ragıp Paşa'dan istemişti. Çünkü o sıralar, Latife Hanım'ın ailesi Fransa'da bulunuyordu ve Ragıp Paşa, Latife Hanım'm büyük dayısı idi.

Gazi Paşa, Mareşal Fevzi Paşa ve Salih (Bozok) Bey, bir gün atlarla, Ragıp Paşa'nm Mısırlı Caddesi'nde (Hatay Caddesi), Amerikan Konsolosluğu'nun malikânesi yakınındaki köşküne geldiler. O sıralar, yirmi dört yaşında bir genç kız olan ben, konuşulanları kapı aralığından dinledim.

Fevzi Paşa, Ragıp Paşa'ya dedi ki:

– Kemal Paşa Hazretleri, yeğeniniz Latife Hanım Hazretleri'yle evlenmeye karar verdi. Aile büyüğü olarak sizin müsaadei alinizi (yüksek izninizi) rica ediyorlar.

Ragıp Paşa bir an düşündü, memnun bir tavırla şu cevabı verdi:

45 Mahmut Baler, "Bal Mahmut–Baldan Damlalar", *Tercüman* gazetesi, Yıl: 20, Sayı: 6881, 24 Mart 1981, s. 2

– Paşa Hazretleri'nin ailemize intisabı (katılması) bizim için çok büyük bir şereftir. Mademki öyle arzu ve emir buyurmuşlar, emir kendilerinindir, efendim.[46]

BİR PELERİN

Halide Edip Adıvar

İzmir'i terk etmeden önce, Başkumandan'a veda için gittim. Latife Hanım'ın evinin kapısında Gül Hanım'ı buldum. Her zamanki gibi yüzünde o garip beyaz maskeye benzeyen örtü vardı.

Mustafa Kemal Paşa balkondaydı. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile, o zaman kabine reisi olan Rauf (Orbay) Bey de yanındaydılar... Paşa, kolumdaki onbaşı işaretine baktı:

– Siz hâlâ onbaşı işareti taşıyorsunuz, dedi.

Ve sonra gitti, başçavuşluk işaretlerini getirdi. Latife Hanım da oturdu, onları koluma dikti.

Hareket etmeden önce:

– Hava çok soğuk. Paltonuz var mı? diye sordu.

Olmadığını söylediğim zaman:

– Biraz durun, ben pelerinimi size vereceğim, dedi.

Gitti, bugün hâlâ çok iyi hatırladığım, uzun kurşuni pelerinini getirdi. Bunu, idama mahkûm olduğu günlerdeki mücadeleleri sırasında hep giyerdi. Bazen bütün gece ateşin karşısında herhangi dakika ölüm beklerken, buna sarılı olduğunu hatırlarım. Pelerin yerde sürünerek giderken, merdiven başında Latife Hanım'la beraber beni uğurladılar. Ben de:

– Pelerini miras olarak çocuklarıma bırakacağım. Sonra da müzeye gidecek, diye seslendim.[47]

---

46 Ayşe Talia Akatürk, "Gazi, Latife Hanım'ı Ragıp Paşa'dan İstiyor", *Atatürk ve İzmir*, Derleyen: Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir 1981, s. 105–106

47 Halide Edip Adıvar, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Yıl: 5, Sıra No: 188, Cilt: 1, Sayı: 20, 13 Mayıs 1960, s. 26; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 295–296

LATİFE HANIM'IN EVİ, BAŞKUMANDANLIK KARARGÂHI

Salih Bozok

İzmir yangınından sonra karargâhı naklettiğimiz Muammer Bey'in evinde üç hafta kadar kaldık. Bu müddet zarfında başta Atatürk olmak üzere hizmet neferlerimize kadar Latife Hanım'dan hepimiz son derece memnunduk. Ankara'ya giderken Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'dan şu ricada bulundu:

– Paşam, evimize şeref ve saadet bahşettiniz. Yakında Avrupa'dan avdet edecek olan annemle babamın ve kardeşlerimin de bu şerefe mazhar olmaları için evimizin Başkumandanlık Karargâhı namı altında üç beş neferden ibaret bir müfrezeniz tarafından muhafaza edilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'ın bu ricasını kabul ettiler. Ve Ankara'ya giderken Muhafız Müfrezesi'nden üç dört neferi Muammer Bey'in evinde bıraktılar.[48]

"BENİ UNUTMAYINIZ!.."

Salih Bozok

Asıl mühim ricasını, Latife Hanım, sona saklamıştı: Ankara'daki Başkumandanlık Karargâhı'nda kendisine bir vazife verilmesini istiyordu. Atatürk'e birçok defa tekrar etmişti:

– Sizinle birlikte Ankara'ya gitmeyi ne kadar isterdim Paşa Hazretleri... Kabil (mümkün) olsa, beni de yanınıza alsanız...

Atatürk, razı olmadı; fakat kendisine bu kadar misafirperver, bu kadar nazik davranan bir genç kızı kırmak da istemedi:

– Biz, dedi, evvelâ gidelim. Sonradan lüzum görürsem, sizi de yanıma aldırtırım.

Ayrılırken, Latife Hanım, beni bir kenara çekerek:

– Salih Bey... dedi, Paşa'nın sıhhati hakkında sık sık haber beklerim sizden!..

48 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 205

Sonra, Atatürk'e bakarak rikkatle ilâve etti:

– Beni unutmayınız!..[49]

BAŞKUMANDAN MUSTAFA KEMAL PAŞA ANKARA'DA

Mustafa Mecdi Boysan

Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in zaferini tebrik ediyor

Gazi, Büyük Zafer'in ardından İzmir'e gittiği zaman, validesi Zübeyde Hanım ve hemşiresi Makbule Hanım ile ben, Ankara'da Çankaya'daki köşkte bulunuyor, onu bekliyorduk.

Nihayet geldi (2 Ekim 1922). Her zamanki gibi vakur, ciddi ve neşeliydi. İstasyonda karşıladığımız anda, evvela annesini sordu.

Zübeyde Hanım kalbinden rahatsız, yatıyordu. Endişe edilecek bir şey olmadığını, istirahatte bulunduğunu söyleyişim üzerine mahzun oldu ve doğru köşke gittik.

Zübeyde Hanım eski köşkte, Gazi'nin yatak odasının karşısındaki odada yatıyordu...

Makbule Hanım'la, yine köşkte misafir bulunan Fikriye Hanım ile beraber karşılaştılar. Önde Gazi, arkasında biz, hep beraber Zübeyde Hanım'ın odasına girdik.

Hiç unutmam, o muzaffer Başkumandan, kendisine her zamanki gibi:

– Mustafa'cığım!.. diye gazasım tebrik ile "Hoş geldin," diyen annesinin elini öperken, çocuk safiyetiyle, mahcup ve mütevazıydı.

– Anneciğim! Sütünü bana helal ettin mi? diye gülümsüyordu.

– Helal olsun yavrum! Senin gibi bir evladı olan hangi ana şad olmaz! Allah seni bu millete bağışlasın... Babacığın da sağ olup, bu günleri görmeliydi... Amma, şimdi onun ruhu da şaddır. Varol Mustafa'cığım, deyip yanına oturttu.

Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'i evlendirmek istiyor

Dereden tepeden konuşulurken, annesi Zübeyde Hanım birdenbire:

49 Salâhaddin Güngör, "Salih Bozok Anlatıyor: Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet* gazetesi, Sayı: 5287, 30 İkincikanun (Ocak) 1939, s. 5

– Oğlum, artık sen de muradına erdin, biz de, millet de... Amma, benim bir muradım daha var... Bilirsin ya, kaç defa istedim, bir türlü olmadı. Şimdi artık sırası geldi... Bak, hastayım... Ölmeden, seni kendi elimle... Anladın ya... Başgöz etmek isterim, yoksa gözüm arkada kalır, deyince, Gazi güldü:

– Sen ne istersin de ben yapmam, anneciğim!.. dedi. Şimdiye kadar işlerden baş alıp evlenmeyi düşünmeye vakit mi vardı? Amma şimdi, senin de istediğin gibi, evimdeyim... Merak etme, bu muradına da pek yakında ereceksin...

Meğer İzmir'de iken, Güzelyalı'daki köşküne misafir olduğu Uşşakîzade Muammer Bey'in kızı Latife Hanım'la tanışmış ve her halini beğenerek, evlenme kararını da vermişmiş.

Bunu, annesine de açarak, mümkün olsa da, İzmir'e gidip Latife Hanım'ı görse ne iyi olacağını söyledi. Zübeyde Hanım da sevinçten hastalandığını unutmuş bir vaziyette, mahut İzmir yolculuğuna karar verdi.[50]

ZÜBEYDE HANIM: "LATİFE'Yİ MUTLAKA GÖRMELİYİM"

Salih Bozok

İtiraf etmeli ki, Mustafa Kemal de, "Latife" ile meşgul olmaktan hali değildi (geri durmuyordu). İzmir'den Ankara'ya döndükten sonra, bu aralık yanına aldırdığı validesi Zübeyde ve hemşiresi Makbule Hanımlara, sık sık vesileler icat ederek ve münasebetler düşürerek Latife'den bahsederdi.

Mustafa Kemal, ona daha teklifsizce "Latif" diye hitap etmeye başlamıştı. Hemen her akşam sofrada onun adını anardı. Annesine, Latife Hanım'ı methettiğini kaç kereler duydum:

– Görsen anne... derdi. Sen de beğeneceksin! Çok anlayışlı kız...

Mustafa Kemal'in, kalbi bir bağlantının başlangıcındaki tezahürlere benzeyen bu ısrarlı alakası, annesi Zübeyde Hanım'ın da nazarı

50 Niyazi Ahmet Banoğlu, "Annesi Atatürk'ü Evlendirmek İstiyor", *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, İstanbul 1955, s. 47–48

dikkatini celp etmekte gecikmedi. Her ana gibi, o da oğlunun mürüvvetini görmek istiyordu. Bir akşam, Mustafa Kemal'e:

– Ben, dedi, şu Latife'yi mutlaka görmeliyim!..

Ve bu arzu, gitgide arttı.[51]

ZÜBEYDE HANIM'IN SEVİNCİ

Ali Kılıç

Gazi, İzmir'de Latife Hanım ile evlenmeye karar verip yalnız olarak Ankara'ya avdet ettikleri zaman valideleri Zübeyde Hanım da, İstanbul'dan gelmiş, kalp hastalığından mustarip yatıyorlardı. Tedavi altında bulunuyorlardı.

Gazi'nin evlenmek kararma çok sevinmişlerdi. Yalnız analık hissi ile gelinini daha evvelden bir kerecik olsun görmek arzusunu gösteriyorlardı. Zübeyde Hanımefendi, Gazi'yi yalnız bir evlat gibi değil de aynı zamanda adeta bir âşık gibi sevdiği için oğlunun evlenmesini, mesut olmasını sağlığında görmek onun en büyük emellerinden biri idi ve Zübeyde Hanım bu arzuyu sık sık, daima ifade ederdi.[52]

MUSTAFA KEMAL'İN ÇEVRESİ DE EVLENMESİNDEN YANAYDI

Salih Bozok

Paşa Hazretleri'nin onunla (Latife Hanım) evlenmesini arzu ediyordum... Paşa Hazretleri'nin Latife Hanım'la evlenmesini İsmet Paşa da istiyordu. Esasen Paşa'nın Latife Hanım'la evlenmeye mütemayil (istekli) olduğunu hissettiğimiz için, bir an önce bu meselenin olup bitmesini arzu ediyorduk.

---

51 Salâhaddin Güngör, "Salih Bozok Anlatıyor: Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, No: 5288, 31 İkincikanun 1939, s. 5

52 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 560, 2 Aralık 1952, s. 1

Paşa evlenirse eskisi gibi her akşam içmeyecek ve daha muntazam bir hayat geçirerek sağlığı korunacak zannediyorduk.

Paşa'nın Latife Hanım'la evlenmesini yalnız Fethi (Okyar) Bey muvafık (uygun) görmüyordu. Ve sebep olarak da Latife Hanım'ın Paşa'yı idare edecek kabiliyette bir kadın olamayacağını söylüyordu.[53]

ÇANKAYA'YA HÜZÜN ÇÖKMÜŞTÜ

Ali Metin

Atatürk sağ salim döndüğünde Zübeyde Hanım, oğluna:
– Mustafam evlen artık, diye devamlı ısrarlara başlamıştı.

Nedense Fikriye Hanım'dan hiç bahis edilmezdi. Fikriye Hanım bütün olanları görüyor ve göremediklerini de hissediyordu. Ne kadar belli etmemeye çalışsa her gün biraz daha artan üzüntüsünü görmemeye imkân yoktu. Köşkün üzerinde Fikriye Hanım'ın saadetini gölgeleyecek kara bulutlar toplanmaya başlamıştı artık.

Fikriye Hanım, Atatürk'ü çok seviyordu. Atatürk'ün de ona kayıtsız olduğunu zannetmiyorum. Ne yazık ki sonu gelmeyecek olan bu karşılıklı sevginin hüznü her iki tarafa da çökmüştü.[54]

ZÜBEYDE HANIM: "MUSTAFAM O KIZLA EVLEN..."

Ali Metin

Atatürk zaferden sonra İzmir'den Ankara'ya döndükleri zaman Latife Hanım'ın yakın ilgisinden ve ikramından annelerine çok bahsetmişlerdi. Zübeyde Hanım da:

53 Salih Bozok, "Atatürk'ün 40 Yıl Yanından Ayırmadığı Salih Bozok'un Hatıraları", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 30, Sayı: 11510, 17 Kasım 1979, s. 5; *Salih Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 208

54 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 89

– Mustafam o kızla evlen, gözlerimi kapamadan mürüvvetini göreyim, diye çok ısrar ediyordu.

Bir gün Atatürk, köşke erken gelmiş, kendilerine bir kahve, annelerine de süt söyleyerek annesinin odasına girmişlerdi. Biraz sonra kahve ile sütü içeriye götürdüğüm zaman Zübeyde Hanım, Atatürk'ün saçlarını okşuyor ve ona:

– Mustafam benim sözümü tut artık ne olursun, diye rica ediyordu.

Bunun üzerine Atatürk, bana dönerek:

– Ali sen ne dersin? deyince, ben de:

– Paşam bütün Türkiye bunu bekliyor, dedim.

Bu sözümün üzerine Zübeyde Hanım:

– Bak, Ali bile ne söylüyor? demişti.

Fakat ben evlenme konusu açılınca aklıma Fikriye Hanım'dan başkasını getiremiyordum. Nitekim Zübeyde Hanım'la Fikriye Hanım'ın odaları yan yana idi ve arada da bir kapı vardı. Bu odada konuşulanları Fikriye Hanım'ın duymamasına imkân yoktu. Atatürk, bana:

– Fikriye'ye git bak bakalım ne yapıyor? deyince hemen Fikriye Hanım'ın yanına koştum.

Karyolasının üzerine uzanmış elindeki gazeteyi okumaya çalışıyordu. Hakkında verilecek kararın soğukluğunu hissetmiş olduğu endişeli gözlerinden belliydi. Geri dönüp durumu Atatürk'e anlattığım zaman çok üzülmüşlerdi.

İzmir'in işgalindensonra İzmir'e giden ve Latife Hanım'ın daveti üzerine Göztepe'deki Uşşakîzade Muammer Bey'in köşkünde bir müddet misafir kalan Atatürk, Ankara'ya dönmüşlerdi. İzmir'de bulundukları müddetçe, Latife Hanım'dan gördüğü misafirperverliği annelerine çok methetmişlerdi. Zübeyde Hanım ise her fırsatta, "Mustafam evlen artık," diye Atatürk'ü zorluyordu. Nihayet annelerini kıramayan Atatürk razı oldular.[55]

55 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 89–91

FİKRİYE HANIM İÇİN VERİLEN KARAR

Ali Kılıç

Fikriye Hanım'ın köşkteki vaziyeti; Gazi'nin, Latife Hanımefendi ile evlenmesi tarihine kadar birkaç yıl devam etti.

Gazi'nin, Büyük Zafer'in ardından Latife Hanımefendi ile evlenmeye karar vermesinden sonra artık Fikriye Hanım'ın, Latife Hanımefendi ile bir arada, aynı çatı altında kalması doğru olamazdı. Çünkü, Fikriye Hanım yıllarla Gazi'nin muhitinde bulunmanın, ona hizmet ederek hayatının hususiyetine karışmış olmanın hâsıl ettiği ve sonuç olarak Gazi'yi yakından uzaktan gören her insanın duyması tabii olan hayranlık ve bağlılık hislerine fazlasıyla sahip görünmekte idi. Gazi'ye o derece bağlılıkla, o kadar sadakatle hizmet etmesinde bir nevi aşkı andıran bu hayranlık duygusunun tesirleri hissolunmakta idi... Herhalde Fikriye Hanım'ın kendisine karşı olan bu bağlılığını Gazi de hissetmiş olacak ki izdivacı ile beraber –Fikriye Hanım'ın reyini ve mütalaasını alarak– kendisinin esasen çok zayıf olduğunu da göz önünde tutarak, aynı zamanda tedavi ve istirahat ettirmek üzere Avrupa'ya göndermeyi uygun bulmuştu. Bu teklifi Fikriye Hanım kabul edince, Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey'in refakatinde Almanya'ya gitmesi kararlaştırıldı ve bir akşam Ankara'dan İsviçre yoluyla Münih'e hareket etti.

Hâlâ hatırımdadır. Fikriye Hanım'a giderken:

– Size ne hediye vereyim? diye sormuştum.

Benden Ahmet Rasim Bey'in tarih kitaplarını istemişti, ben de istasyonda uğurlama esnasında bu kitapları kendisine verdiğim zaman çok memnun olmuştu.[56]

FİKRİYE HANIMSIZ KÖŞK

Ali Metin

Fikriye Hanım, o günlerde bronşit olmuş ve biraz zayıflamıştı. Muhakkak ki hissettiği bu olayların tesiri çoktu. Doktor Adnan (Adı-

56 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 557, 29 Kasım 1912, s. 7

var) ve Refik (Saydam) Beylerin kısa bir tedavisinden sonra bir müddet hava değişimi yapması için İsviçre'ye gitmesi tavsiye edildi.

Atatürk, derhal muvafakat ederek hatırladığıma göre Fikriye Hanım'ı bizzat Mudanya'ya kadar götürmüştü.

Fikriye Hanım'ın bu gidişinden sonra Atatürk, annesinin ısrarına dayanamayarak evlenme fikrine razı olmuştu. Böylece fotoğraf subayı Esat (Tengizmen) Bey'in çektiği resimlerden başka köşkte bir şey kalmadı.[57]

FİKRİYE HANIM, AVRUPA'YA SANATORYUMA GİDİYOR

Halide Edip Adıvar

Ben Bursa'dan ayrılırken (17 Ekim 1922), Mustafa Kemal Paşa'yı kabul için hazırlıklar yapılıyordu. Mudanya Mütarekesi henüz imza edilmişti. Kamyonla hareket ettim. Bursa Mebusu Dr. Emin, Ankara trenine bindirmek için bir hastasını Karaköy'e kadar götürmemi istemişti.

Gece saat onda lokomotifte bir bozukluk oldu. Biz dışarıya çıktık. Birtakım otomobiller geliyordu. Durdular. Baştakinden Mustafa Kemal Paşa çıktı:

– Dönüyor musunuz hanımefendi? Kâzım Karabekir Paşa'yı size takdim edeyim.

Kâzım Karabekir, şarktan döndüğü vakit ben cephede olduğum için onu ilk defa görüyordum... Çok vakur ve iradeli bir adama benziyordu.

– Fikriye Hanım'ı, yanımda götürüyorum, dedi Mustafa Kemal Paşa. Onu bir sanatoryuma gönderiyorum. Son zamanlarda kendini pek iyi hissetmiyor.

Fikriye Hanım verem hastası olduğundan ve doktorlar sürekli olarak bir sanatoryum tavsiye ettiklerinden kararı ile ilgili tuhaf bir şey yoktu. Fakat, İzmir'in hemen ardından gelen bu karar, onun apar topar uzaklaştırıldığı hissini uyandırıyordu.

57 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayımlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 91

– Veda edebilir miyim?

– Lütfen, buyurun.

Mustafa Kemal Paşa, benimle birlikte geldi, arkasındaki otomobilin kapısını açtı ve geri çekildi. Bakışlarımı, kürkleri içinde konuşup yürümekte olan bu adamlardan arabanın içine doğru çevirdim. Elini uzattı ve benim elimi oldukça sıkı bir şekilde tuttu. İnanılmaz derecede bir deri bir kemiğe dönmüş olsa da, şekli, İzmir'deki etine dolgun kızın etine dolgun eliyle aynıydı –bir erkeğin geniş avuç içi, kalın parmak uçları ve küçük kare tırnaklar– güç ve istikrarı temsil eden bir el. Bir an için bu iki elin birbirine benzemesinin bir tesadüften öte bir şey olduğunu ve sağlam mütehakkim bir erkek çocuğunun ellerine sahip olan kadınların her zaman Mustafa Kemal Paşa'yı etkilemesinin mümkün olduğunu düşündüm.

Fikriye Hanım, geniş arabanın bir köşesine sıkışmıştı. Geniş, kat kat siyah kürk mantosunun içinde olağanüstü kırgın görünüyordu. Yüzündeki değişiklikten ürktüm. Şirin küçük çenesi keskin bir bıçak kenarı gibiydi ve küçük burnu büzüşmüş, neredeyse görünmez bir hal almıştı. Yüzünün gri–yeşil rengi tamamen hastalıklıydı. İnce ağzı, her iki yandaki derin çizgilere rağmen güzelliğini korumuş ve gülümseyebilmek için muazzam bir çaba harcamıştı. Ne var ki, insana en çok acı veren şey gözleriydi; uzakta beliren harap olmuş bu acı maskesinin dışında, hiç olmadığı kadar kıvrılmış ve birbirine karışmış alt ve üst kirpikleri; çökmüş ve süzülmüş çenesindeki örgü örgü bir yolla akan gözyaşları. Bulunduğu köşede bir süredir ağlamakta olduğunu tahmin ediyordum: ağlamak onun için doğal bir şey olmuş olmalıydı; bunun böyle olduğunu daha sonra Paşa'nın sekreteri olan Hayati Bey'in şu sözlerinden anladım: "Kendisine sanatoryuma gitmesi gerektiği söylendiğinde hiçbir şey söylemedi ve ağlamaya başladı ve mütemadiyen ağlamaya devam etti."

Gözyaşlarına rağmen, vakur ve nispeten rahatsız edici sesiyle sükûnetle konuştu, ancak sesinin tonunda gizli bir sinirlilik vardı. Kendisinin hâlâ var olduğuna sizi inandırmak için mücadele veriyordu.

– Ben Avrupa'da bir sanatoryuma gidiyorum, Halide Hanım. Doktorlar, iyi olursun diyorlar.

– Elbette, Fikriye Hanım. Keşke bu kadar ertelemeseydiniz.

– Aslında ben gitmek istemedim. Fakat Paşa ısrar etti. Bir, iki gün İstanbul'da kalacağım.

– Ondan sonra sanatoryuma, değil mi?

– Hayır, birkaç gün de Paris'te kalıp, daha önce kendime güzel elbiseler alacağım.

Yüzümü ne kadar da heyecanlı ve dikkatli bir şekilde inceledi. Gözlerimin içindeki inancı okuyabilmek için ne kadar canhıraş çaba gösteriyordu, dönüşünde iyileşeceğine olan inançtan çok, güzel kıyafetlerle bezenmiş ve sevmek için yenilenmiş olacağına olan inançtı bu.

Boğazımdaki düğümle birlikte gözlerimdeki yaşlara mani olmaya gayret ettim. Bu çok zordu çünkü, hastalıklı sarı perdelerin ardındaki bir sandalyede oturan annenin loş ve kaybolmakta olan görüntüsünü her zamankinden daha fazla andırıyordu. Onu şefkatli bir şekilde öpüp doğal bir şekilde şunları söylemem şaşırtmış olacak:

– İyileşecek ve geri döneceksin, canım.

– İnşallah, dedi coşkulu bir şekilde sarılıp beni öperken.

Kendi kendine şunları söylediğini hayal ettim:

"O (Latife Hanım) İzmir'de. Belki de sadece geçici bir heves olduğunu düşünüyordur. Paşa döndüğümde benimle evlenebilir... Hastalığım iyileşmeden benimle evlenmez..."

Ben de veda ederek ayrıldım.

İşte bu, Fikriye Hanım'ı son görüşümdür.[58]

FİKRİYE HANIM VİYANA'YA GÖNDERİLDİ

Ahmet Çavuş

Mudanya Mütarekesi'nden bir hafta kadar sonra idi. Gazi, Bursa'ya gitmişti. Çekirge'de, Yağcızade Cemal Bey'in köşkünde

58 Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, John Murray, London 1928, s. 397–398–399; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı İstiklal Savaşı Hatıraları*, Çan Yayınları, İstanbul 1962, s. 302–303; Vamık D. Volkan–Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk Yaşamı ve İç Dünyası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 291

istirahat ediyordu. Fikriye Hanım bir gün çıkageldi. Kendisini bahçede gördüm, Salih (Bozok) Bey'le konuşuyordu.

Rahatsızmış, tüberküloz muamelesini ikmal etmişler, tedavi için Viyana'ya gidecekmiş.

Salih Bey, ayak üstü cüzdanından çıkardığı üç bin lirayı Fikriye Hanım'a verdi. Ertesi gün Fikriye Hanım, Refet Paşa ile birlikte İstanbul'a gitti (19 Ekim 1922).

Fikriye Hanım, Atatürk'ü çok sever ve hürmet ederdi. Onun bir başka kadınla evlenmesine rıza göstermiyordu.

Fikriye Hanım, ince, uzun boylu, zarif yapılı velhasıl çok güzel bir kadındı... Çok zarif, ince, beyaz bir peçe takardı.[59]

"BEN MÜCADELE ADAMIYIM!.."

Fahrettin Altay

İzmir zaferinin kazanılmasından sonra (17 Ekim 1922) Bursa'ya gelen Mustafa Kemal'e hususi bir toplantıda niçin evlenmediğini soruyorlar. O da şu cevabı veriyor:

– Evli olmak millet ve memleket lehinde icabında büyük fedakârlıklar göze almayı kayıtlar, zincirler, insanın yerine göre enerjisini kırar. Ben mücadele adamıyım, hiçbir kayıt altına girmemek isterim.

Kendisi ile beraber işe başlayan arkadaşları Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve diğer birçok maiyeti hep bekârdı. Viran olası hanede evladı ayal (çoluk çocuk) yoktu...[60]

59 Said Arif Terzioğlu, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 179

60 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, 10 Yıl Savaş (1912–1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 206

BİR ŞANTAJ OLAYI

R. Hüsrev Gerede

Afet, Nebile, Rukiye, Sabiha ve Zehra adındaki bu beş genç kızın Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne alınmalarından çok önce, eski Dışişleri memurlarından Yenişehirli Deli Fahrettin Hayri'nin teyzesinin kızı Fikriye adında genç bir kadın vardı. Eski köşkte gördüğüm bu kadının Gazi'nin hizmetinde bulunduğunu o zaman söylemişlerdi. Akrabası Deli Fahrettin de Fikriye'nin bu hizmeti yapmasından şikâyet eder dururdu.

Deli Fahrettin'in, Dr. Refik Saydam'dan duyduğum bir de şantaj öyküsü vardır. Saydam'ın anlattığına göre Deli Fahrettin çapkınlığı ile de tanınmış. Bursa'da genç bir öğrenci kızı baştan çıkarmış ve hamile bırakmış.

Genç kız, Deli Fahrettin'nin baskısıyla Gazi'ye bir mektup yazmış, "Paşam, Bursa'da sizinle görüştükten sonra hamile kaldım," demiş.

Gazi, mektubu Dr. Refik'e göstererek:

– Sen, benim çocuğumun olmayacağını bilirsin. Şu işin aslını bir araştırın, der.

Olay araştırılır, genç kıza mektubu yazdıranın Deli Fahrettin olduğu ortaya çıkar. Sonunda kız Fahrettin'le evlendirilerek iş kapatılır.[61]

BİR AŞKIN MEKTUPLARI

Salih Bozok

Ankara'ya döndükten sonra, Latife Hanım'ın arzusunu yerine getirmiş olmak için, Atatürk'ün müsaadesini alarak, kendisine salimen Ankara'ya geldiğimize dair bir telgraf çektim. Bu küçük muvasalat haberinin Latife Hanım'ı, ne derece memnun bıraktığı, bana kendi el yazısıyla gönderdiği, 19 Ekim 1922 tarihli şu mektuptan kolayca anlaşılabilir:

61 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 270

İzmir–Göztepe
19 Teşrinievvel 1338

Muhterem Salih Beyefendi,

Sadakatinizin minnettarıyım. Ankara'ya selameten muvasalat haberini müşir (bildiren) telgrafınızla beni ne derece mesut ettiğinizi tasavvur etseydiniz herhalde bir iki kelimecik daha lütfederdiniz. Bugüne kadar bütün arkadaşların sükûtunu, fazla meşguliyete atfederek müteselli oluyordum. Esasen müfarekatinizden (ayrılışınızdan) beri bu bahtiyar yuvayı tezyinle (süslemekle) pek muhterem ve pek mukaddes misafirimin güzelliği seven... gözlerini okşayacak ufak tefek tefrişat (döşeme) ve tertibatla (düzenlemeyle) meşgul oldum.

Mütemadiyen gözlerim yolda, sizleri bekliyordum. Görüyorsunuz ki hayalen ayrılmamıştık. Geçen gün akrabanızdan bir zatın İzmir'de olduklarını haber aldım. Derhal buraya, öğle yemeğine davet ettim. Maatteessüf yatakta olmak münasebetiyle kendilerini göremedim. Kaptan vasıtasıyla biraz malumat alabildim.

Burada eski debdebe yoktur. Fakat Başkumandanlık boş olmakla beraber şerefi muhafaza edilmektedir. Yalnız içinde siyahlar giymiş müteessir ve mükedder bir vücut vardır. Bu kadar samimiyet ve ünsiyetten (alışkanlıktan) sonra, yapayalnız kalmış, hayatının kara sayfalarını tekrar açmaya ve birçok çirkinlik tasavvur ederek derin bir teessürün altında ezilmeye mahkûm bir ben varım.

Paşa Hazretleri'ne müteaddit mektuplar yazdığım halde takdime cesaret edemedim. "Mektup istemem, telgraf kâfidir" buyurmuşlardı. Halbuki son telgrafıma da cevap alamayınca bir daha tasdi (rahatsız) etmekten sarfınazar ettim (çekindim).

Büyük yerden gelen sükûta hürmet lazımdır. Ben de yalnız size cevap vermekle iktifa ediyorum (yetiniyorum). Sizin burada bırakmış olduğunuz hatıra, pek kıymettardır. Eminim ki Paşa Hazretleri'ne karşı taşıdığım temiz ve ebedi sadakati hiç kimse, Seryaver (Başyaver) Bey kadar takdir etmemiştir.

Siz de beni mahzun etmeyin ve hiç olmazsa birkaç kelimecikle sıhhatleri hakkında malumat verin. Olmaz mı Salih Bey?..

Gazeteleri muntazaman takip ediyorsam da, aldığım malumatla iktifa edemiyorum. Deli gibiyim. İşte bazen pek mesut günler yaşatanlar aksini hissettirmekten mütelezziz olurlar (lezzet duyarlar).

Paşa Hazretleri de rica ve istirhamıma rağmen Ankara'da en ufak bir vazife ile bile istihdam ederek beni beraberlerinde bulundurmak istememişlerdi.

Yalnız, bir gece bipayan (sonsuz) denizlere benzeyen mühlik gözlerini bana dikerek: "Bir yere gitmeyin. Beni bekleyin. Bunu emrediyorum," demişlerdi. Bu cümleyi hatırladıkça, "Belki bir daha kavuşmak mümkün olacaktır," diyor ve kemali memnuniyetle yeni bir saadete intizar ediyorum. Bu satırlara gülerseniz doğru değildir.

Zira güneşin daima ziyası altında yaşayanlar, medid (uzun süren) bir karanlığın ne müthiş bir uçurum olduğunu bilemezler.

...Bu akşam bizim muhafızları bahçeye davet ettim. Güzel güzel oyunlar yaptılar. Ben de kendilerine ikram ettim. Tabii memnun oldular. Hepsi de hatırımı sayıyor. Paşa Hazretleri'ne ne kadar teşekkür etsem azdır. Buraya Başkumandanlık Bürosu namını vermekle benim âlâm ve ekdarımı (elemlerimi ve kederlerimi) bir dereceye kadar tahfif ettiklerine (hafiflettiklerine) emin olsunlar

Zavallı babam, son mektubunda: "Fakirhaneme bir levha asacağım ve bütün Müslümanların ziyaretgâhı olacaktır," diyor.

Daha birçok sözü vardır. Fakat başınızı fazla ağrıtmak istemem.

Paşa Hazretleri'ne kemali hürmet ve samimiyetle iki ellerini öptüğümü ve daima emirlerini ifaya amade olduğumu söyler misiniz?

Beni unutmadığınızdan dolayı arzı teşekkür eder, teyidi hissi hürmet eylerim, efendim.

Uşşakîzade
Latife

Muzaffer Kumandan Gazi Mustafa Kemal, İzmir'den ayrıldıktan sonra Latife Hanım içinde sonsuz bir boşluk hissetmiştir. Bir gün gene Latife Hanım'dan bir mektup almıştım. Zarfı açınca içinden, Atatürk'e hitaben yazılmış ikinci bir mektup çıktı. Onun, 25 Ekim 1922 tarihli bir mektubu, bize mühim şeyler söylemektedir. İşte o mektup da şudur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Mukaddes Paşama;

Pek mesut dakikalar yaşadım. Şimdi de derin bir teessürün altında ezilmekteyim. Burada bırakmış olduğunuz şeref bütün ailenin halei saadetidir. Fakat yalnız bendenizin olan çok kıymetli ve ebedi bir şeyi daha vardır. O da canlı hatıranızdır. Yoksa, bu kadar debdebe, haşmet ve bilhassa samimiyetten sonra yapayalnız nasıl yaşayabilirdim? Görüyorum ki bütün hissiyatımla zatı devletinizi takip etmekteyim. Yegâne emelim, Münci'ye (Kurtarıcı'ya) daima hizmettir.

Birçok defalar, ufak bir vazife istirham etmiştim. Muvafakat (kabul) buyurulmadı. Bazen dalıyorum, saatlerce gözlerim kapalı düşünüyorum. Bu rüyalardan uyanışımda: "Yarab, ne eksilirdi deryayı izzetinden..." diyor, gözyaşları döküyorum. Belki: "Beni yirmi gün görmekle bu kız benden ne istiyor? Ve bu hakkı ona kim vermiştir?" diye hiddetlenirsiniz. Bu zavallı kızcağız, şimdiye kadar, hayatın birçok acı sayfasını okumuş, hiç kimseye rabtı kalb etmemiştir (bağlanmamıştır). Nazarında hiçbir şeyin ehemmiyeti olmamıştır. Fakat, ilk görüşte, dünyanın en büyük dâhisi, kendisi için saklanmış olan sadakat, hürmet, samimiyet almak tenezzülünde bulunmuşlar. Evet! Hayatımın son dakikasına kadar mesut veya bedbaht edileyim. Münci'yi takipten hali (geri) kalmayacağım. Fiilen olmazsa, hayalen daima beraber yaşayacağım. Mademki bütün saadetimi zatı devletinizin hizmetinde buluyorum. Yegâne arzum her ne suretle olursa olsun sadakatimin yanınızda bir silah olmasıdır. Esasen zatı devletinizi bu kadar temiz ve her türlü menfaati şahsiyeden vareste (şahsi menfaatten kurtulmuş) olarak seven kaç kişi vardır?..

Rahatsızlığınızı işitince ne kadar mahzun ve mükedder oldum. Mademki seyahatinize devam ettiniz. Afiyette olduğunuzu tahmin ediyorum. Müsterihim. Bursa'ya hareketim hakkındaki emre teşekkür ederim. Bendenizi bir dakikacık hatırlamış olmaklığınız gıpta edilecek bir şereftir. Hiç olmazsa iki heyecanlı gece geçirdim.

Meşguliyetiniz arasında, kalbimin en derin köşesinden fışkıran cümlelere atfı nazar ederseniz (bakarsanız) mesut olacağım. Daima emri devletlerine intizar eder, iki ellerinizi kemali hürmetle öperim... Mukaddes Paşam...

"Latif"ten

Göztepe: 25/10/38

Latife Hanım: "Paşam hoş geldiniz demek nasip olacak mı?"

Latife Hanım, Mustafa Kemal'e yazdığı bu mektubundan başka Salih Bey'e de bir mektup yazmıştı. 26 Ekim 1922 tarihli bu ikinci mektupta ise şöyle diyordu:

Muhterem Salih Beyefendi,

Geçen hafta Vali Beyefendi Bursa'ya geçtiğinizi haber alınca, melfuf (ilişik) mektubu göndermekten sarfı nazar etmişlerdi (vazgeçmişlerdi). Gerçi 19 Teşrinievvelden (Ekimden) 26'ya kadar birçok tebeddülat (değişiklikler) vardır. Fakat, bu satırları yine takdime karar verdim. Zira sizleri hiçbir zaman unutmadığımı ve sadakatinizin minnettarı olduğumu bu suretle daha iyi takdir edeceksiniz.

Size biraz buradan bahsedeceğim: Birkaç günden beri, yatakta idim. Hiç olmazsa bir telgraf ile mahzun maneviyatımı okşamak istedim.

O akşam zatı alinizin beni hatırladığımızı gördüm. Ertesi gün de Paşa Hazretleri'nin ilk defa olarak bana hitap etmek lütfunda bulundukları telgrafnameyi alınca sevincimden ağladım. Fakat o iki satırcığa melfuf (ilişik) bir mektup vardı: Paşa Hazretleri rahatsız imiş. Buradan mütehassıs doktor gitmiş.

Deli gibi yataktan fırladım. Ve zatı alinizden sıhhatleri hakkında malumat istedim. Cevaben, Bursa'ya hareket emrini aldım.

Onu müteakip bir şifre daha. Bu defa "Gelmeyiniz", emir buyurulmuş.

24 saatlik bir saadet, sonra yine karanlık. Fakat şerefli bir karanlık.

Müheyyayı hareket (harekete hazır) idim. Hatta vesikam bile yapılmıştı. Bütün arkadaşlar ve bilhassa Şükrü Ali Beyefendi ibrazı nezaket ettiler (nezaket gösterdiler). Bu meyanda (arada) en büyük saadeti teşkil eden, Paşa Hazretleri'nin hiç olmazsa bir an beni tahattur etmiş (hatırlamış) olmaları idi.

Şimdi Ankara yollarındasınız. Acaba avdet buyurulacak mıdır? Yoksa ümidi keselim mi, bilemiyorum.

Burada bütün efrad (erler) mahzundur: Gece gündüz gözümüz yolda... bekliyoruz. Sizleri o kadar göreceğimiz geldi ki, görünce boynunuza atılırsak deli olduğumuza hükmetmeyin.

Seryaver Beyefendi,

Zatı alinizden çokrica ederim: Melfuf (ilişik) mektubu Paşa Hazretleri'ne takdim edin. Eğer, okumaya vakitleri müsait olduğunu görürseniz. Yoksa yakınız.

"Evet: Yansın ve yıkılsın!" Bu cümleyi hiç unutmam.

Acaba kendilerinden bu günlerde İzmir'i ziyaret edip etmeyeceklerini sorabilir misiniz? Sadık[62] *Latife'ye bu kadarcık malumatı medyunsunuz (borçlusunuz). Anlamak istemekliğime birçok sebep vardır. Cevap aldığım takdirde sizin samimiyetinize istinaden izahat veririm.*

Avdet buyurulacağı takdirde, buradan gidecek hususi trenle Alaşehir'e kadar birkaç neferle gelip Paşa Hazretleri'ni herkesten evvel istikbal etmek (karşılamak) istiyorum. Acaba müsaade ederler mi?

İzmir'de hazırlık çok imiş. Mektep çocuklarını giydirdiklerini takı zaferler (zafer takları) yaptıklarını haber aldım. Anlaşılan ahali, harp ve yangın dolayısıyla ihmal edilmiş olan şeyleri bugün yapmak niyetindedir. Ben, bu meyanda (arada) bulunamam. Zira istasyona gitmekliğime müsaade buyurulmadığını unutmadım. Esasen bayraklarla, birtakım zahiri (göstermelik) şeylerle karşılamaktansa, ayaklarına kadar en samimi hissiyatla koşmak, beni pek mesut edecektir. Herkesten önce "Paşam, hoş geldiniz!" demek... Acaba o günü görmek nasip olacak mıdır?

Paşa Hazretleri burayı mutlak teşrif etsinler. Hiç olmazsa bir gün kalsınlar, fakat bir defa daha gelsinler. İzmir kendilerine uğurlu gelmiştir. Latif'in, güzel ve temiz kalbi, en samimi temenniyatı faideden (fayda sağlamasından) hali değildir (uzak kalmaz). Bursa'dan mustarip oldular. "İzmir"e diye muharebeye başlandı. Ve daima, muvaffakiyetle yürüdü. Bu noktayı unutmayınız. Ben de bu gibi şeylere çok dikkat ederim.

Zatı aliniz ne âlemdesiniz? Muhterem ailenizi de beraber getireceğinizi haber aldım. Size güzel bir ev hazırladık. Ailemin de bu günlerde avdet etmesi muhtemeldir. Eğer Paşa Hazretleri'ni burada görmeyecek olursa, eminim ki, babam, kendisini ayaklarına atmaya gelecektir. Paşa'ya meftun (tutkun). Mektuplarını sakladım. Göreceksiniz. Artık yeter.

Burasını ara sıra hatırlamanızı rica ve arzı hürmet ederim, efendim.

Uşşakîzade Latife
26/10/1338[63]

---

62 Sadık, boşandıktan sonra Latife Hanım'ın müstear soyadı da oluyor.

63 Salâhaddin Güngör, Salih Bozok Anlatıyor: "Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5288, 31 İkincikanun 1939, s. 5; Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 214–219

"LATİFE HANIM, GAZİ'YE SIRILSIKLAM ÂŞIK!.."

Asım Gündüz

Mustafa Kemal, askeri zaferini kazandıktan sonra siyasi zaferinin ilk parçası olan "Mudanya Mütarekesi"ni de çözmüş olarak Ankara'ya başı yukarıda, bir zafer kartalı gibi dönüyordu. Bir gün sonra kendilerini uğurluyorduk. Beni bir kenara çekerek bir zarf uzattı ve:

–Asım! Bu zarfı misafir kaldığın harumefendiye lütfen gönderin, dedi.

İzmir alındığı zaman birçok komutan İstanbul'da olan eşlerini, yıllarca süren ayrılığa son vermek üzere İzmir'e getirtmişlerdi. Benim eşim de biricik oğlum Ferruh'u alarak bir Fransız vapuruyla 14 Eylül'de İzmir'e çıkagelmişlerdi.

Eşim, emir subayım aracılığıyla Latife Hanım'la irtibat sağlamış, kendisini ziyaret etmek istediklerini bildirmişti. Latife Hanım bundan çok mütehassis olacağını bildirmişti. Eşiru, ertesi günü yaptığı ziyaret sırasında da kendisine mektubu vermiş, akşam geç vakte kadar beraber oturup dertleşmişlerdi.

Akşam eve döndüğüm zaman beni karşılayan eşim, büyük bir kehanette bulunarak şöyle konuşmuştu:

– Asım! Göreceksin bu kız Gazi Paşa ile evlenecek, ayol kız ona sırılsıklam âşık!.. Gazi diyor da başka hiçbir şey demiyor. Mektubu elimden aldığı zamandaki heyecanını sana anlatamam. Her haliyle bu hissi uyandırdı bende...

Daha yeni kurtulan bölgede devlet idaresi bütünüyle kurulamamıştı. Bir gün de Latife Hanım eşimi ziyaret ederek mektubun hazineye verilmek üzere cevabını getirmişti. Biz askeri kurye ile Ankara'ya ulaştırıyor, Gazi'nin gönderdiği cevapları da Latife Hanım'a yetiştiriyorduk. Bu şekildeki mektuplaşmalar öyle sanırım ki Lozan Konferansı'nın sekteye uğramasına kadar sürmüştü.[64]

64 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 205–206

ZÜBEYDE HANIM'IN İZMİR'E GÖNDERİLME KARARI

Asım Gündüz

Mustafa Kemal, Ankara'ya döndüğü zaman annesini rahatsız bulmuştu. Zaferden önce İstanbul'dan Ankara'ya gelen Zübeyde Hanım, Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da geçirdiği üzüntülü ve endişe dolu hayat dolayısıyla zaten hasta düşmüştü.

Latife Hanım bir gün ziyaretinde eşime:

– Hanımefendi, demişti... Gazi Hazretleri'nin valideleri çok rahatsızlanmış, yaşlı insana Ankara'nın havasının yaramayacağını düşünüyorum, kendisinin bana gönderilmesini, bir valide gibi kendisine bakacağımı yazdım!..[65]

ZÜBEYDE HANIM İZMİR'E GİDİYOR

Ali Kılıç

O sıralarda, tedavi eden doktorlar, Zübeyde Hanım'ın hastalıkları icabı olarak deniz kenarında bir yerde istirahatlerine lüzum göstermişlerdi. Bunun için en elverişli yer İzmir'di ve doktorların, tavsiyesi üzerine Zübeyde Hanım'm da İzmir'e gönderilmesi kararlaştırıldı. Zübeyde Hanım'ın İzmir'e seyahati iyi bir tesadüf oldu. Bu surette Zübeyde Hanım aynı zamanda gelinlerini de görmüş olacaklardı. Bu düşünce ile İzmir'e gideceklerinden dolayı çok memnun idiler.[66]

65 a.g.e., s. 208

66 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2 , Sayı: 560, 2 Aralık 1951, s. 1, 7

LATİFE HANIM'A NİŞAN ARMAĞANI: "SAKARYA" ATI

Salih Bozok

Paşa Hazretleri'nin o sırada çok hasta bulunan anneleri, Latife Hanım'ın övgüsünü işittikçe, kendisini görmek ve onu oğluna almak arzusuna kapıldı. Doktorlar da hastalığının Ankara'da tedavi edilemeyeceğini ve mutlaka sahilde ikamet etmeleri lazım geldiğini söylemiş oldukları için İzmir'e gitmeye karar vermişler. Bir gece, Paşa Hazretleri bana şu emri vermişti:

– Doktorların gösterdikleri lüzum üzerine annemi İzmir'de tedavi ettirmek üzere oraya götürmek zarureti hasıl olmuştur. Binaenaleyh sen yarın buradan otomobille Konya'ya, oradan da trenle İzmir'e hareket edersin. İzmir'de Vali Bey'le görüşerek (o zaman Abdülhalik Renda valiydi), validemin ikamet edilebileceği münasip bir ev bulup ve onu döşettikten sonra bana bilgi verirsin. Ben de validemi oraya gönderiririm. Yalnız, bulacağmız ev terk edilmiş Rum mallarından olmasın, dediler.

Emirlerine uygun olarak Ankara'dan Konya'ya, oradan da İzmir'e gittim. İzmir İstasyonu'na geldiğim zaman karşımda Latife Hanım'ın adamlarından Ahmet Ağa'yı buldum. Bana Latife Hanım'ın selamlarını ve evde beklemekte bulunduklarını söyleyerek beni eve götürmek istiyordu. İzmir'e geleceğimi ve bilhassa hangi gün İzmir'de bulunacağımı nereden haber aldıklarını bilmediğim için şaşırdım kaldım. Ahmet Ağa'nın ısrarı üzerine Muammer Bey'in evine misafir olmaya mecbur kaldım. Latife Hanım, beni sokak kapısında karşılamak suretiyle hakkımda pek büyük bir nezaket lütufkârlık eseri göstermişlerdir. Hal ve hatır sorduktan sonra niçin İzmir'e geldiğimi anlattım. Gülerek haberleri olduğunu söyledi. Ve Ankara'dan hareketimi öğrendikten sonra da her akşam Ahmet Ağa'yı istasyona gönderdiğini anlattı.

– Paşa Hazretleri evimizi karargâh olarak muhafaza etmektedir. Burası karargâhınız olduktan sonra başka bir yere gitmeniz muvafık mıdır? Bu ev artık sizin de evinizdir, diyerek sıkılmamamı temine çalışıyordu.

Ertesi günü Vali Abdülhalik Bey'le görüşmek üzere Latife Hanım'la birlikte Hükümet Konağı'na gittik. Paşa'nın valide lerinin

ikametleri için Karşıyaka'da sanatoryum gibi köşkleri olduğunu ve köşkte hiç kimsenin ikamet etmediğini söyleyerek Vali Bey'le bizi oraya götürdü. Hakikaten sanatoryum gibi mükemmel bir köşk. Vali Bey de, ben de köşkü çok beğendik. Ve bundan daha güzel, daha münasip bir yer bulunamayacağına dair Paşa'ya telgrafla bilgi verdik. Muvafakat cevabı gelince Latife Hanım'la her gün Göztepe'deki evlerinden Karşıyaka'ya giderek evin döşenmesi ve düzenlenmesiyle meşgul oluyorduk. O günlerde, Latife Hanım'm Avrupa'da bulunan ailesi de İzmir'e gelmişlerdi. Latife Hanım, beni annesi ile babasma, "İkinci babamdır," diyerek takdim ettiğiiçin onlar da bana karşı çok yakınlık gösterdiler. Kendi aileleri efradından imişim gibi, küçüğünden büyüğüne kadar hepsinden çok samimiyet gördüğüm için hiçbir yabancılık hissetmiyordum. İki üç hafta zarfında köşkün döşenmesi ve düzenlenmesini tamamladık. Fakat ben soğuk almış olduğum için hastalandım. Köşkün hazırlandığını Ankara'ya bildirdiğimden hastanın gönderilmesini bekliyordum. Benim rahatsızlığım esnasında, Latife Hanım başta olmak üzere, bütün ailesi, tedavim hususunda fevkalade ihtimam göstermiştir. Bilhassa Latife Hanım, bir hasta bakıcı gibi başımın ucundan ayrılmayarak sağlığıma kavuşmama çalıştı. Bundan dolayı kendisine karşı daima minnet hissetmekteyim. İzmir'de bulunduğum müddet zarfında –Paşa'dan almış olduğum talimat mucibince– haftada birkaç defa şifreli telgrafla ve ara sıra da mektupla Latife Hanım hakkında Atatürk'e malumat veriyordum. Verdiğim bilgi, Latife Hanım'ın lehinde idi. Paşa Hazretleri'nin onunla evlenmesini arzu ediyordum. Latife Hanım benim Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım mektuplardan birini okumuş olduğu için beni babası gibi iyiliksever tanımıştı...

Paşa'nın validesinin yola çıkarıldığına dair Ankara'dan haber beklerken bir gün şu telgrafı aldım:

"Validemin rahatsızlığı arttığından harekete gayri muktedir haldedir. Binaenaleyh orada bırakmış olduğumuz müfreze ile birlikte Ankara'ya avdet ediniz."

Paşa Hazretleri'nin bu telgrafı üzerine hepimiz çok müteessir olmuştuk. Bilhassa Latife Hanım, gelen telgrafa başka manalar ve-

rerek Avrupa'ya gitmeye ve orada oturmaya karar vermişti. Ben Latife Hanım'ın yanlış düşündüğünü anlatarak kendisini teselli etmeye çalıştım. Fakat o kararında ısrar ediyor ve Ankara'ya gittiğim zaman Avrupa'ya hareketine müsaade etmeleri için Paşa'nın muvafakatlarını almamı benden rica ediyordu. Latife Hanım'la aramızda şu konuşma geçti:

Ben:

– Hanımefendi, Gazi Paşa Hazretleri, validelerinin harekete muktedir olmadıkları bir halde bulunduklarından bahsediyorlar. Bu durumda olan bir hasta İzmir'e nasıl gidebilir?

Latife Hanım:

– Evet ama, burada bırakılmış olan müfrezenin de Ankara'ya celp edilmesi, Paşa Hazretleri'nin ailemizle ilişkiyi kesmesine bir delildir.

Ben:

– Sizin düşüncenize iştirak etmiyorum. Fakat Ankara'ya gittiğim zaman bütün arzularınızı yerine getirmeye çalıştığımdan emin olabilirsiniz. Paşa'yla görüştükten sonra da her şeyi olduğu gibi size yazacağım. O zaman düşüncenizde ne kadar yanıldığınızı anlayacaksınız. O halde şimdiden fazla teessüre kapılmamanız uygun olur.

Latife Hanım da bana teşekkürle mukabelede bulundu. Ama bir türlü sinirlerine hâkim olamadıklarından ağlıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarına şu cevabı verdim:

"Emirleriniz mucibince hareket edeceğim. Ancak birkaç günden beri çok rahatsız bulunduğumdan doktorlar hareketimi muvafık bulmuyor. Müsaade buyurursanız kendim birkaç gün sonra hareket etmek üzere müfrezeyi yarın Ankara'ya göndereyim."

Birkaç saat sonra Paşa'dan şu emri aldım:

"Tamamıyla iadei afiyet edinceye (sağlığınıza kavuşuncaya) kadar müfreze ile birlikte orada kalınız."

Bu telgraf üzerine Latife Hanım biraz sükûnet buldu. Ve Ankara'ya gittikten sonra gerçek durumu kendisine olduğu gibi yazacağıma dair benden söz aldı. Birkaç hafta sonra sağlığıma kavuştuğum için doktorlar hareketime müsaade ettiklerinden Ankara'ya dönerek Paşa'ya her şeyi arz ettim. Latife Hanım'ı merak ve endi-

şede bırakmamak için Mustafa Kemal Paşa, kendisine, muharebede bindikleri Sakarya adındaki atı ile birkaç teneke de bal hediye olarak kendi maiyetlerindeki muhafızlarından iki üç neferle İzmir'e gönderdikleri gibi bana da Latife Hanım'ı memnun edecek tarzda bir mektup yazıp göndermemi emir buyurdular.[67]

ZÜBEYDE HANIM, LATİFE HANIM'IN KONUĞU

Salih Bozok

Hediyelerle neferler yola çıktıktan birkaç gün sonra bir gece yarısı evimde yatıp uyuduğum bir zamanda telefonun çalmasıyla uyandım. Telefonun başına gidince bizzat Paşa'nın sesini işittim:

– Salih! Uyuyor muydun? dedikten sonra, şimdi giyinerek hemen gel! diye buyurdular.

Derhal köşke gittim:

– Validem, behemehal İzmir'e gitmek istiyor. Ne doktorları ne de beni dinliyor. Ölürsem İzmir'de öleyim, diyerek yatağından kalkıp çarşafını dahi giymiştir. Hemen şimdi İzmir'e gideceğiz, diyor. Son arzusunu yerine getirmek için emir verdim. Bir treni mahsus hazırlanıyor. Sen de ona göre hazırlanarak annemle birlikte İzmir'e gideceksin. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, şayet anneme yolda emri Hak vâki olursa Ankara'ya yakın iseniz buraya gelirsin. İzmir'e yakın iseniz orada benim her zaman kendisini ziyaret edebileceğim bir yere defnedersiniz.

Paşa'nın bu emirleri üzerine eve geldim. Hazırlığımı tamamladım. Ve yine Paşa'nın müsaadeleri ile eşimi de beraber alarak İzmir'e geldik. Ankara'dan hareketimizden önce Latife Hanım'a da telgrafla bilgi verilmiş olduğu için tren Karşıyaka İstasyonu'na geldiği zaman Latife Hanım'ı babasıyla istasyonda bizi bekler bulduk. Kendisini Paşa Hazretleri'nin validelerine takdim ettiğim gibi eşimi de Latife Hanımefendi'ye takdim ederek hastamızı kompartımandan alıp, evvelce hazırlanmış olan ve istasyona yakın bulunan köşke naklettik.[68]

67 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 205–209

68 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 209–210

ZÜBEYDE HANIM'LA LATİFE HANIM'IN KARŞILAŞMASI

Salih Bozok

Karşıyaka İstasyonu'nda Latife Hanım'la Zübeyde Hanım'ın tanışması bir âlemdi.

– Bak anacığım, bu kızcağız Latife...

Zübeyde Hanım hasta olduğu halde adeta dirilmiş, gözleriyle tepeden tırnağa Latife'yi süzdükten sonra, son derece temiz bir Türkçeyle:

– Kızımız çok güzelmiş Salih oğlum!.. dedi.

Latife, başına yıldırım inmiş gibi sallandı... Kendisini güç bela toparlayarak:

– Şımartıyorsunuz beni Hanımefendi Hazretleri, elinizi öpeyim... diyebildi.

Zübeyde Hanım, şaşılacak bir güç göstererek, hastalığını adeta omuzlarından silkip attı. Latife'nin elini avcunda tutarak o tören Türkçesiyle:

– Maşallah... Resimlerinden daha güzelmişsin yavrum... Sizi istasyonda çok bekletmedik ya?..

Latife, beğenilmenin sevinciyle, gözlerinin dibine kadar kızararak konuştu:

– Bekletmenin sözü mü olur Hanımefendi Hazretleri... Olsa olsa bir an önce size kavuşmak heyecanı içindeydik... Sonra siz de resminizden çok daha güzelsiniz!..

Zübeyde Hanım, hâlâ Latife'nin elini avcunda tutarak Mustafa Kemal Paşa'ya benzeyen gözlerini Latife'ye yaklaştırdı:

– Gel bu sırrı senin kulağına söyleyeyim, dedi.

Ve sesini biraz daha yavaşlatarak ve göz kırparak:

– İnsan, güzele baktıkça güzelleşir...

Latife... Bu şaşkınlık içinde:

– Siz gerçekten Mustafa Kemal Paşa'nın annesisiniz!.. dedi.

Zübeyde Hanım, çoktandır kendisinden duymadığım canlı ve hayat dolu bir kahkaha koyuverdi:

– Anasıyım, anasıyım ama; o bana değil, ben ona benziyorum!..[69]

69 İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 122–123

ZÜBEYDE HANIM, LATİFE HANIM'LA TANIŞIYOR

Ali Metin

Annelerinin Latife Hanım'ı görüp nişan takması için gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra beni de yanlarına katarak İzmir'e gönderdiler. İzmir halkı Zübeyde Hanım'ı çok iyi karşıladı ve yakınlık gösterdi. Zübeyde Hanım dizlerinden rahatsızdı. Çok zor yürüdüğünden hasır koltukta taşınıyordu. İlk ziyaretine gelen İzmirlileri vagonlarında kabul ettiler. İkinci gün gelen ziyaretçilerin çokluğundan esasen rahatsız olan Zübeyde Hanım çok yorulmuştu. Etrafı göremez halde idi. Bu arada Latife Hanım'ı da tanıyamamıştı. Meraklandığını anlıyordum. Bir ara vagonda birkaç hanım kalmıştı. Zübeyde Hanım bu durumu fırsat bilerek oturan misafirlere, bir mesele için yalnız kalmak istediğini bildirdi. Vagon boşaldı. Ben de dışarıya çıkıp Latife Hanım'ın Zübeyde Hanım'a su getirmesini temin ettim. Latife Hanım'ın getirdiği suyu içen Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ı yukarıdan aşağı iyice süzdükten sonra bardağı verdi. Latife Hanım dışarıya çıktı. Zübeyde Hanım, bana:

– Ali, bu hanım Mustafa'mı mesut edebilir mi acaba? diye endişesini belirtti.

O akşam Latife Hanım'm Karşıyaka'daki Liman Köşkü'ne misafir edildik. Bütün İzmir gazetelerinin nişandan bahsettiği ve İzmir halkının da ne maksatla geldiğimizi bildiği halde Zübeyde Hanım'ın emriyle etrafa bir şey söyleyemiyorduk. Nişan hediyesi olarak Sakarya isimli çok güzel bir at da getirmiştik.[70]

ZÜBEYDE HANIM, LATİFE HANIM'IN YANINDA

Salih Bozok

Ankara'dan beraber getirdiğimiz doktorla, eşim ve benden başka Latife Hanım da köşkte hastanın yanında kaldılar. Vefatlarına

70 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 140–141

kadar da yanlarından ayrılmayarak, hastaya, bir hastabakıcıdan fazla bir itina ve ihtimamla baktılar.

Gazi Paşa'ya her akşam şifre ile validelerinin hastalıkları hakkında bilgi verirken Latife Hanım'ın hastaya karşı ifa ettiği hizmetleri de bildirmekteydim.[71]

LATİFE HANIM, ZÜBEYDE HANIM'A BİR HEMŞİRE GİBİ BAKIYOR

Asım Gündüz

Eşim, Zübeyde Hanım'ı İstanbul'da tanıdığı için Latife Hanım'la beraber kendilerini karşıladık. Latife Hanım, Karşıyaka'da kendilerine ait olan bir yalıyı daha önce hazırlatmış, ayrıca hastaya bakmak için bir hastabakıcı, bir hemşire, bir de doktor seçmişti. Kendisini doğru oraya götürdük.

Latife Hanım, her gün beyaz elbiseler giyerek bir hemşire gibi ziyaretine gider, yemek ve bakımı ile ilgilenirdi. Bu şefkat ve ihtimama minnettar kalan Zübeyde Hanım da oğluna yazdığı mektupta:

– Oğlum, çok haklı imişsin, bu kızı çok beğendim, gözüm arkada kalmasın, sana layık bir eş olur, demişti.

Zübeyde Hanım bu mektubu eşime yazdırıyordu.[72]

ZÜBEYDE HANIM: "OĞLUMA LAYIK BİR EŞ"

Galibe Okyar

Ne yazık ki Zübeyde Hanımefendi, Latife'nin öz kızı gibi gönülden alakasına, devrin hekimlerinin dikkatine rağmen yaşamadı. Baş başa olduğumuz bir gün bana:

– Mustafa bu kızı alsın. Çok beğeniyorum. Kıymetini de bilsin. Yaşı kırka geldi. Gözüm arkada kalmasın, dedi.

71 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 209–210

72 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 208

Ankara'ya döndüğümde annesinin sözlerini aktardım. Yaşlı gözlerle dinledi:

– Siz ne düşünüyorsunuz?

Sualine tereddütsüz müspet cevap verdim.[73]

ZÜBEYDE HANIM: "...BU KIZ SENİ BAHTİYAR EDER..."

Rauf Orbay

Gazi'nin annesinin ilk günlerde evlenme mevzuna tereddütlü bakmasına rağmen, Latife Hanım'ın misafiri olmasından ve bilhassa Karşıyaka'da onun için hazırladığı evde adeta hastabakıcı gibi alakadar olmasından sonra kendisine:

– Avrupa görmek, okumak başka şeymiş... Bu kız seni bahtiyar eder. Onun kıymetini bil..." dediğini anlattı ve sonra da:

– Rauf... Sen, Karabekir, Ali Fuat, Refet de evlenin, yuva kurun; bak, çok şükür vatan kurtuldu, hepimiz kırkı geçtik, aile huzur ve saadetine hak kazandık..." dedi.

Haklı olduğunu söylememek mümkün değildi.[74]

"İZMİRLİ BİR KIZ!"

İsmail Habib Sevük

1923 İkincikanunun (Ocak) dördüncü cuma günü gecesi:

Azerbaycan Sefareti'ndeki ziyafete davetliyiz. Vardıktan sonra anladım: Yirmi, yirmi beş kişilik seçme milletvekilleri ile şahıslardan oluşan ve Gazi'nin de bulunacağı öyle bir ziyafette benim gibi toy bir muharririn çağrılması hiç şüphe yok, gazetesinde "Her Gün Bir Düşünce" sütununu yazarak çalıştığım Yunus Nadi'nin aracılı-

73 Cemal Kutay, *Ardında Kalanlar*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi, İstanbul 1988, s. 286

74 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 1992, s.745–746

ğıyla olacak. Gazi'yi bir de sofra âleminde göreceğim. Yeni yıla bir mazhariyetle giriyorum diye içim sevinç içinde...

Azerbaycan Sefareti Cebeci'de, ahşap, iri gövdeli, eski Ankara konaklarından birindeydi. Basılırken esneyen merdivenlerden çıkarak oldukça geniş bir salona girdik. Milli Mücadele Ankara'sının unutulmaz şahısları arasına giren sevimli sefir (elçi) İbrahim Abilof davetlilerini Azeri şivesinin ayrı bir tat verdiği çetrefil Türkçesiyle karşılıyor. Ortada iyi süslenmiş bir masa, masada tabak tabak siyah havyar ve salonun dibinde yüksekçe bir sofa üstünde, bize Azeri havalar çalacak olan, bir çalgı takımı...

Eyvah, fena haber! Çankaya'da mühim işler görüşüldüğü için Gazi gelemeyecekmiş, beklenmemesi için haber göndermiş. Herkesin canı sıkıldı. Fakat herkeste gene bir ümit var: İşi bittikten sonra geç de olsa gelir deniyor ve karar da verildi, sabaha kadar gecikse gene kimse gitmeyecek.

Sofraya oturuldu. Sefirin kısa bir nutkundan sonra Yunus Nadi, Fransızca ve irticalen nutuk söylüyor. O zamanlar Lozan günleriydi. Lozan müzakereleri iki ay evvel başlamış ve ancak yedi ay sonra bitecek, hatip Sovyet–Türk dostluğunu anlattıktan sonra bu dostluk sayesinde zaferi nasıl kazandıksa Lozan'daki sulhu da kazanacağız, diyor:

– İnönü'nün muzaffer kumandanı, mutlaka Lozan'ın da muzaffer diplomatı olacak.

Nutuklardan sonra sohbet ve eğlence başlıyor. O zamanlar içki yasaktı. Fakat sefarethaneler (elçilikler) kendi devletlerinin toprakları sayıldığı için burada öyle bir yasağa mahal olamazdı. İyi amma sofrada gürültü çok oluyor. Bir ses yükseldi:

– Tamata seçelim, tamata!

Bu Rusça kelime "sofra reisi" manasına geliyormuş. "Tamata" seçilen zat, Rus âdetince sofranın yalnız reisi değil, mutlak amiri ve nazımı oluyor. Kaide haricine çıkana cezalar verir. Tamatalığa oybirliğiyle Ağaoğlu Ahmet Bey seçildi. Masanın şeref mevkiine oturan sevgili tamatamız:

– Ben öyle şakaya gelmem ha, diyor, kim olsa ceza virirem!

Bu tamatalık ve bu cezalar da ayrı bir eğlence oldu. Cezalar psikolojik de. Mesela cezaya hak kazanan içmeye hevesli biriyse tamata onu muayyen bir zaman içmekten men ediyor, yok cezayı alanın iç-

kiyle arası hoş değilse o zaman da o haydi arka arkaya ve dolu dolu üç kadeh içecek. Gülüyoruz, gülüyoruz. Birdenbire ferahlı haber:

– Gazi geliyor. Gazi geliyor...

Gece yarısına doğruydu, kürklü paltosunu çıkardı. Gözleri ışık, yüzü neşe ve içi iltifat dolu. Herkesin ayrı ayrı ellerini sıkıyor. Sıra bana gelip, Yunus Nadi takdim etmek ister gibi vaziyet alınca:

– Tanışırız, tanışırız, diyor.

Ve sırtımı okşayarak altı ay evvelki Çankaya mülakatını telmihan ilave ediyor:

– Kendisiyle uzun uzun konuşmuştuk.

Sofraya oturmadan cemaate sordu:

– Tamatanız yok mu?

Ağaoğlu cevap veriyor:

– Güya benim; fakat siz geldikten sonra tamata kalır mı?

– Neye? Ben tamata dinlemez miyim? Vazifenizde devam edin!

Ağaoğlu gülüyor:

– Amma ceza virirem, Paşam!

– Yoo... Veremezsin.

– Gördünüz mü, ben siz geldikten sonra tamatalık kalmaz demedim mi?

– Ondan değil, tamata kabahat yapana ceza verir, ben kabahat yapmam ki ceza veresin!

Daha ilk hamlede meclise geniş çapta bir inşirah (ferahlık) gelmişti. Güya Ağaoğlu gene tamatalık yerine oturdu; fakat Gazi, mühim bir sürprizle söze başladıktan sonra ne tamatalık kaldı, ne bir şey. Gözler ona dikili, kulaklar ona açılmış. Verdiği haber hakikaten bir sürprizdi:

– Evleniyorum!

Herkes hayret içinde:

– Ciddi mi Paşam

– Ciddi efendim, ciddi, kati ve mukarrer: Evleniyorum.

Galiba Ağaoğlu soruyor:

– İzmir fatihinin kalbini fetheden bu bahtiyar kim?

Gazi, sualden memnun kalmış bir tavırla cevap verdi:

– İzmirli bir kız!

Anlattı, ilk defa, orada o gece bu evlenme işini uzun uzun anlattı:

İzmir'e muzaferen girdikten sonra otelde kendisini ziyarete bir kız gelmiş.

Alacağı kadında maddi güzellikten ziyade manevi kıymete önem verdiğini gösteren bir eda ile:

– Pek öyle, ahım şahım değil, diyor, fakat öyle zeki ve samimi konuşuyor ki... Ailece ahdetmişler, eğer ben İzmir'i alırsam mutlaka kendi köşklerinde misafir edilecekmişim...

Misafirliği kabul ettiğini, kızın piyanosunu, dört beş dil bildiğini, açık bir samimiyetle daha birçok noktayı anlattıktan sonra devam ediyor:

– Kızın en büyük meziyeti insanın kafasından geçen şeyi bile keşfedecek kadar ferasetli oluşudur. Mesela, biz onların köşküne yerleştikten sonra bir gün İsmet Paşa'yı özlüyordum. Bulunduğu yer bizeepeyce uzak. Haber de göndersem gene epey vakit geçecek. Halbuki o anda onunla konuşmayı ne kadar özlüyordum.

Birdenbire kapı vuruluyor:

– Giriniz, dedim.

Oo... İsmet Paşa!

– Aman, ne iyi ettin de geldin, ben de seni özleyip duruyordum.

İsmet Paşa şaşırır:

– Fakat ben gelsin diye telefonla emrinizi bildirdiler de geldim.

– Kim telefon etmiş?

Kız içeri giriyor:

– İsmet Paşa'nın gelmesinden memnun kalacağınızı düşündüğüm için ben telefon ettim.

– Görüyor musunuz, insanın kafasından geçeni biliyor!

Gazi, evlenme hikâyesini anlatırken bir aralık şöyle diyordu:

– Ben sadece evlenmek için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın böyle umacı gibi kalır mı?..

Konuştu, konuşturdu, söyledi, söyletti:

– Fakat saat kaç?

Ev sahibi güldü. Salonun kalın perdelerini açıyor. Bir de baktık ki, ortalık apaydındır.[75]

75 İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 20–23, 25

"EVLENME PAŞAM"

Hamdi Ülkümen

Gazi, bir gün Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilof'un evindeki sofrada bizlere evleneceğini söyledi. İzmir'de tanıştığı Latife Hanım adlı bir hanımla evleneceğini söyledi. Başkaları ona ne cevap verdi, hatırımda değil. Yalnız ben:

–Evlenme Paşam, dedim.

O:

–Neden? diye sordu.

Benim için gerçek şuydu: Kim olursa olsun, Gazi'nin, bir kadının kocası olacağını düşünemiyordum. Ama bu düşündüğümü söylemedim.

–Kadınlar, tahakküm etmek isterler, siz tahakküme gelemezsiniz, dedim.

Ve ona düşündüğüm halde anlatmadığım şunlardı: "Ben Gazi'yi her şeyin üstünde görüyordum. Ondan bir parçanın başka birisine bulaşmasına gönlüm rıza göstermiyordu." Anlaşılan o, Latife Hanım'ı beğenmişti. Onu çok övdü:

–İngilizce, Fransızca biliyor, dedi.

Ona karışmanın bir yararı olmayacağını anladık.[76]

"SAKARYA", LATİFE HANIM'A ARMAĞAN EDİLİYOR

Salih Bozok

Müfreze erleriyle birlikte gönderdiğimiz bal tenekeleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı sırasında bindiği at Sakarya, daha Latife Hanım'a verilmemişti. Ben gelir gelmez, bal tenekelerini Mustafa Kemal Paşa'nın armağanı olarak Latife Hanım'a verdim; fakat atı, Zübeyde Hanım'ın armağan etmesi için beklettim.

Nitekim, Karşıyaka'daki köşke yerleştikten birkaç gün sonra, havanın çok güzel olduğu bir ikindi saatinde Zübeyde Hanım, oğlu-

76 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994, s. 31

nun armağanı olan atı, Latife'ye verdi. Latife, hem annesinin gözüne girdiği için seviniyor, hem Mustafa Kemal Paşa'dan bir armağan almanın gururunu taşıyor, hem de adı "Sakarya" olan ve Mustafa Kemal Paşa'yı zafere taşıyan bir tarihi atın sahibi olmanın sevinci içindeydi.[77]

ZÜBEYDE HANIM ANKARA'YA DÖNMEK İSTİYOR

Salih Bozok

Birkaç gün daha böyle cicim günleri geçirdikten sonra, Zübeyde Hanım, beni çağırdı:

– Bak evlâtçığım... On gün var otururuz bu kızcağızın evinde. İyidir hoştur, fakat tutmamıştır gözüm efendim bu işi!.. Bu kızcağız da bilmez benim oğlumu sevmediğini!.. O sever Gazi Paşa'yı! O sevmez efendim, Mustafa Kemal Efendi'yi. O ister, Mustafa Kemal Paşa'nın karısı olsun! O ister, kurulsun Çankaya'da, buyursun ona buna! İster, olsun Büyük Hanımefendi! Sevemez o benim Mustafa'mı. Sever Mustafa Kemal Paşa'yı, Gazi Paşa'yı! Sen beni çabuk götüresin evlatçığım Ankara'ya. Söyleyeyim Mustafa'ya, bu iş olmaz!..

Söyledikleri kendi açısından belki haklıydı. Fakat benim düşüncelerime uymuyordu. Bununla beraber kendisine yatıştırıcı bir konuşma yaptım:

– Peki Büyükhanım'cığım... Siz elbette daha iyisini bilirsiniz!.. Ben Doktor Asım'la görüşeyim. Ona göre hareket ederiz.

Nitekim o gün Doktor Asım'la görüştüm. Fakat doktor bu kez iyice direniyor ve böyle bir geziye çıkmakla intihar arasında kıl kadar fark olmadığını ileri sürüyordu. Durumu uygun biçimde Zübeyde Hanım'a bildirdim. Köpürdü... Mutlaka gideceğini, geçen kez de doktorun gezi izni vermediğini hatırlatarak yine yola çıkmak istediğini söyledi ve beni, "doktorun kuyruğu" olmakla suçladı. Zübeyde Hanım, benden, düşüncesinin Ankara'ya bildirilmesini istemiyor, sadece bir an önce Ankara'ya dönmek istediğini söylüyordu. Bu nedenle Ankara'ya, Zübeyde Hanım'ın fikri ile ilgili hiçbir şifre

77 İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 123–124

vermedim. Sadece Ankara'ya dönmek istediğini, doktorun da bunun cinayetten farklı olmayacağını belirttiğini telledim. Gazi Paşa, doktorun dediğine göre hareket edilmesini buyurdular.[78]

"...BU KIZCAĞIZ İLE OĞLUM MESUT OLAMAZLAR"

Ali Kılıç

Zübeyde Hanım gayet zeki, iyi görüşlü, temiz kalpli bir Türk kadını idi. Karşıyaka'da Latife Hanım'ı gördükten ve kendisi ile birkaç gün temas ettikten sonra Seryaver Salih Bey'i gizlice yanına çağırmış, yavaşçacık:

– Salih... Benim gördüğüme göre bu kızcağız ile oğlum mesut olamazlar. Derhal beni geriye götür. Mustafa'mı bu işten vazgeçirteyim, demiş.

Fakat çok ısrar etmesine rağmen Zübeyde Hanım'ın bu arzularını yerine getirmek mümkün olamamış.

Ankara, İzmir yolculuğunun yorgunluğu da eklendiği için bu aralık Zübeyde Hanım'ın hastalıkları şiddet kazanmış ve az müddet sonra da İzmir'de vefat etmişlerdi.

Bu esnalardaki telâş ve teessürden dolayı tabii Zübeyde Hanım'ın görüş ve arzularını Salih Bey, Gazi'ye intikal ettirmemişti.[79]

ZÜBEYDE HANIM, VASİYETİNİ GAZİ'YE GÖNDERİYOR

Ali Metin

Rahatsız olan Zübeyde Hanım daha çok hastalandı. Durumu Ankara'ya bildirdik. Ankara'dan Atatürk; doktor göndereceğini ve benim de derhal Ankara'ya gelmemi emrettiler.

78 İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 124–125

79 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2 , Sayı: 560, 2 Aralık 1951, s. 7

Beni istemelerinin sebebini anlamıştım. İzmir'e geleceklerdi demek. Her seyahatte hazırlıkları ben yapardım.

Zübeyde Hanım'a gideceğimi söyleyince razı olmadı. Her saat hastalığı artıyordu. Nitekim kendisini iyi görmediğimi söyleyerek İzmir Valisi Kâzım Bey'le Müftüyü çağırmamı, vasiyette bulunacağını söylediğinden Vali ve Müftüyü çağırdım. Vasiyetlerini yaptılar. Vasiyetlerinin sonunda bir tane elmas yüzüğü ayırarak "Bu da Mustafa'nın olsun," demesi hepimizin gözlerini yaşartmıştı. Tük Başkumandanına bir annenin hediyesi idi bu.

İki nüsha hazırlanan vasiyetin bir nüshasını çekmecesine kilitledikten sonra, diğer nüshasını Atatürk'e verilmek üzere bana verdiler. Ankara'dan Atatürk beni acele olarak istetince, durumu Zübeyde Hanım'a anlatarak, Latife Hanım'ın verdiği bir mektupla hemen hareket ettim. Ben yola çıkarken Ankara'dan gönderilen doktorların da İzmir'e yaklaştıklarını öğrenmiştim. Ankara'ya varır varmaz Atatürk'ü aradım ve Meclis'te çalışırlarken buldum. Latife Hanım'ın gönderdiği mektubu verdim. İlk sözleri:

– Annem nasıl? diye sormak oldu.

Bende gördüklerimi, işittiklerimi anlattım. Fakat Zübeyde Hanım'ın Latife Hanım hakkındaki fikrini söylemedim, çekindim.[80]

İSMET PAŞA'NIN NİŞAN KUTLAMA TELGRAFI

Mustafa Kemal'in evlenmesini isteyen İsmet Paşa, onun Latife Hanım'la nişanlandığını öğrenince, Lozan'dan bir tebrik telgrafı gönderdi:

Lozan
13.1.1923 Keşidesi
14.1.1923 Vurudu

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Nişanlanmak müjdeniz beni mesut etti. İnşallahu Teala (Allah'ın izniyle) mesut olacaksın. Hem seni, hem bizi tebrik ederim.

İsmet[81]

---

80 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayımlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 141–142

81 Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 373 (Cumhurbaşkanlığı Arşivi Dolap: 8, Kutu: 72–3'ten)

NİŞANDAN SONRA

Mustafa Mecdi Boysan

Zübeyde Harum da Latife Hanım'ı pek beğenmişti. Günlerce köşklerinde misafir kaldı, düğünden (nişandan) bir müddet sonra da, yine orada Latife Hanım'ın kolları arasmda, müsterih olarak gözlerini yumdu.[82]

ZÜBEYDE HANIM'IN VEFATI

Asım Gündüz

Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ın ihtimamı altında ne yazık ki çok yaşamadı. Fakat eşimle her ziyaretimde Latife Hanım için uzun uzun dualar ettiğini hatırlarım.

1923 Ocak ayı içinde bir gün de (14 Ocak), Zübeyde Hanım'ın öldüğünü bildirdiler. Latife Hanım ve hepimiz çok gözyaşı döktük. Kendisinin cenaze masraflarını bile Latife Hanım'ın karşıladığını çok iyi hatırlarım.[83]

MUSTAFA KEMAL, ANNESİNİN VEFATINI ÖĞRENİYOR

Ali Metin

Atatürk derhal İzmir'e gitmeye karar vererek gece saat on birde (14 Ocak 1923) trenle hareket ettiler. Geceleyin Biçer İstasyonu'na geldiğimiz zaman validelerinin ölüm telgrafını aldım ve kendilerine veremedim. Sabaha yakın beni çağırdılar ve haber olup olmadığını sordular. Ben de:

– Şifre var, açılıyor, dedim.

82 Niyazi Ahmet Banoğlu, *"Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, 3. Kitap, İstanbul Nurgök Matbaası 1955, s. 47–48

83 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 208

Bunun üzerine:

– Annem öldü biliyorum, buyurdular.

Ve gördükleri rüyayı anlattılar:

"Rüyalarında anneleri ile birlikte yeşil kırlarda gezerlerken birden ortaya çıkan bir sel annelerini yanlarından alıp götürmüştü."

– Çocuk şifreyi al, getir, buyurmaları üzerine şifreyi getirdim.

Daha içeri girer girmez:

– Ölmüş değil mi? dediler.

Ben de:

– Siz sağ olun Paşam! dedim.

Gözlerini havaya kaldırarak yanaklarından sel gibi akan gözyaşlarını içlerine akıtmak istercesine:

– Millet sağ olsun. Milletin annesi benim annemdir, dediler.

Tren henüz Eskişehir'e gelmemişti. İzmir'e dönmeye karar vererek, annelerinin cenazelerinin kaldırılması için İzmir'e talimat verdiler.[84]

MUSTAFA KEMAL İZMİR YOLLARINDA

Ali Kılıç

Zübeyde Hanım öldükleri gün Gazi, Eskişehir'de, başında bulunduğu ordusunun teftişi ile meşguldü. Tabiatıyla kendisi annesi ile ebedi bir ayrılık karşısında onun cenaze merasiminde bulunmak isterlerdi. Fakat her şeyden mukaddes bildikleri vazife, annesinin merasiminde bulunmak arzusundan kendilerini geri bırakmıştı.

O, çok sevdiği annesinin elem ve ıstırabını kalbinde saklamış ve Seryaver Salih Bey'e şu telgrafı çekerek vazifesine ve teftişlerine devam etmişti:

"Verdiğiniz elim haber beni çok müteessir etti. Merhumenin münasip bir tarzda merasimi tedfiniyesini ifa ediniz. Cenabı Hak millete hayat ve selamet versin.

Mustafa Kemal"[85]

---

84 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 142–143

85 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 560, 2 Aralık 1951, s. 1, 7

MUSTAFA KEMAL'İN AŞK VE EVLENME ÜZERİNE FİKİRLERİ

Mecdi Sayman

22 Ocak 1923... Bursa, rutubetli bir ocak ayı geçiriyor. Nilüfer vadisini kesif bir sis tabakası kaplamış. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, daha dört buçuk ay kadar evvel düşman çizmesinden kurtardığı vatan topraklarında bir inceleme gezisindedir. 20 Ocak öğleden sonra Bursa'ya gelmiştir. Uğradığı yerlerde, büyük halk yığınlarını toplayarak memleket sathında yapılması gereken işleri anlatıyor. Yeni Türkiye'nin başlıca meselelerine temas ediyor, yurttaşların çeşitli konulardaki sorularına aydınlatıcı cevaplar veriyor.

Birkaç gün evvel İzmit'te, Anadolu Sineması salonunda fâsılasız ve ayakta dört saat konuşmuştu. Bu uzun zaman içinde ancak yarım bardak su ve çok sevdiği altı fincan kahve içerek...

İçlerinde eşraf, ulema, müdafaayı hukuk ve belediye heyetleri üyeleri, memurlar, aydınlar ve her sınıf halktan oluşmuş Bursalı ile hınca hınç dolmuş Şark Sineması binasında Gazi Mustafa Kemal, coşkun gösteriler arasında iki buçuk yıl önce bu yeşil yurt köşesinin düşman işgali altına girmesi üzerine Büyük Millet Meclisi'nde geçen görüşmeleri hatırlatarak söze başlıyor. Diyor ki:

– Bir gün buralardan gelen haber Meclis'te heyecanlı feryatlar, elemler husule getirmişti. Kürsüye çıkan bütün hatipler, bu cennet belde için ağlamışlar ve herkesi ağlatmışlardı. Teessüfle söylerim ki ben, arkadaşların izhar ettikleri teessüre maddeten iştirakten memnu idim. Bilakis onları teselli etmek, onlara metanet vermek vazifesiyle mükelleftim. O günkü müzakereler esnasında demiştim ki: "Bursa anavatanın kıymettar bir cüzüdür. İnfikâkı (ayrılığı) muvakkattır. Behemehal istirdat olunacaktır (kurtarılacaktır)."

Ertesi gün (23 Ocak 1923) ünlü misafir, şerefine Bursa Lisesi'nde tertip edilen bir çay ziyafetindedir. Dünkü toplantıda yedi saat konuşan Gazi Mustafa Kemal, müdürlük odasında etrafını saran öğretmenlere, şehrin ileri gelenlerine, yeniden kurulacak vatanın kavuşacağı ışıklı günlerden tablolar çiziyor, "Refahlı ve mesut Türkiye" davasını deşiyordu...

Hava kararmıştır. Biraz sonra Çekirge'de kendisine tahsis edilen köşke çekilecektir. Bu tarihi geziye *İkdam* gazetesi temsilcisi olarak katılmak bahtiyarlığına erişen bana, davette bulunan aziz dostum Raufi Manyas (o sırada İtibarı Milli Bankası şube müdürü), o İstanbul efendisi terbiyesi ile yaklaşarak kulağıma fısıldadı:

– Bu akşam Madam Brotte'un otelinde (Hotel d'Anatolie) arkadaşlarla bir sofra tertip ettik. Gazi Hazretleri'ni davet cesaretini göstermemiz yerinde olur mu?

Bir tereddüt anı geçirdim. Durum yoklayarak birkaç dakika sonra cevap verebileceğimi söyledim ve Başyaver Salih (Bozok) Bey'le Cevat Abbas (Gürer) Bey'e bu davetten bahsederek takdirlerini kullanmalarını, icabında Gazi'ye söylemelerini rica ettim. Çok kısa bir fasıladan sonra Bursa'nın mümtaz misafirinin muvafakat cevabı alınmış idi. Raufi Bey ve arkadaşları hazırlığı tamamlamak için sevinç içinde otele koştular.

Gazi Mustafa Kemal ve bu gezisinde kendisine refakat edenler, saat yirmi otuza doğru Madam Brotte'un Çekirge yolu üzerindeki geniş bahçeli oteline gelmişlerdi. Davet sahipleri, misafirleri bahçe kapısından karşıladılar. Otelin oldukça büyük olan salonu dolmuştu. Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin muzaffer Başkumandanı'nda, daha harp yıllarının yorgunluğunu üzerinden atmadan, çizmelerinin tozunu bile silmeden, Akdeniz sahillerine giden yollarda güneşin yaktığı güzel yüzündeki alev izleri kaybolmadan, giriştiği bu yeni ve hayırlı hamlelerin onda yarattığı zindelik ve neşe göze çarpıyordu. Yemek salonunda kurulmuş geniş sofrayı işaret ederek davet sahipleri ve davetlilere:

– Yerimizi alalım. Daha derli toplu olur, konuşuruz, dedi.

Kendisine ayrılan yeri gösterdiler. Sağına davet misafirlerinden Laika (Manyas) Hanımefendi'yi ve salona yine davet sahiplerinden bir diğer hanımefendiyi rica ettiler. Sofra açılmış, sohbet başlamıştı. Masada yer alamayanlar ayakta ve etrafta bu zengin ve renkli gecenin tılsımlı havasına katılıyorlardı.

İtina ile hazırlanmış sofrada nadide sayılacak her çeşit çerez, Marmara balıkları, mevsim çiçekleri yer almıştı. Sofrayı kaplayan örtü ve üzerini süsleyen takımlar anlayışlı gözlerin takdirini davet edecek derece idi. Milli kahramana al renkli ayaklı kristal bardaklar konmuştu. Su ve içki sürahileri de aynı renkte idi.

Sohbet konuları herkesin merakını tahrik edecek kadar heyecan yaratıcı idi. Zaman zaman Gazi, cephe hatıraları anlatıyor. Az kuvvet, az malzeme ile, arkadan geniş yardım gören bir düşmanın, nasıl yok edildiğini, milli azmin ve fedakârlığın böyle bir mucizeyi nasıl yarattığını kısa, fakat özlü cümlelerle anlatıyor, herkes derin bir ilgi ve merakla o berrak ve madeni sesi dinliyordu.

Saatlerin nasıl geçtiğini fark eden yoktu. Bir aralık Laika Hanımefendi, dudaklarında beliren sıcak bir tebessümle:

– Paşa Hazretleri, dedi. Bu seyahatiniz münasebetiyle ortada dolaşan bir rivayet etrafında bizleri tenvir etmenizi rica edeceğiz. Bu defa İzmir'e gidince evleneceğinizi söylüyorlar...

Gazi bu sorudan çok hoşlandı. Gülmeye başladı:

– Evet, öyledir. Evlenme tarihini bu seyahate göre ayarladık.

İnce ve düzgün parmakları arasına aldığı kadehten bir yudum içen Mustafa Kemal, herkes bekliyordu ki aynı konu etrafında biraz daha açılsın, tafsilat versin, susmuştu...

Az sonra yine onun ahenkli sesi duyuldu:

– Evvelce evlenmenin aleyhinde idim!

Davete katılanlardan Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı):

– Affınızı dilerim Paşam. Evlenmenin aleyhinde olduğunuzu buyurdunuz. Şimdi sizi lehine çeviren amil nedir? Lütfeder misiniz?

Gazi Paşa gülümseyerek şöyle cevap verdi:

– Muzipler, birbirinizle anlaşıp tertipler yapıyorsunuz beni konuşturmak için. Sizin Fevzi Paşa'nız bu soruya cevap vermezdi.

Az süren bir tereddüt. Mustafa Kemal, üzerinde toplanan meraklı gözleri, canlı bakışları ile şöyle bir tarayarak devam ediyordu:

– Neden aleyhinde olduğumu anlatayım.

Bu sırada dışarıda bir gürültü, "Yangın var!" sesleri duyuldu. Raufi Bey'le refikası aziz misafirden özür dileyerek ve müsaade alarak masadan fırladılar. Çocukları da otelde olduğu için çok telaşlanmışlardı...

Mustafa Kemal devam ediyordu:

– Neden evlenme aleyhinde olduğumu da şu anda fiilen bu hareket tevsik etmektedir (belgelemektedir). Evli olmak, millet ve memleket lehine icabında büyük fedakârlıkları göze almayı kayıtlar, zincirler. İnsanın, yerine göre enerjisini kırar. Görüyorsunuz, bir yangın haberi bir ana ve babayı nasıl heyecanlandırdı. Çünkü çocukları var. Yavrularını korumak isterler, haklarıdır... Ben müca-

dele adamıyım. Hiçbir kayıt altına girmemek isterdim... Şimdi ise evlenme lehine neden döndüğümü de Latife Hanım'a söyleteceğim. O da cevap veremezse o zaman fena olur.

Milli kahraman, kendisine eş seçtiği Türk kızının adını ortaya koymuştu. Salonda yine hâkim olan sessizliği bir hanımefendinin sesi deşti:

– Latife Hanımefendi güzel mi Paşam?

Gazi Mustafa Kemal bu suale üç cümlelik bir cevap verdi (Bu cevap ileride tarihe mal olacaktır). Gazi devamla:

– Hanımefendi çok güzel olsa ben zaten almam. Ben kıskanç bir adamım. Zekâsını, bilgisini, terbiyesini beğendim.

Yangın söndürülmüş, Raufiler yerlerine dönmüşlerdi... Laika Hanımefendi, Başkomutan'ın tatlı sohbetlerine yeni bir çeşni katmak için sordu:

– Paşam hiç sevdiniz mi?

Gazi'nin kaşları birden çatıldı. Tabiatın en manalı pastel renklerini içinde kaynatan gözleri şimşek gibi çakmaya başladı. Müstehzi bir gülüşle:

– Sevmek!.. Vakit bulduk mu ki? Bir ömür çeşitli mücadelelerle geçti. Dağ, dere, tepe, vadi ve çadırda, karargâhlarda ömür süren bir askerin sevmeye vakti kalır mı?

Mustafa Kemal etrafa göz gezdirdi. Bir itiraz yoktu. Bir şüphe, bir tereddüt yoktu. Cevabın tabii karşılandığı hissi kendisinde uyanınca isyan eder gibi sert bir sesle konuşmasına devam etti:

– Hanımefendi, hanımefendi!.. Biz de insanız, bizim de çarpan bir kalbimiz, bizim de bir his tarafımız var. Askeriz diye mi şüpheniz?

Sesindeki tonu yumuşatarak:

– Haydi çocuklar, ayağa kalkınız. Piyano bilen piyano başına. Milli havalar çalınız, türküler söyleyiniz, oynayınız!.. dedi.

Başkumandan emrediyordu. Masadakiler emri yerine getirdiler. Salon musiki ve neşeye boğulmuştu. Ortada milli nağmelere ayak uyduranlar çoğalmıştı.

Yemek salonunda, sofra başında tek kalmış Gazi Mustafa Kemal, beyaz keten mendili ile bir taraftan gözlerinden taşan yaşları siliyor, bir taraftan da ortada dönenleri el çırparak teşvik ediyordu... Nefsine yediremediği bir şüpheden teessür duyan eşsiz asker, gözyaşlarını etraftan gizlemek istiyordu sanki...[86]

86 Mecdi Sayman, "Mustafa Kemal Ağlıyor", *Hayat* mecmuası, Yıl: 4, Sıra No: 134, Cilt: 1, Sayı: 18, 1 Mayıs 1959, s. 14–15

MUSTAFA KEMAL, GELECEK PLANLARINI AÇIKLIYOR

Naşit Hakkı Uluğ

22 Ocak'ta Mustafa Kemal, Bursalılarla altı saat süren bir konuşma yapmış, irticaa çatmış ve istikbale ait kurtarıcı planlarını "milli hâkimiyet idaresi" parolası ile açıklamıştı. Onu heyecan içinde dinlemiş, söylediklerini sayfalar dolusu telgraflar halinde İstanbul'a ulaştırmak için çırpınmış, gecenin geç saatinde yiyecek bir şey bulmak ümidiyle, Bursa'nın anacaddelerinden biri üzerindeki Madam Brotte'un oteline gitmiştik. Birçok tanıdık sima otelin salonunda bir masanın etrafında idiler. Gazi'nin ışık dolu fikirlerine inanlarını katıyorlardı. Sofra neşeliydi. İstanbullu bir banka müdürü Raufi Manyas ve muhterem eşi Laika Manyas, Erkânıharp Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı), muharrir Ethem Hidayet (Reel), Mecdi Sayman ve daha birçok genç birlikte idik ve gecenin yarısını bulmuştuk.

Ansızın kapı açıldı, Gazi salona girdi. Nazik tavrıyla; rahatsız etmiyorsa kendisi de neşeli topluluğumuza katılacağını söyledi. Günün meselelerinden başlayan sohbet, sofradaki hanımefendinin bir suali ile Gazi'nin evlenmesi konusuna kaydı. Nedense, herkeste Mustafa Kemal'i bir yuva sahibi görmek arzusu hâkimdi. İnsanların saadetinin ancak aile saadeti ile tamamlanmış olacağı fikri sohbetin sıklet merkezini teşkil etmişti. Nihayet Gazi de his ve kararını ifşada mahzur görmedi; İzmir'e bu seferki gidişinde Latife Hanım'la evlenecekti. Onunla nasıl tanıştığını, hal ve etvarını (tavırlarını) niçin beğendiğini anlattı; hepimiz sevindik.

Gazi, gençliğinden beri hayattan kâm almayı bilen ve seven bir tabiata sahip olmakla beraber, harp yıllarında cepheden uzak kaldığı pek mahdut zamanlarda, o devrin nazırlarının, erkânının aileleri ile birlikte yaptıkları toplantılarda kırkına yaklaşmış olmasına ve muhteşem şöhretine rağmen, tevazu ve mahcupluğu ile tanınırmış. Gerek o zamanlar ve gerekse destani şahsiyeti bütün dünyayı sardığı bu günlerde de onunla hayat, şöhret ve servet arkadaşlığı yapmak isteyen ve etrafından ayrılmayarak onu kendisine bağlamak isteyenlerin mevcudiyetine rağmen, ilk tanışışında kendisinde alaka uyandırmış olan İzmir'in derin ve manalı bakışlı kibar kızının yıldızı ile yıldızı birleşmiş, mukadderat hükmünü icra etmişti.[87]

87 Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi?", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sıra No: 74, 7 Mart 1958, s. 15

MUSTAFA KEMAL İZMİR'DE

Naşit Hakkı Uluğ

Karakış bütün yolları kapamıştı, Bursa–Karaköy yolunu aşmanın o günkü şartlar ve vasıtalarla pek mümkün olamayacağı sanılıyordu.

Birkaç gün daha Bursa'da kalınacak gibi idi. Henüz yataklarımızı ısıtmamış iken, kapılar vuruldu; kafile yola çıkıyordu. Kazancı bayırını, kurt sürülerinin sataşmalarına gülerek aştık. 27 Ocak günü trenimiz Karşıyaka'da durdu.

Mustafa Kemal, Büyük Zafer'inden sonra 10 Eylül'de İzmir'e girişini, "Kahraman ordumuza karışarak buraya geldim," diye bir satıra sığdırmıştı. İzmir, o gün, Kordonboyu'ndaki düşman kıtalarını yararak, öncü birlikleri geçerek Hükümet Konağı'na inen kurtarıcısını tanıyamamıştı; bu seferki gelişi, Kurtarıcı'nın ilk gelişi hükmünde idi. Coşkun halk dalgaları onun yoluna çıkmıştı. Doğruca annesinin mezarına gitti, vazife ile anne sevgisini yine birbirine kattı. "Hâkimiyeti Milliye uğrunda hayatımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun," diyerek sözlerini bitirdi.

Onu karşılayanlar arasında orta yaşlı, kibar tavırlı bir sima, hususi bir hürmet görüyordu. Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey, bu zatın Uşşakîzade Muammer Bey olduğunu, tören bitince, doğruca Göztepe'deki köşklerine gidileceğini ve bizim de köşkün yakınında karargâh için hazırlanan bir konakta kalacağımızı söyledi.[88]

MUSTAFA KEMAL GÖZTEPE KÖŞKÜ'NDE

Salih Bozok

Eskişehir'den İzmir'e gelirlerken Karşıyaka'da kendilerini karşıladık. Beni kompartımanlarına yalnız olarak kabul buyurdular ve şu emri verdiler:

– Ben Latife Hanım'la evlenmeye karar verdim. Şimdi babası burada ise –Paşa, o güne kadar Muammer Bey'i görmediğinden ta-

88 Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sıra No: 74, 7 Mart 1958, s. 15

rumıyordu– kendisini bu kararımdan haberdar edersin ve hiç kimseye bir şey söylememesini de ilave edersin.

Paşa'nın emirleri gereğince hareket ettim. Muammer Bey'e, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederi olacaklarını söylediğim zaman boynuma sarıldılar ve içine çekerek beni kokladılar. Biraz sonra Paşa Hazretleri de vagonlarından inerek Muammer Bey'le tanıştılar... Ve Fevzi, Kâzım Karabekir Paşalar da beraber oldukları hâlde hep birlikte validelerinin kabirlerini (Ferik Osman Paşa Camii avlusunda) ziyarete gidildi. Paşa'nın orada irad ettikleri (söyledikleri) nutuk şöyledir:

– Zavallı validem, bütün millet için mefküre (ülkü) olan İzmir'in mukaddes topraklarına tevdii vücut etmiş (verilmiş) bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm hilkatin (yaradılışın) en tabii bir kanunudur. Fakat böyle olmakla beraber bazen ne hazin tecelliler arz eder. Burada yatan validem zulmün, cebrin, bütün milleti felâket uçurumuna götüren bir keyfî idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah ettim. Müsaade buyurursanız hayat ıstırabının biraz, birkaç noktasını arz edeyim. Abdülhamit devrindeydi, 1320 (1904) tarihinde mektepten henüz erkânıharp (kurmay) yüzbaşı olarak çıkmıştım. Hayata ilk hatveyi (adımı) atıyordum. Fakat bu hatve, hayata değil, zindana tesadüf etti! Hakikaten beni bir gün aldılar ve idarei müstebidenin (baskı yönetiminin) zindanlarına koydular. Validem bundan, ancak mahpesten (hapishaneden) çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal beni görmeye şitap etti (koştu). İstanbul'a geldi. Fakat orada kendisi ile ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Çünkü tekrar idarei müstebidenin hafiyeleri, casusları, cellatları ikametgâhımızı sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem ağlayarak arkamdan takip ediyordu. Beni menfama (sürgün yerime) götürecek olan vapura bindirirlerken benimle görüşmekten men edilmiş olan validem, gözyaşları ile Sirkeci rıhtımında elem ve kederler içinde terk edilmiş bulunuyordu. Menfada geçirdiğim seneleri anam, hayatını ıstırap ve gözyaşları içinde geçirmiştir. Başka bir nokta daha; Mütareke zamanında Anadolu'ya geçtiğim zaman, validemi mustarip bir halde İstanbul'da terke mecbur olmuştum. Yanında kendisinin terfik ettiği bir adamım vardı. Bunu Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğim zaman validem bu adamın yalnız olarak geldiğinden ha-

berdar olduğu dakikada benim hakkımda halife ve padişah tarafından verilmiş olan idam kararının infaz edildiğini zannetmiş ve bu zan kendisini felce duçar etmişti (uğratmıştı). Ondan sonra bütün mücadele seneleri onun hayatını elem ve ıstırap içinde geçirmişti. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların daima tazyik ve işkencesi altında kalmıştı.

İkametgâhı binbir türlü sebep ve vesilelerle basılır, taharri edilir (aranır), kendisi izaç olunurdu (rahatsız edilirdi). Validem, üç beş senenin gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet pek yakın bir zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki artık maddeten ölmüştü. Yalnız manen yaşıyordu. Validemin ziyanından (kaybından) şüphesiz çok müteessirim. Fakat bu teessürümü izale eden bir husus vardır ki, o da anamız vatanı mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha geri gelmemek üzere mezarı ademe (yokluk mezarlığına) götürülmüş olduğunu görmektir. Validem, bu toprağın altında; fakat hâkimiyeti milliye (ulusal egemenlik) ilelebet payidar olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet hâkimiyeti milliye ilelebet devam edecektir. Validemin ruhuna müteahhid olduğum (yüklendiğim) vicdan yeminini tekrar edeyim: "Validemin medfeni (mezarı) önünde ve Allah'ın huzurunda ahdıpeyman ediyorum (ant içiyorum), bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tespit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hâkimiyeti milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."

Karşıyaka'dan Göztepe'de bulunan Muammer Bey'in evine geçtik.

Paşa Hazretleri'ni istikbal edenler (karşılayanlar) arasında bulunanlardan bazılarını bir gün sonra Muammer Bey'in evinde verecekleri çay ziyafetine bizzat kendileri davet ettiler. Muammer Bey'e de İzmir Kadısı'nı davet etmesini söylediler. Zahiren (görünüşte) bir çay ziyafeti olan bu toplantı, nikâh merasiminden başka bir şey değildi. Fakat Gazi Paşa, o güne kadar bunu yakınlarından başka kimseye söylememişti.[89]

89 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 211–213

GÖZTEPE KÖŞKÜ'NDE BİR AİLE SOFRASI

Naşit Hakkı Uluğ

Karargâha tahsis edilen ev de silinip temizlendikten sonra, köşkte evin sahibesi hanımefendinin bizi kabul edeceğini öğrendik. O zamanlar, Türk cemiyeti içinde nadir rastlanan münevver bir genç kadın ile karşı karşıya olduğumuzu anladık. Konuşma konusu, beklenen şerefli bir sulh muahedesi (barış antlaşması) üzerinde idi. Gayet sade, fakat kibar bir elbise giyinmişti; onu garplı kıyafetinden ayıran tek şey, ince ipek bir başörtüsü idi. Zekâ taşan gözleri çehresini dolduruyordu. Nereye indiğimizi sordu:

– Yok, olmaz, Karşıyaka'da benim evimde kalacaksınız, diye ısrar etti.

Gece, büyük ailenin sofrasında neşeli bir yemek yedik. Gazi, Muammer Bey'le görüşüyordu. Muammer Bey, babası Uşşakîzade Sadık Bey, Meşrutiyet yıllarında İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başında ve İzmir Belediyesi'ni ellerinde tutarak mücadele etmişler... İttihatçılarla araları daima açık ve mücadeleli olmuş. Bahis bu konu üzerinde iken, Gazi'nin nasıl İttihat ve İtilaf mücadelelerinin dışında ve üstünde bir milli birliğin davacısı olduğunu sofra başında öğrenen müstakbel kayınbabanın sevinç ve huzuru hudutsuzdu.

Gece, Latife Hanım'ın Karşıyaka'daki villasında temiz yataklarına kavuştuğumuz zaman bana düşen odada ve yatakta Gazi'nin annesinin hayata gözlerini kapadığını öğrenince duyduğum heyecanı hâlâ unutamam.

Göztepe'den ayrılırken Mahmut Bey'in, "Ayın yirmi dokuzunda saat beşte çaya davetlisin, külot pantolonla çaya gelinmez, kılık kıyafetini ona göre düzelt!" diye fısıldaması, nikâh gününün ve saatinin de tespit olunduğunu belli etmişti. Bu kadar katileşen bir kararı memlekete yayamamak bir gazeteci için ne kadar üzücü idi; ne çare ki, Mustafa Kemal'in kendi hayatına ait kararının neşri (yayınlanması) mezuniyetinden mahrum bulunuyorduk.[90]

---

90 Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi?", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 74, 7 Mart 1958, s. 15, 18

MUAMMER BEY, EVLİLİĞE İTİRAZ EDİYOR

Dilek Bebe

Halam (Latife Hanım) evlenmeye karar verdiği zaman, dedem (Muammer Bey) karşı çıkmış evlenmesine:

– Mustafa Kemal Paşa çok büyük bir kumandan olabilir, ama iyi bir koca olamaz. Rica ediyorum evlenme. Mutlu olamazsın, demiş.

Ama halam:

– Onu çok seviyorum, diye dinlememiş.

Aralarında yirmi yaş fark var. Yirmi iki yaşında bir kızla kırk iki yaşında bir adamın evliliğinde anlayış nereye kadar gider ki? Biri hayata yeni başlıyor, öbürü yarısını geçmiş. Üstelik hayatının çoğu orduda geçmiş, ev hayatı olmamış, hep ölüm, savaş görmüş bir insan. Tamamen farklı yetiştirilmişler... Muammer Bey, bunları düşünmüş olmalı.[91]

MUSTAFA KEMAL, ARKADAŞLARINI GÖZTEPE KÖŞKÜ'NE ÇAYA ÇAĞIRIYOR

Asım Gündüz

İngilizler Lozan'da bize zorluk çıkarıyor, Sevr'i ufak tefek değişikliklerle kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bizi hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun Babıâlisinden yetişmiş ve o ruhu taşıyan kimseler sanarak dikte ettiklerini imzalatacaklarını sanıyorlardı. Karşılarında ne Damat Ferit ne de Rıza Tevfik vardı. Biz zaferi kazanmıştık; ama buna güvenerek ordumuzu terhis etmemiştik. Bir barış antlaşması yapılmamıştı ki terhis edelim. Gerçi neyimiz varsa tüketmiştik, tüketmiştik ama daha bu vatan uğruna başını koyacak çok Türk çocuğu vardı. Ya bütünüyle bir hürriyet elde edecek ya da ölecektik...

İşte Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'ne bunu göstermek için İzmir'de bir harp oyunu tertipliyordu. Bütün büyük komuta heyeti de bu harp oyununa çağrılmış bulunuyordu.

91 Can Dündar, "Söz Kız Tarafında", *Milliyet* gazetesi, 10 Kasım 2004, s. 17

Kendisi İzmir'e gelince yine Latife Hanım'a misafir oldular. Uzun süre konferans çalışmaları sonucu eğer Lozan'da İngilizler toplantıyı kesin olarak terk ederlerse, Birinci Ordu Gebze'den hareket ederek İstanbul'a yürüyecek, İkinci Ordu da Çanakkale'ye girerek Boğaz'ı kapayacaktı. Bu cesur bir karardı. Mustafa Kemal böyle bir kararı 26 Ağustos Taarruzu'nda da vermişti. Çoğumuzun kolay kolay kabul edemeyeceği kararları, olayları zamanında inceleyip değerlendirerek verirdi. O bunun siyasi ve askeri alandaki büyük kabiliyetinin tümünü teşkil etmekteydi. O, İngilizlerin her şeye rağmen karada bizimle bir savaşı göze alamayacağı kanısındaydı.

...Harp oyunları bitmişti. Şehir adına, kumandanların şerefine büyük bir ziyafet verilmişti. Geç saatlere kadar süren ziyafet sonunda Mustafa Kemal Paşa, beni bir kenara çekerek:

– Asım, yarın Mareşal ile Kâzım Karabekir Paşa'yı alarak saat onda bana çaya gelin, bekliyorum, demişlerdi.

Ben de 29 Ocak 1923 sabahı Mareşal ile Karabekir Paşa'yı alarak otomobille köşke gittim. Kapıda Paşa ile Latife Hanım, bizi beraber karşılamışlardı. Uzun süreden beri Nice'de bulunan Uşşakîzade Muammer Bey, eşi ve çocuklarıyla İzmir'e dönmüş bulunuyordu. İzmir'in yeni valisi Abdülhalik Renda ile Kâzım (Özalp) Paşa bizden daha önce gelmişlerdi. Latife Hanım da aramızda olduğu halde bir saat kadar salonda oturduk, konuştuk... Fakat ortalıkta bir fevkaladeliğin olduğu da muhakkaktı. Eşimin beni uğurlarken "Hadi hayırlı olsun!.." sözünü şimdi anlamaya başlamıştım. Acaba doğru muydu? Mustafa Kemal Paşa bizim hissettiklerimizi belki biliyordu. Fakat ağzından şimdiye kadar hiçbir şey öğrenememiştik, tabii soramazdık da. Bu sırada kapı açılmış, yaver Salih Bey:

– Efendim, Müftü Rahmetullah Efendi geldi!.. dedi.

Gazi de:

– Buyursunlar! diyerek ayağa kalkıp Müftü'yü karşıladı.

Biraz sonra gülümseyerek konuştu:

– Eğer genç olsaydım bu merasimi başka türlü yapmak isterdim. Latife Hanım'ı bir ata bindirir, ben de bir ata binip koşturur, kaçırtır alırdım, ama şimdi bunu yapacak kadar genç olmadığımı

anlıyorum (Fevzi Paşa'ya dönerek), Paşam, siz benim, Abdülhalik Bey de Latife Hanım'ın şahitliğini kabul buyurun da bizim şu mihri müeccel ve mihri muaccelleri tayin edip nikâhımızı kıyıverin.

Mareşal birdenbire şaşırmış:

– Şey, Paşam hiç haberimiz yoktu da bu karar ani oldu... diye kekelemişti.

Bu konuşmalar olurken Latife Hanım salonu terk etmiş, Müftü Efendi'nin gelişi üzerine de başına bir başörtü almıştı.

Nikâhta Müftü Efendi uzun dualarla vakit geçirip duruyordu. Atatürk bir an bize dönerek:

– İnşallah zaman olur, nikâhı vali bey kıyar, demişlerdi.

Ben bu konuşmanın medeni nikâha karar vermesi manasına geldiğini sonradan anlayabilmiştim.

Atatürk, hepimizi nikâhtan sonra uğurlarken:

– Azizim ben önü çektim, savaş da bitti. Barış olsun, Kâzım (Karabekir) Paşa ile Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'de sıra, diyerek onlara da yol göstermiş oluyordu.

Eve döndüğüm zaman eşim:

– Gazi neden çağırmış Asım? diye beni gülümseme ile karşıladı.

Tahminlerimin doğru çıktığını söylediğim zaman:

– Ben bunu çoktan biliyordum, hatta bugün bu iş için gittiğinizi bile biliyorum, dedi...[92]

MUSTAFA KEMAL VE LATİFE HANIM'IN NİKÂHI

Salih Bozok

29 Ocak 1923...

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Uşşakîzade Latife Hanımefendi'nin emri mesnun akitleri bugün saat 5'te Göztepe'de icra edilmiştir.

Akit merasimi fevkalade sade olmuştur. Müşir Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar Hazeratı, Başkumandan Paşa Hazretleri'nin,

92 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 20, 209–210

Vali Mustafa Abdülhalik Bey ile Seryaver Salih Bey de Latife Hanımefendi'nin şahitleri bulunuyorlardı.

Paşa Hazretleri ile Latife Hanımefendi, şahit ve davetlilerden mürekkep bir masada karşı karşıya oturmuşlardır. Paşa Hazretleri, Kadı Efendi'ye hitaben:

– Efendi Hazretleri! Biz Latife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Lütfen muameleyi lazımesini (gereken işlemi) yapar mısınız? demiştir.

Bunun üzerine Kadı Efendi, önce Latife Hanım'a teveccüh ederek (dönerek):

– On dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda takarrür eden mihri muaccel hazırı bilmeclis Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile tezevvücü (evlenmeyi) kabul ediyor musunuz? demiş.

Ve Latife Hanım:

– Kabul ettim, cevabını vermişlerdir.

Kadı Efendi müteakiben Paşa Hazretleri'ne de aynı suali irad etmiş (sormuş) ve müşarünileyh (Gazi Paşa):

– Evet! Kabul ettim... buyurmuşlardır.

Bundan sonra tarafeyn (iki taraf) hazirûn (hazır bulunanlar) tarafından gayet samimi bir surette tebrik edilmişlerdir.[93]

LATİFE GAZİ MUSTAFA KEMAL

Naşit Hakkı Uluğ

29 Ocak 1923: Üç gün içinde Beyler Sokağı'nda bir terziye normal bir pantolon yaptırabilmiş, kılık ve kıyafetimi bir "çay"a gidecek hale koyabilmiştim. Dört buçuğa doğru köşkte idim. Uşşakîzade ailesinin hemen hemen bütün fertlerini orada görmek mümkün oldu. Latife Hanımefendi'nin büyükleri içeride bir salonda idiler. İki daha genç kız kardeşleri, erkek kardeşlerinden Ömer misafirleri karşılayıp ağırlıyordu.

Köşkün üst kat sofasına kapısı açılan büyücek bir odaya, bir masa konmuş, iki tarafına koltuk ve sandalyeler dizilmişti. Biraz sonra, İzmir Kadısı odaya girdi Onu Gazi, yanında hayat arkada-

93 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 214

şı seçtiği insan takip etti. Müşir Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa asker elbisesi ile odaya girip Gazi'nin tarafına geçtiler. İzmir Valisi Abdülhalik Bey'i, Başyaver Salih Bey odaya davet etti, onlar da Latife Hanım'ın oturduğu tarafta yerlerini aldılar.

Gazi, sivil lacivert kruvaze bir elbise giyinmişti, başında her zamanki gibi yassı, koyu renkli güzel bir astragan kalpak vardı. Latife Hanım da koyu renkli bir rop giymiş ve başını da ölçülü bir şekilde örtmüştü. Bu sade dekor içinde nikâh töreni başlıyordu. Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar Gazi'nin, Abdülhalik ve Salih Beyler Latife Hanım'ın şahitleri idiler. Muammer Bey gözleri yaşarmış olarak pencerenin yanında yer almıştı, ailenin efradı, maiyet erkânı ve biz, sofayı doldurıyorduk.

Ses seda kesilmişti; Gazi'nin, Kadı'ya hitaben, biraz kısık, vakur sesi duyuldu:

– Efendi Hazretleri, biz, Latife Hanım'la evlenmeye karar verdik, lütfen muamelei lazimesini, yapar mısınız?..

Bu hitabı büyük dikkat içinde dinleyen Kadı Efendi, Latife Hamm'a döndü ve sordu:

– Hanımefendi, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda takarrür eden mihri muaccel ile hazırı bilmeclis Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile tezevvücü kabul ediyor musunuz?

– Kabul ettim, cevabını alan Kadı Efendi, bu sefer de Gazi'ye dönerek aynı suali irade etti (sordu).

Gazi de:

– Evet! Kabul ettim... deyince, hayatının en şerefli bir hizmetini başarı ile yaptığına sevinen Kadı Efendi cüppesinin kollarını süratle sıvayarak ellerini göğe doğru kaldırdı, yeni evlilerin saadet ve sıhhatine ve bu izdivacın vatanımız için de müteyemmen (uğurlu) olmasına duaya haziranu davet etti.

Duadan sonra, gözleri yaşaran Müşir Fevzi Paşa'mn, Mustafa Kemal'i tebrik edişinde heyecanını hiç unutamam. Hayatında Gazi'nin bu kadar yakınında bulunmasına rağmen hiçbir laubalilik göstermemiş olan Müşir, sevincinden Gazi'nin arkasını sıvazlıyor, onu kutluyor ve belki de bu izdivacın Mustafa Kemal'in fırtınalar ve şimşekler içindeki hayatını bir sükûn merhalesine bağlanmasını ümit ve temenni ediyordu.

Şu anda, Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi'nin iki kız kardeşi, misafirlere elleriyle şerbetler, çaylar, şekerlemeler, fondanlar ikram ediyorlardı.[94]

GAZİ, ARTIK EVLİ İDİ

Halide Edip Adıvar

Latife Mustafa Kemal, İzmir'in asil ailelerinden birinin kızı olan bu muhterem hanım, asaleti kadar, tahsil ve terbiyesiyle de çevresinde tanınmıştı. Atatürk'te ilk defa yuva kurma fikrini uyandırmış ve İzmir'in kurtuluşundan kısa bir zaman sonra mütevazı bir şekilde evlenmişlerdi.[95]

NİKÂH AKŞAMI KUTLAMALARI

Mahmut Baler

O zaman İzmir Valisi olan Abdülhalik Renda, Ordu Kumandanı İzzettin Paşa, Doktor Neşet Ömer Bey ve Atatürk'ün maiyetindeki bazı mutad dostlarının da hazır bulunduğu bir gecede Latife Hanım'ın köşkünde bu tören tesit edilmişti. Edilmişti diyorum, çünkü hayatımda rastladığım talihlerin başında gelen bu gecenin bahtiyarlığına bu düğüne ben de davet edilmekliğim suretiyle ulaşmış oldum. O akşam bu mahdut zevat arasında çok keyifli ve neşeli bir gece geçti, ben de tabi olarak fevkalade keyifliydim. Tatlı fıkralar, canlı hatıralarımdan anlattım. Bu fıkralar arasında İzmir Sıhhiye Müdürü olan Dr. Şükrü (Şenozan) Bey'e ait fıkralar vardır. Zira Atatürk, Şükrü Bey'i çok takdirle sever ve hürmet ederdi. Ve o gece Şükrü Bey'in bazı hatıralarından da bahsetmişti.[96]

94 Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi?", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 74, 7 Mart 1958, s. 18

95 Halide Edip Adıvar, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Cilt: 1, Sayı: 20, 13 Mayıs 1960, s. 28

96 Mahmut Baler, "Mahmut Baler, Bal Mahmut–Baldan Damlalar", *Tercüman* gazetesi, Yıl: 20, Sayı: 6881, 24 Mart 1981, s. 2

NİKÂHI KUTLAMA YEMEĞİ

Ali Metin

Nikâhın ikinci akşamı Fevzi Paşa, beni çağırarak bahçeye bir sofra hazırlamamı emrettiler. Ben de istedikleri gibi bir sofra hazırlayarak Paşa'ya haber verdim. Fevzi Paşa, Atatürk'e:

– Paşam, Ali bizi bu akşam yemeğe davet ediyor, ne buyurursunuz? demesi üzerine muvafakatlarını bildirdiler.

Biraz sonra Atatürk ve Fevzi Paşa aralarına Latife Hanım'ı almış olarak sofraya geldiler.

Fevzi Paşa, Atatürk'ün kadehine rakı, kendi kadehine de portakal suyu koyduktan sonra rakı kadehini bizzat Atatürk'e takdim etti ve:

– Şerefinize içiyoruz, dedi.

Gazi'nin memnuniyetten gözleri parlamıştı. Çok sevdikleri ve saydıkları bu kıymetli adamın yanında o güne kadar içki içmemişlerdi. Nitekim ölünceye kadar bu saygılarından ihmal göstermediler.

Atatürk bu yakınlık ve samimiyet havası ile bir müddet İzmir'de kaldılar.[97]

İSMET PAŞA'NIN EVLİLİĞİ KUTLAMA MEKTUBU

İsmet Paşa, evliliğin gerçekleştiğini öğrenir öğrenmez, Türk Başdelegesi olarak bulunduğu Lozan'dan, Mustafa Kemal'e ve Latife Hanım'a, 31 Ocak 1923 tarihli uzun bir mektup gönderdi. Bu mektup, Ankara'ya 2 Şubat 1923 tarihinde ulaştı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) Rauf (Orbay) Bey, mektubu aynı gün bir yazıyla İzmir'de bulunan Mustafa Kemal'e gönderdi:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Latife Hanım'a mahsustur.

Nişan halkası için aldığım emir hayatımın mukaddes mazhariyetidir. Ben bu emri ne kadar zaman kalbimin içinde taşıdım. Uzun seneler içinde nadiren sevinçle arzusunu izhar ettim. Fakat derhal ürküp onu kalbimin içine

97 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 143–144

hapsettim. Ne kadar bahtiyarım. Seni tekrar görecek miyim büyük Gazi. Latif bir arkadaşının yanında seni tekrar tekrar sevip öpeceğim. Mustafa Kemal kardeşim: Beni en çok anlamış olan, beni en çok seven ve beni hayatımdan koparıp en büyük ateşler içine gözünü kırpmadan atan kardeşim. Sen benim hayatımın yolunda bir umulmaz tesadüfle Sekerat'ta[98] tulu ettin (doğdun). O zamandan beri cazibe ve muhabbetten, rabıta ve iradeden, fıtrat ve fikir vahdetinden mürekkep mukavemetsuz (karşı konulmaz) bir pençe ile benim mevcudiyetime hâkimsin. Kusurlarımı tahammül ile fıtratın müstesna mevhibelerine (ihsanlarına) mazhar olmuş bir yıldızı necabet (soyluluk) ve zarafeti ile başımızın üzerinde taşımaya layık göründü. Milletimizin en büyük makamı ihtiramını (saygı makamını) kemali istihkak ile (hakkıyla) tahsil edecek (elde edecek) olan Latife Hanım'a iltifat ve teveccühleri için nasıl teşekkür eyleyeyim. En büyük emelim sizlere hediye olarak sulh getirmektir. Çetin mücadeleler içinde kelimelerin; bana Büyük Meydan Muharebesi'nde gönderdikleri periler gibi geldi. Üç gece uyandığım zaman müstefad (kazanılmış) ve mütenakız (birbirine muhalif) kaç milletin elinden milletin hukukunu (haklarını) kurtarmaya çalıştığım bitap zamanımda seninle konuşmak bana hayat ve ciyadet (canlılık) verdi. Veriniz ellerinizi öpeyim.*

İsmet

İsmet Paşa, bu şifre telgrafa ek olarak; *"...Bir gün bizim hayatımızın yolunda latif bir yıldız belirdi ki, seni sevenler onun ulvi (yüce) hilkatini (yaradılışını) büyük Gazi'ye mütenasip (uygun) bulmuşlardı,"* diyordu.[99]

GAZETELER, BU EVLİLİK VE LATİFE HANIM İÇİN NE YAZMIŞTI?

Vakit *Gazetesi*

*30 Ocak 1923 tarihli "*Vakit*" gazetesi, Anadolu Ajansı'nın nikâh törenine ait haberini verirken, İzmir'den muhabir Naşit Hakkı'nın (Uluğ) yolladığı bilgiye, Ankara'dan da aldığı bilgileri katarak şu yazıyı yazmıştı:*

98 * Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi 2. Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Sekerat'ta 16 Aralık 1916 günü

99 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 211, Fon Kodu: 030.10.0., Yer No: 1.6.11., 11.8.25

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Uşşakîzade Muammer Bey'in kerimeleri Latife Hanımefendi ile akitleri icra edilmiştir. Paşa Hazretleri, bu akitle, merhum validelerinin son arzusunu yerine getirmişlerdir. Paşa Hazretleri'nin bir aile teşkil etmesi merhume için en büyük emel hükmünde idi; İzmir'e icra ettiği seyahatin bir saiki (nedeni), rahatsızlığına mebni tebdili hava olmakla beraber, diğer saiki de müstakbel gelinini görmek arzusu idi. Millete yetiştirdiği pek yüksek meziyetli evladı için misli nadir bir ana muhabbeti besleyen ve pek hassas olan merhume, müstakbel gelinini, evvela gıyaben severek ailenin bir an evvel teşekkülünde ısrar etmiş, sonra İzmir'de görünce büyük bir muhabbet bağlamıştır.

Latife Hanımefendi, pek müstesna hasletlere maliktir. Avrupa'nın her tarafını gezmiş, görmüş, anlayarak tanımıştır. Fransız, İngiliz ve Alman lisanlarına pek esaslı bir vukufu vardır. Musikide büyük bir behreye (yere) maliktir. Türkçeyi pek iyi yazarlar. Uşşakîzade Halid Ziya Beyefendi, Türkçeleri ile iyice meşgul olmuş ve Latife Hanımefendi'de yazı hususunda bir istidat olduğunu görmüştür. Latife Hanımefendi'yi tanıyanlar, zekâsı, azim ve iradesi hakkında pek takdirkâr bir lisan kullanmakta ve pek hararetli bir vatanperver olduğunu da söylemektedirler. Bütün millet, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bu evsafı haiz bir hayat refikası intihap ve aile teşkil etmelerine sevinçle alakadar olacak ve bu akdin müteyemmen olmasını canü gönülden temenni edecektir."[100]

LATİFE HANIM'DAN BEKLENEN GÖREV

Süleyman Külçe

İzmir'e giriş: Bilhassa iki tarihi hadisenin acı akıbetli iki olayını yarattı. Biri, İzmir'in büyük yangını, diğeri Gazi Kemal'in bu yangın münasebetiyle yerleştiği otelden Latife Hanım'ın Göztepe'deki evine yatılı misafiretidir (misafirliğidir).

Bunlardan birincisinde kısmen Nurettin Paşa'nın kısa görüşü, ikincisine de tesadüf denilen müessir (etken) amil (neden) olmuştur.

94 "İzmir'de Pek Mühim Bir Akid", *Vakit* gazetesi, No: 1845, 30 Kanunisani (Ocak) 1923, s. 1; Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi?", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 74, 7 Mart 1958, s. 18

Yine birinciden Mustafa Kemal ve Çakmak (Fevzi Paşa) ne kadar büyük esef duydularsa, aynı şahıslar ikincisinden o kadar tatlı ümitlere kapılmışlardı. O kadar ki Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'yı bu hoyrat hareketinden hiçbir zaman affetmemiş ve Latife Hanım'ın evinde ise misafirleri ve müstakbel zevcesi önünde Rumeli türküleri söylemiş ve zeybek oyunu oynamıştı.

Fevzi Paşa'ya gelince: Sonradan Mustafa Kemal ile Latife Hanım birbirleriyle evlenmeye karar verdikten sonra, bir gün benim:

– Acaba Latife Hanım, Mustafa Kemal'in hayatındaki boşluğu doldurabilecek mi? sualime Paşa; ağlebi ihtimal (büyük bir ihtimalle) bu toplantı sofrasının atmosferinde istikbalin neye varacağını tahmin ederek:

– Çok zeki ve görgülü olan Latife Hanım'dan çok mühim bir vazife beklenir. Latife Hanım, Kumandanı'mın içki sofrasını kurdukları ailenin harîmine nakledebilirse memlekete en büyük hizmeti yapmış olacaktır, demek suretiyle sualime dolayısıyla cevap vermiş olması, dediğim gibi o tesadüfün acı akıbetini (sonunu) vukuundan (oluşundan) önce tespit eder.[101]

MUSTAFA KEMAL NİÇİN EVLENDİĞİNİ AÇIKLIYOR

Enver Behnan Şapolyo

Atatürk, Milli Mücadele'yi kazandıktan sonra İzmir'e giderek Uşşakîzadelerden Latife Hanım'la evlendi. Halbuki kendisi daima bekâr kalacağını söylerdi.

Bunu bilen bir mebus arkadaşı ona şu soruyu sordu:

– Paşam, bekârlık sultanlık derdiniz. Fakat niçin evlendiniz?

Mustafa Kemal:

– Bundan sonra birçok inkılap yapacağız. Bunlar arasında kıyafet inkılabı da olacaktır. Kadınlarımızın da çarşafını atacağız. Kızlarımızın güzelliği meydana çıkacaktır. Bu güzel yüzlü millete kara çarşaf ve peçe yakışmaz. Ben herkesin karısının ve kızının başını

101 Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak–Askerî, Hususî Hayatı*, Birinci Kitap, İkinci Basılış, İzmir 1953, s. 236

açarken, onlar diyecekler ki, "Kendisi bekâr, herkesin çarşafını çıkarttı." Bunu dedirtmemek için evlendim! diye cevap verdi.[102*]

"BEN SÖYLEYEYİM SEN TASHİH ET!"

Ayşe Talia Akatürk

Gazi Reis, (İzmir'e) bu gelişinde çeşitli dostlarıyla buluşuyor, sık sık da, Latife Hanım'ın ninesi Refika Hanım'ın Göztepe'deki büyük köşküne uğruyordu...

Sofrada Gazi Hazretleri:

– Burada musiki çalan, musikiden anlayan yok mu? buyurmuşlar.

Latife Hanım:

– Benim bir yeğenim var. Mukaddes Paşam, demiş.

– Hani, nerede?

– Çağırtalım, efendim.

Bir arabayla iki yaver, hava kararırken evimizin kapısını çaldı. Açtım. Babam geldi. Albay:

– Paşa Hazretleri'nin emri var, küçükhanımı almaya geldik, sazlarını da istiyorlar.

Babam:

– Madem Paşa Hazretleri emir buyurmuşlar, alıp gidin, dedi.

Ben piyano, ud ve kanun çalardım. Udumla, kanunumu aldım. Hep birlikte köşke gittik. Sazları yaverler taşıyordu. Salona girdim. Gazi Hazretleri, Latife Hanım, Fethi Okyar, vekiller masada oturuyorlardı. Bitişik odada da Latife Hanım'ın ninesi Refika Hanım, annesi Adeviye Hanım vardı.

---

102 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958, s. 509

* *Mustafa Kemal, Türk toplumunda kadının gerçek yerini alması gereğine dair ileri sürdüğü fikirleri, hareketleriyle gerçekleştirmeye başladı. 29 Ocak 1923'te İzmir'de Latife Hanım ile evlenirken o vakte kadar uyulması gelenek olan evlenme usulünden ayrıldı. Evlenme törenlerinin perşembe günleri yapılması âdet iken pazartesi günü evlendi. Nikâh töreninde kadının bulunmaması gerektiği halde nikâhı Latife Hanım'ın huzuru ile kıydırdı.*

Bundan sonra yaptığı seyahatlere Latife Hanım da katıldı. Karıkocanın beraber gezmeleri âdet olmayan bir ülkede Devlet Başkanı'nın eşi ile seyahati, her seviyeden halk üzerinde derin etkiler bıraktı.

(İslam Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi, Cüz: 10, İstanbul 1960, 5.781)

Ben salona girerken Gazi Hazretleri ayağa kalktı. Herkes de onunla birlikte ayağa kalktı tabii. Gazi Hazretleri:

– Gel bakalım küçük, enişte benim, buyurdular.

Karşımda, şimşek gibi çakan iki mavi göz gördüm ve sendeledim... Derhal beni yanına oturttu:

– Küçük, sen bir şeyler biliyormuşsun, öyle mi? buyurdular.

– Efendim, huzurunuzda çalamam ki, teeddüp ederim (utanırım), dedim.

O:

– Arapçayı bırak, dedi.

– Peki efendim.

Udumu getirdiler. Birkaç şarkıda beni dikkatle dinlediler. Sonra:

– Küçük, sen bir hazine imişsin, diye gönlümü aldılar.

Hicaz faslına geçtim.

Bir kere ne olur şuh–i şenim, hemtenim olsan
Dünyayı feda eyler idim sen benim olsan
İkbali cihan mali firevanım hep senin olsun
Dünyayı feda eyler idim sen benim olsan

Gazi Hazretleri bu şarkıyı pek beğendiler. Tekrarlamamı istediler. Benimle birlikte söylediler. Bir ara:

– Dur bakalım küçük, ben söyleyeyim, sen tashih et! buyurdular.

Ve hiç noksansız, hatasız baştan sona okudular. Ben hayretler içinde kaldım.

İsmail Hakkı (Tekçe) Bey'e:

– Bu şarkıyı notaya alalım, diye buyurdular.

Bir de çok beğendikleri şarkı şu oldu:

Âşık oldum yavrucağım gözüne
Hak saklasın göz değmesin özüne
Aşkın ile bak sineme yanıyor
Gören eller dağ tutuşmuş sanıyor

Bunu da dinledikten sonra, kendileri tek başına, mükemmelen, o tatlı sesleriyle söylediler. Ben de hayran hayran yüzlerine baktım.

Gazi Hazretleri bunun üzerine:

– Ne bakıyorsun, küçük? diye sordular.

Ben de:

– Efendim, zekânıza, dehanıza hayran oldum; onun için bakıyorum, demekten kendimi alamadım.

Daha sonra da, müteaddit defalar o büyük adamın sofralarında bulunmak, ona saz çalıp şarkı söylemek bahtiyarlığına erdim.[103]

İLK KEZ SİNEMADA KADIN ERKEK YAN YANA

Sabahat Filmer

Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım, Cemil ve Sabahat (Filmer) çiftinin işlettiği İzmir Tan Sineması'nı ziyaret edeceklerini bildirmişlerdi. Sabahat Hanım, 1923 yılında gerçekleşen bu ziyareti en ince ayrıntılarına kadar hatırlıyor:

Paşa'nın çay sevdiğini bildiğimiz için bisküviler almıştık. Sinemanın balkonunu misafirlerimize ayırdık. İskemlelerin yerine rahat koltuklar koyduk. Halk onu büyük bir heyecanla karşıladı.

Paşa, bize dönerek:

– Halkı içeri almayacak mısınız yoksa? diye sordu.

Kapıyı halka açtık. Salona oturdular. Paşa, bize dönerek:

– Niçin erkek kadın ayrı oturuyorlar? diye sordu.

Belediyenin böyle bir kararı olduğunu söyledik.

Paşa:

– Muhafızlar perdeyi ortadan kaldırsınlar, diye emretti.

Derken, salonda küçük bir dalgalanma oldu. Kadın erkek ilk kez bir arada oturuyordu. Paşa da çok keyifliydi.

Anadolu Harekâtı sırasında çekilen filmler, büyük bir heyecanla izlendi. Paşa, Halide Edip'in katıldığı teftiş gezisini ikinci kez görmek istedi. Daha sonra bir Şarlo filmi izledik. Film bittiğinde Paşa hâlâ gülüyordu.

---

103 Ayşe Talia Akatürk, "Ben Söyleyeyim, Sen Tashih Et!" *Atatürk ve İzmir*, Derleyenler: Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İzmir 1981, s. 167–168

– Şunu bir daha gösterir misiniz? Uzun süredir bu kadar gülmemiştim, dedi.[104]

TÜRK KADINLARI SAHNEYE ÇIKACAK

Sabahat Filmer

Cemil ve Sabahat çifti, İzmir'de daha sonra birkaç kez Paşa ve Latife Hanım ile bir araya geldiler. Sinema sanatına büyük önem veren Mustafa Kemal, bu çiftin sinemacılık işini sürdürmesini özellikle istiyordu.

Sinemada ortadaki perdenin kaldırılmasından sonra, Latife Hanım, genç çifti Uşşakîzadelerin köşküne davet etti:

Latife Hanım'ın söylediği günde kararlaştırıldığı gibi Cemil ile köşke gittik. Yaver Muzaffer (Kılıç) bizi bekliyordu. Paşa'nın yazı odasına girdik. Pencereye yakın bir koltukta oturuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile konuşmak kolay değildi. Cümlesine başlamadan, içinizi okumak istiyormuş gibi üstünüzde duran kudretli bakışları, her kelimeyi incelenmiş gibi durduktan sonra ahenkli sesi karşısında insanın kendisine hâkim olması ve rahat konuşması imkânsızdı.

Kapı açıldı, Latife Hanım içeri girdi.

Sinemada gördüğü kadınların durumuna üzüldüğünü söyledi. Kadınları değiştirmek için konferanslar düzenlemesi, evleri dolaşarak onlarla yakından ilgilenilmesi gerektiğini belirtti.

Ben çoktan harekete geçtiğimizi söyledim.

Birden Paşa söze girdi:

– Taassubun kurbanı yalnız cahil olanlar değil. En iyi propaganda vasıtası olan tiyatronun kadın sanatkârları da yasaktan kurtulamıyor. Artistlerimiz film çevirdikleri halde sahnelere çıkartılamıyor. Yerlerini Türkçe şiveleri bozuk olanlara bırakmaya mecbur ediliyorlar, dedi.

Mustafa Kemal birden sustu. Sonra şöyle dedi:

– Müdürleri ile görüşüp kız öğrencilerin sahneye çıkmalarını söyleyeceğim. İlk oyunlarda halkı alıştırmak için başı kapalı çıkabilirler.

104 Şule Arasan, "Yaşayan Tarih Sabahat Filmer Anlatıyor: Atatürk Bizim Evden Çıkıp Samsun'a Gitti", *Sabah* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1612, 19 Mayıs 1990, s. 9, 14

Bu görüşmeden bir iki hafta sonra Mustafa Kemal'in verdiği bir emirle Türk kadınlarının sahneye çıkma yasağı kaldırıldı.[105]

FİKRİYE PEK ÇOK AĞLADI

Halide Edip Adıvar

Münih'te onunla (Fikriye Hanım ile) birlikte sanatoryumda kalan bir kadın bana, Paşa'nın evliliğinden bahsedildiğinde yaşadığı önemli zamandan bahsetti. Tamamen çöktüğünü, gözyaşlarını ve delirmişçesine tekrar tekrar anlattığı aşk hikâyesinden de bahsetti.

Evlilik haberi geldiğinde ve artık bir geleceğinin kalmadığını düşündüklerinden, gelişinde karşılayan Münih'teki küçük Türk dünyası da onu terk etmişti. Fikriye Hanım, iyileşmemiş bir vücut, parçalanmış bir kalp ve kendisini istasyonda uğurlamaya gelen tek merhametli kadınla Münih'ten ayrıldı.[106]

MUSTAFA KEMAL: "ANKARA'YA GELMESİNE İZİN VEREMEM"

Fikriye Hanım'ın, Münih'ten kaçıp gizlice İstanbul'a geldiği ve Ankara'ya geçmek istediği, hemen Mustafa Kemal'e, Ankara'ya bildirildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey, 6 Mart 1923 günü Ankara'ya, "Makine başında hemen cevabı alınacaktır" kaydı ile şu telgrafı yazdı:

İstanbul, 6.3.339 (1923)

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne;

Fikriye Hanım bugün geldi. Yarın hemen Ankara'ya hareket etmek istiyor. Yüksek emirlerinizi beklemekteyim.

Adnan

105 Şule Arasan, "Yaşayan Tarih Sabahat Filmer Anlatıyor: Atatürk Bizim Evden Çıkıp Samsun'a Gitti", *Sabah* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1612, 19 Mayıs 1990, s. 9, 14

106 Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, John Murray, London 1928, s. 399; Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul 1962, s. 303–304

Mustafa Kemal, kendi imzasıyla, Adnan Bey'e, aynı gün şu şifre telgrafı çekti:

Ankara, 6 Mart 339 (1923)

Adnan Beyefendi'ye,

Fikriye Hanım'ı tedavi için Almanya'ya göndermiştim. Benden müsaade almadan neden ötürü Dersaadet'e (İstanbul) gelmiştir? Katiyen Ankara'ya hareketine müsaade edemem. Kendisine lüzumu kadar para vermiştim. Orada ikamet etsin ve bana izahat versin. Benden müsaade almadan hareketine müsaade olunmamak için icap edenlere emir buyurmanızı ve işarınızı (bildirmenizi) rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal[107]

FİKRİYE HANIM'IN DÖNÜŞÜ

Osman Macit Söylemez (Handan Gören'den)

Gazi, Fikriye Hanım'ın yurda döndüğü zaman büyükbabam Macit Bey'in yanında kalmasını uygun görüyor.

Büyükbabam, daha önce İzmir Valisi ve Kudüs Sancağı Mutasarrıfı idi. Gazi'nin yakın çevresinden biriydi. 1923 yılında Meclis kararıyla il yapılan Gelibolu Valiliği görevine atandı. Gazi'nin endişesi herhalde Fikriye Hanım'ın peşine yabancı gazetecilerin düşmesiydi. Fikriye Hanım orada büyükbabamın ve ailemizin yanında bir buçuk yıl yaşadı. Annemle dostluğu daha önceki yıllardan başlamıştı. Annem ona, "abla" derdi.[108]

107 Şemsi Belli, "Aşklarıyla Atatürk", *Hürriyet* gazetesi, 14 Kasım 1994, s. 7; Şemsi Belli, *Fikriye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 95–97

108 Ermin Çölaşan, "Senaryo Bir Başka Bahara Kaldı", *Hürriyet* gazetesi, 4 Şubat 2005, s. 5

GELİBOLU'DA UZUN BEKLEYİŞ

Handan Gören

Gelibolu'da bir buçuk yıl beraber olduk. Ben de, annem de Fikriye Abla'mın en candan sırdaşı idik. Onu teselli ediyor, zamanla her şeyin düzelebileceği umudunu aşılıyorduk ona...

Fikriye Ablam, uzun, uzun mektuplar yazıyordu Gazi Paşa'ya... Şiir gibi içten, dokunaklı mektuplar yazıyor, postalıyordu Ankara'ya. Ama biz, çok iyi biliyorduk ki, bu mektupların hiçbiri Çankaya Köşkü'ndeki Latife Hanım engelini aşarak Paşa'ya ulaşamayacak... Yaverlerin elinde kalacak veya Latife Hanım'a teslim edilip yok edilecek. Bunu biliyorduk, ama Fikriye Ablam'a söyleyemiyorduk.

Fikriye Ablam, çok seviyordu Gazi Paşa'yı... Ondan uzakta kalmaya katlanamıyordu. İki de bir:

– Ben sıkıldım artık buradan, İstanbul'a gitmek istiyorum! diyordu.

Gece gündüz ağlıyordu. Evimiz, Fikriye Abla'mın büyük acısıyla yas yerine dönmüştü. Ne kadar teselli etsek fayda vermiyordu. Bütün gayesi, Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında olabilmekti. Paşa'nın evlilik yaşamına kesinlikle gölge olmak istemiyordu. Ama Paşa'nın çok uzağında sürgün yaşamaya da katlanamıyordu.

Hatta bir aralık İsmet Paşa ile bile bağlantı kurmuş, kendisinin Ankara'da, Gazi Paşa'nın yakınında bir görevli gibi istihdam edilmesini rica etmiş. Ama İsmet Paşa'dan beklediği yakınlığı bulamamış.[109]

LATİFE HANIM ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE

Ali Kılıç

Gazi, Latife Hanımefendi ile evlenerek Ankara'ya geldikleri zaman (20 Şubat 1923) kendilerini istasyonda karşılayanlar arasında ben de vardım: Orada, diğer arkadaşlar arasında ben de Gazi tarafından ilk defa olarak Latife Hanımefendi'ye takdim edilmiştim.

109 Şemsi Belli, *Fikriye*, Bilgi Yayınları, Ankara 1995, s. 97–98

Latife Hanımefendi haddizatında çok iyi yetişmiş, iyi tahsil görmüş, zeki, fevkalade lisan bilir, genç bir hanımefendi idi. Ankara'ya geldikten sonra aynı zamanda cidden mükemmel bir ev hanımı olarak da kendilerini göstermişlerdi. İyi tarzı hareketleriyle Gazi'yi mesut ederek onu rahata kavuşturacağı ümidi kendisini muhite pek çok sevdirmişti.

Latife Hanımefendi, Çankaya'ya yerleşir yerleşmez hareket tarzıyla herkeste çok müsait bir tesir bırakıyordu: Gazi kimi severse onlara yakınlık gösterir, neden hoşlanırsa hoşlandığı şeylere yadırganlık göstermeden çabucak intibak ediverirdi. Etrafına Gazi'ye yakın arkadaşların ailelerini toplardı. Sık sık aileleri birleştirerek az zamanda Ankara'da güzel bir cemiyet tesanüdü kurmuştu.[110]

GAZİ PAŞA VE LATİFE HANIM'IN TÜRK KADINLIĞI ÜZERİNE DEMEÇLERİ

Ward Price – Daily Mail *Muhabiri*

Latife Hanım uzun seneler Fransa'da ve bir sene İngiltere'de yaşadığını, İngiltere'de bir mektebe devam ettiğini söylemiştir. Bu mektepteki tahsiline bir İngiliz mürebbiyesi elinde büyümüş olmasından naşi (dolayı) İngilizceyi gayet iyi tekellüm ettiği (konuştuğu) gibi, Fransızcayı da kendi lisanı gibi suhuletle (kolaylıkla) söylemektedir. Müşairünüleyha, Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa ile izdivacını berveçhi ati (aşağıda) nakletmiştir:

1921 senesi sonbaharında Latife Hanım Avrupa'dan İzmir'e avdet etmişti. Şehir o zaman Yunan işgalinde idi. Yunanlılar pederini Türklere casusluk ettiğinden dolayı tevfik etmişlerdi. Kendisi dahi hanesi içinde iki müsellah (silahlı) Yunan neferinin muhafazası elinde mevkuf tutulmuştu. Bu suretle yaz mevsiminin üç ayını inzivayı tam halinde geçirmeye mecbur olmuştu.

Latife Hanımefendi demiştir ki:

– Geçen Eylülde (1922) bir sabah kapıda bekleyen Yunan bekçileri tüfeklerini omuzlayıp meydandan nihan oldular (kayboldu-

110 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 560, 2 Aralık 1951, s. 7

lar). Türkler geliyordu. Birkaç ay sonra Mustafa Kemal muzaffereten İzmir'e dahil olunca kendisini evimize davet ettim. O zamana kadar kendisini tanımamış isem de, Yunanlıların elinde çektiğimiz ıstırabat bizi tahlis eden (kurtaran) kahramana karşı kalbimizde bir minnettarlık tevlit etmiş ve bu saika ile kendisini evimizde misafir etmek arzusu kalbimizde peyda olmuştu. Davetimizi kabul edip geldi. Birlikte konuştuk. Memleketimiz hakkında aynı hissiyat ile mütehassis olduğumuzu mütekabilen anladık. Onunla beraber çalıştım. Elimden geldiği kadar ona yardım ettim. Fakat henüz aramızda izdivaç bahsi olmamıştı. Birbirimizi daha yakından tanıdığımız zaman iştiraki mesainin devam etmesi lüzumuna kail olduk. Günün birinde pederimizin evine elli altmış misafiri çaya davet ettik. Kadı Efendi de geldi. Nikâh tasavvurumuzu hiç kimseye bildirmemiştik. Misafirler geldikten sonra hepimizin huzurunda ve pederimin salonunda akdimiz icra edildi.

Biz çay içerken İsmet Paşa geldi. Lozan'da iken Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine sipariş etmiş olduğu izdivaç yüzüğünü getirdi. Bu yüzük platinden küçük bir yüzük olup, üzerinde Türk hurufuyla (harfleriyle) "Mustafa Kemal" kelimeleri mahkûktur (kazılmıştır).

Çayda, Kemal ve İsmet Paşalarla bundan maada (başka) Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey dahi bulunmakta idi. Rauf Bey ve Latife Hanım, benim sözlerimi Kemal Paşa'ya ve Kemal Paşa'nın Türkçe söylediği sözleri de bana tercüme ediyorlardı.

Kemal Paşa'ya şu suali sordum:

– Türk kadınının serbest gezmesine müsaade ve siyasiyata iştirakini teşvik etmekle ananeperver sınıfın muhalefetine düçar olacağınızdan endişe etmiyor musunuz?

– Türk kadınının kapalı yaşamasının bir kaide olduğunu zannediyorsanız zannınız yanlıştır. Ahalimizin yüzde sekseni köylüdür. Bunların arasında kadınlar kocalarıyla yan yana çalışırlar. Milletin diğer kısmı da ya küçük kasabalarda yahut İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde yaşıyorlar. Buralarda kadınlar yalnız kocalarının cebir ve tahakkümüyle kapanmaktadırlar. Bir gün gelecek ki bütün Türk kadınları yalnız çocuklarını büyütmek ve terbiye etmek hususundaki vazifelerine riayet etmek şartıyla erkeklerle müsavatı tamme dairesinde yaşayacaklardır.

Latife Hanımefendi zevcinin resmi seyahatlerinin kâffesine refakat etmek emelindedir. Fakat bu emelin tahakkuku siyasiyatın ve sulh meselesinin alacağı şekle bağlıdır ki bu da şimdiki halde Büyük Millet Meclisi'nin elinde bulunuyor. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'ya irad ettiğim bir suale müşaürileyh, bervechi ati (aşağıdaki) cevap vermiştir:

– Türkiye bugün şimendiferlerden ve diğer asri müessesattan mahrum bulunuyorsa bunun sebebi şimdiye kadar iktisadi esaret altında yaşamış olmasıdır. Bize teklif edilen müahedenin iktisadi hükkâmı (hükümleri) bu esareti temditedeceğinden (sürdüreceğinden) bizce şayanı kabul değildir."[111]

SELANİK–İZMİR TARTIŞMASI

Asaf İlbay

Paşa, Adana seyahatine çıkıyordu. Konya'nın Çumra İstasyonu'nda karşılaştık, sayın eşi Latife Hanım'a, "Çocukluk arkadaşım ve aziz dostum," diye beni takdim etti ve kendilerini karşılamaya çıkan halka doğru giderken:

– Sen Latife Hamm'la otur, emrini verdi.

Latife Hanım'ın elini saygı ile sıktım ve oturdum. Elindeki Fransızca mecmuanın yapraklarını karıştırıyordu. Kendilerini meşgul etmeye koyuldum. Seyahatten memnun olup olmadıklarını sordum. Başını sallayarak iyi geçtiğini anlatmak istedi. Az konuşuyor ve mütemadiyen mecmua ile meşgul oluyordu.

Nereden dem vurduysam, sayın bayanı konuşturamadım. Sustum. Pencereden dışarısını seyre daldım.

Birdenbire kitabı elinden bıraktı. Paşa ile nerede ve nasıl tanıştığımızı sordu.

Kısaca:

– Bir mahallede doğduk, büyüdük! Bir mektepte okuduk, dedim.

– Selanik'te mi?

111 Ward Price–*Daily Mail* Muhabiri; *İkdam* gazetesi, 30. Sene, No: 9329, 6 Mart 1339 (1923) s. 1

– Evet.

– Selanik şehri nasıldır? Halkı medeni midir?

– Rumeli'nin, hatta Türkiye'nin en iyi ve ileri şehridir. Mustafa Kemal Paşa orada doğdu ve büyüdü. Selanik mektepleri bu dâhiyi yetiştirdiğine göre, halkının da medeni olduğundan şüphe edilemez.

– İzmir ile mukayese edebilir misiniz?

– İzmir'den daha ileridir.

Muhavere (konuşma) bu zeminde idi; Paşa içeri girdi. Latife Hanım, Paşa'ya:

– Senin arkadaşların hep böyle bilgili ve mağrur mudur? diye sordu ve ilave etti:

– Bakınız, arkadaşınız, Selanik'i en ileri şehir ve Selaniklileri de en medeni vatandaşlardan, hatta İzmir'den ve İzmirlilerden ileri olduğunu söylüyor! Doğrusu dostunuzdan müştekiyim.

Latife Hanım'ın bu sözleri üzerine çok üzüldüm. Kendilerinden özür ve af dilemeye çalışıyordum ki, Paşa derhal:

– Arkadaşım hakikati ifade etmiştir, dedi.

O sırada hat müfettişi trenin hareket ettirilmesi emrini almaya gelmiş idi. İzin isterken, Çumra'da, avdette bir çayımızı almak lütfunda bulunmalarını rica ettim. Kabul buyurdular.[112]

MUSTAFA KEMAL, LATİFE HANIM'LA ADANA GEZİSİNE ÇIKIYOR

Ali Kılıç

12 Mart 1923 Pazartesi, Adana'ya bir seyahat yapmıştık. Atatürk bu seyahati resmi olarak yapıyorlardı. Ve mareşal üniformasını lâbis (giyinmiş) bulunuyorlardı. Adana, Gazi'ye fevkalade karşılama merasimi yapmıştı. Halkın özlemi o kadar fazla idi ki kadın, erkek, genç, ihtiyar, çoluk çocuk herkes Gazi'ye atılıyor, sarılıp elini yüzünü öpüyorlardı. Kadınların, kızların Gazi'yi öpmelerinden Latife Hanımefendi'nin hoşlanmadığı ve hatta sinirlendikleri gözümüzden kaçmıyordu.

112 Asaf İlbay, "Atatürk'ün Hususî Hayatı", *Tan* gazetesi, Yıl: 1, Sayı: 191, 27 Haziran 1949, s. 2

İstasyondan çıkıldıktan sonra Adanalıların hazırladıkları otomobile, Gazi, Latife Hanım'ı soluna alarak bindiler ve ikametlerine tahsis edilen eve gittiler.[113]

ADANA'DA GAZİ VE LATİFE HANIM'IN TARTIŞMASI

Ali Kılıç

Gazi ve Latife Hanımefendi henüz yukarı çıkmışlardı. Aşağıda birçok zevatın bulunmasına rağmen Latife Hanımefendi âsabına hâkim olamayarak otomobilde kendisinin niçin solda oturduğunu bir mesele ve münakaşa mevzuu yapmış ve bu münakaşa da Gazi'nin hayli üzülmesine sebep olmuştu. Gazi, resmi üniformasını labis (giyinmiş) muzaffer Başkumandan olarak bir milleti temsil etmekte olduğu için bu münakaşanın tamamen yersiz olduğunda hiç şüphe yoktu ve bütün arkadaşlar müttefikti. Fakat maalesef Latife Hanımefendi, bütün tahsil ve terbiyesine rağmen, bu gibi vaziyetleri takdir edecek kiyaset (akıllılık) gösteremiyorlardı.[114]

LATİFE HANIM'IN GİYİMİ

Hâkimiyeti Milliye *gazetesi*

Mersin Müftüsü, Gazi Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın Mersin'den hareketinden sonra halkı toplamış, Gazi ve hanımını kastederek:

– Dinin emrettiği tarzı talbis (giyim şekli) budur, demiştir.[115]

113 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 561, 3 Aralık 1951, s. 7

114 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 561, 3 Aralık 1951, s. 7

115 *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, Sayı: 769, 21 Mart 1923, s. 3

"HİÇ KURBANA BAKAMAM!"

İsmail Habib Sevük

Mustafa Kemal, Adana seyahatinde Tarsus'a girerken esnaf cemiyetleri, istasyondan şehre kadar, arka arkaya kurban kesip duruyorlar. Gazi her kurban kesildikçe kafasını öte tarafa çevirmektedir. Latife Hanım bir aralık:

– Ne oluyorsunuz? dedi.

Mustafa Kemal:

– Hiç kurbana bakamam! diyor.[116]

KARAMAN MÜFTÜSÜ İLE KONUŞMA

Hâkimiyeti Milliye *gazetesi*

Mustafa Kemal ve Latife Hanım bütün gece tren yolundaydılar. 20 Mart 1923 günü saat dokuzda Karaman halkı, okullular tarafından karşılandılar. Burada hafif kar yağmıştı. Hava soğuk olduğundan Mustafa Kemal:

– Mektep çocukları üşümesin, gitsinler, dedi.

Kalmaları için halk çok ısrarda bulundu. Gazi Paşa:

– İtimat edersiniz ki çok büyük bir arzu ile görüşmek istiyorum. Fakat vakit pek dar. Burada kalacağım birkaç saat tekmil programı alt-üst edecek. İnşallah geniş bir zamanda yine gelirim, görüşürüz, dedi.

Karaman'ın çok faziletli müftüsü mukabeleten:

– Sayei devletlerinizde elhamdülillah bu günleri gördük. Hâkimiyetimizi elimize aldık. Bundan sonra yine delaletleriyle çalışacağız. Her türlü terakkiye mahzar olacağız. Sizin emrinize bakıyoruz. Siz irade buyurunuz, biz yapalım. Sizden emir, bizden itaat, dedi.

Gazi Paşa cevap olarak:

– Cenabı Allah bize çok seneler mücazat etti. Belki, biz buna müstahak olmuştuk; çektik. Fakat arkasından bir intibah (uyanıklık) geldi. Kendimizi kurtardık. Bundan sonra da milletin bana iti-

116 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5312, 23 Şubat 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 99

madı devam ettikçe ben de millete karşı borcum olan her hizmeti yapmaya çalışacağım, dedi.

Karşılayanlar içindeki İktisat Kongresi'nden gelen delegeler ile de görüştü. Gazi görüşme sırasında dedi ki:

– İnşallah orada verilen kararları tatbik edeceğiz. İnşallah bir de Sıhhiye ve Maarif Kongresi yaparız. Hükümet şimdiye kadar bu gibi şeyleri düşünmeye vakit bulamadı.

Müftü Efendi, Latife Hanım'a Karamanlı hanımların saygılarını sundu:

– Malumu aliniz bendeniz burada hepsinin pederleriyim. Refikam cariyelerinin ve diğer hanımların zatı alinize fevkalade olan hürmetlerini arz ederim.

Latife Hanımefendi de:

– Çok teşekkür ederim Efendi Hazretleri, istirham ederim, benim de selamlarımı lütfen kendilerine bildiriniz, dedi.

Veda sırasında Müftü Efendi:

– Gazi Paşa Hazretleri! Size zaten doymak nasip olmayacak. Ağlaya ağlaya ayrılıyoruz, dedi.

Latife Hanım, vedada Müftü Efendi'nin elini öperken, Müftü de:

– Berhudar ol kızım, iki cihanda aziz olasınız, dedi.

Veda pek musirrane oldu. Halkın gözleri, Gazi Paşa'yı götüren trende kaldı.[117]

"KEMAL! KEMAL!"

Ali Kılıç

Yine Gazi'nin seyahatlerinin birinde, hep beraber Konya'ya gelmiştik. Gazi, istasyonda askeri, mülki birçok erkân, zabitan ve büyük bir halk kalabalığı tarafından karşılanıyordu. Latife Hanımefendi henüz hazırlanamamıştı. Hazırlanması da biraz gecikecekti. Gazi karşılamaya gelenleri daha fazla bekletmemek, ayakta bırakmamak için trenden yalnız olarak inmeye mecbur olmuşlardı. Buna Latife Hanım pek hiddetlenmiş, çok sinirlenmişti. Bu sinirli halleri

117 *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, No: 769, 21 Mart 1923, s. 3

ile Gazi'ye bir şey söylemek için arkasından vagonun penceresine geldiler ve orada pencereden yüksek sesle:

– Kemal! Kemal! diye hitap etmeye başladılar.

Bu hal hazır olanlar üzerinde hiç de hoş bir tesir bırakmamış ve herkes çok müteessir olmuştu.[118]

"OH YA!"

İsmail Habib Sevük

Mustafa Kemal, Konya'dayken, Kız Muallim Mektebi'nde bir müsamere verildi. Kızlar Hilâli Ahmer'e (Kızılay) ait bir piyesi temsil ediyorlar. Harpten sakat dönen delikanlı necip bir hisle nişanlı olduğu kıza yüzüğü iade ederken kız da aynı necip bir hisle bunu reddeder.

Bu sahne karşısında Gazi mendilini çıkarmış, gizlice gözlerindeki yaşları siliyor.

Latife Hanım gülerek:

– Oh ya! diyor. Kızlarımız seni nihayet ağlattılar ya![119]

LATİFE HANIM'IN MEZİYETLERİ

İsmail Habib Sevük

Konya'dayken Mevlevihane'de verilen akşam ziyafetinde "Postnişi"nin büyük kızı da sofradaydı. Gazi'nin refikasıyla beraber haremsiz ve selamsızlık bir sofra. Latife Hanım, Avrupalı büyük isimlere istinaden kadınlık hakkında güzel sözler söylüyordu:

– Kant demiş ki: "Kadının en büyük süsü faziletidir."

– Dekart demiş ki...

Ben de fırsattan istifade, Gazi'ye bakarak dedim ki:

118 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 561, 3 Aralık 1951, s. 7

119 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5312, 23 Şubat 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 99

– Hanımefendinin bu gibi fikirlerini millete de bildirmek için bir mülakat yapmak ne kadar faydalı olacak.

Seyahatte refikasının meziyetlerini meydana çıkaracak fırsatlar zuhurundan, çok memnun kaldığına müteaddit kereler şahit olmuştuk. Herhangi bir vesile ile mesela:

– Byron'dan bir şiir okusana Latife, manasını anlamıyoruz ama ahengi hoşa gidiyor, der.

Ve tannan bir sesle ezbere okunan şiirden sonra ilave eder:

– Bir de Hugo'dan oku da bari manasını da anlayalım...

Bir garnizonda Yunan esirleriyle konuşmasına dahi refikası tercümanlık yapınca:

"Bizim hanım nasılmış?" der gibi gözlerinin övünüşlü ışıklarıyla yanındakilere bakmıştı!

Benim şimdi mülakat hakkındaki arzuma da derhal müspet cevap verdi:

– Ben razıyım, eğer kendisi de razıysa...

Latife Hanım:

– Şimdiye kadar, diyor, hiçbir gazeteciye mülakat vermedim, fakat...

Nazikâne bir cemile yaparak:

– Fakat İsmail Habib başka.

Mülakatın zamanı da tekarrür etti: Ankara'ya döndükten iki gün sonra Çankaya Köşkü'nde çaya davet edileceğim.

– Hem çay içer, hem konuşuruz, diyor.

Ve ilave ediyor:

– Siz ayrıca zahmet etmeyin, ben size otomobili de gönderirim.[120]

"YAŞASIN MUSTAFA KEMAL!.."

İsmail Habib Sevük

Konya'dan ayrılacağımız gece: Temize çekilmesini bitirebildiğim nutuklarından birini, Mustafa Kemal'e göstermek üzere akşam üstü

120 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler," *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5274, 17 İkincikanun 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 57–58

ikametgâhına gidiyorum. Yanında baştan refikası (Latife Hanım) bulunuyordu. Nutkun tutuluş ve yazılışını nezaketi icabı bermutad beğendi. Fakat bu sefer fazla beğenmiş görünerek, iltifatını maddi bir cemile halinde de göstermek ister gibi, refikasına dönüp:

– Çocuğa bir kadeh getirsinler, dedi.

Tabii ben ortada bir vesileydim. O bununla kendi arzusunu ihsas ediyordu. Refikası, belli, ona mümkün mertebe fırsatlar icat ederek, içirtmemek için elinden geleni yapmaya çalışıyor:

– Gece yarısı hareket edilecek diye bütün şişeleri trene yollamıştık, dedi.

Vay sen misin bunu söyleyen. Öyle bir gürledi ki...

– Nasıl olurmuş efendim, insan misafirine karşı da mı?..

Ne misafiri? Benim vazifem getirip nutku okumak, tasvibini aldıktan sonra da götürüp telgrafhaneye çektirmek. Ortada misafir yok amma onun ruhunda volkan var!

Şişeler gelirken içeriye maliye müfettişlerinden "İngiliz Muhtar" diye tanınan zat girdi. Gazi'nin samimi arkadaşlarından olacak! Teklifsiz konuşuyorlar:

– Dinle bak Muhtar, nutuk nasıl söylenirmiş?

Ve bana döndü:

– Oku çocuğum.

Muhtar Bey:

– Dinlemeye hacet yok, diyor, harikulade!

– Neden?

– Aksini söylemek haddimiz mi?

– Zevzekliği bırak da dinle!

Ben, nutku okuyup bitirince Muhtar pek ciddi bir tavır aldı:

– Sahiden güzel ve cidden mükemmel!

Haydi öyleyse... Şişeler nerede? Muhtar Bey kadehini kaldırıyor:

– Yaşasın Başkumandan.

– Neye Mustafa Kemal demiyorsun da Başkumandan diyorsun.

Muhtar Bey imalı bir eda ile:

– Hele, diyor, ne olur ne olmaz, daha epey müddet şu Başkumandanlık üzerinizde kalsın!

Birdenbire bir infilak: Deminden beri şakalaşıp duran Gazi derhal kartallaşıvermişti:

– Vay, sen beni Başkumandanlıktan mı kuvvet alır sanıyorsun? (Sesini tabileştirerek) Dinle bak öyleyse sana bir hatıra anlatayım: Hani ben Erzurum'da Ordu Müfettişliği nişanlarını yakamdan atarak "ferdi millet" kalmıştım ya? O zamana kadar emirlerimi dinleyen kumandan... (İsmini söyleyecekti, söylemedi) ondan sonra verdiğim emirleri dinlememeye başlamasm mı? Makamına gittim:

"Paşa, Paşa," dedim. "Size o emirleri bu yakadaki yıldızlar vermiyor, Mustafa Kemal veriyordu; o, gene karşınızdadır, yazınız!"

– Yazdı. Emir gideceği yere gitti. Fakat çıktıktan sonra aklıma gelmişti. Ya kumandan düğmeye basıp da, "Posta, bunu dışarı çıkarınız," deseydi. (Sesi gene heybetleşerek):

– Fakat, diyemezdi, Muhtar, karşısında Mustafa Kemal var, diyemezdi.

Muhtar Bey kadehini kaldırarak yürekten bağırıyor:

– Yaşasın Mustafa Kemal!

Ben de nutku telgrafhaneye vaktinde yetiştirmek için izin alıp çıkarak merdivenleri acele acele inerken:

– Yaşasın Mustafa Kemal! Yaşasın Mustafa Kemal! deyip duruyordum.[121]

"BRAVO, BRAVO"

İsmail Habib Sevük

25 Mart 1923...

Polatlı'yı geçtikten sonra bitirdiğim bir nutku kendilerine okumak üzere kompartımanına gittim. Yanında refikası ve Kılıç Ali vardı. Okuyorum, her fıkra bittikçe:

– Bravo, bravo, diyor.

Bu "bravo"lar o kadar tekerrür etti ki refikası takıldı.

– Hiç insan kendi söylediği söze bravo der mi?

– Ben kendi sözlerime değil onların tutuluşuna bravo diyorum.

– İyi söylemişsiniz ki iyi tutulmuş!

121 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5263, 6 İkincikanun 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 39–40

– Bunda yalnız tutuluş değil işin ruhunu kavrayış var. Mesela bak...

Ve bana döndü;

– Oku çocuğum bir daha bakayım o milliyet fıkrasını...

Okuyorum:

"Arzın çok geniş bir kıtasında milliyetçiliğe muarız (karşı) olarak ortaya atılan en sol bir dava bile fiili tecrübelerden sonra milliyetçiliğin gene dipdiri ayakta kaldığını gösterdi."

Refikasına dönerek:

– Gördün mü? diyor, ben onu Konya Türk Ocağı salonunda söylerken daha açık ifade etmiştim. O söz orada öyle söylenirdi. Fakat şimdi elâleme neşredilirken de o söz böyle yazılır. Ben işte buna bravo diyorum.

Refikası da hak verdi. Gazi davayı kazanmıştı.

Birden bana soruyor:

– Sen intibalarını nerede yazacaksın?

– Tabii *Yeni Gün*'de, diyorum, seyahate o gazete namına iştirak ettim.

– Hayır, *Hâkimiyeti Milliye*'ye yaz!

– Fakat efendimiz, diyorum, sonra mensup olduğum gazeteye karşı vaziyetim ne olur?

– Sen *Yeni Gün*'den ne aylık alıyorsun?

– Seksen lira.

Bunun üzerine Kılıç Ali'ye döndü:

– Şimdi git Recep Zühtü'ye (Soyak) söyle, İsmail Habib yüz lira ile *Hâkimiyeti Milliye*'ye geçmiştir!

Donakalmıştım.[122]

AH KADIN RUHU!

İsmail Habib Sevük

Ankara'ya geldiğimizin ertesi günü, bitirdiğim bir nutku okumak üzere Çankaya'ya gittim. Kendisi masasının önünde oturmuş,

122 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5271, 14 İkincikanun 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 38–39

sağ taraftaki koltukta refikası, onun berisindeki kanepede Yusuf Akçura var. Masasının sol tarafında çarşafının pelerinini çıkarmış bir hanımefendi, onun solunda yüksek rütbeli bir zabit, daha ötede tanımadığım bir zat. Bana:

– Otur çocuğum, dedi.

Eliyle gösterdiği yere, Akçura'nın sağındaki koltuğa iliştim.

O sırada bir efendi postayı getirdi. En üstte *İnci* mecmuası var. Postayı getiren adam tomarı masaya bırakmak üzere önümüzden geçerken Yusuf Akçura mecmuayı aldı. Kabında Müfide Ferid Hanım'ın büyük kıtada ve çok güzel çıkmış bir fotoğrafı görünüyor. Yusuf Akçura, Ferid (Tek) Bey'le (sonradan Varşova Büyükelçisi olacak) bacanak olduğu için, mecmuayı, "Bak bizim baldıza!" der gibi Latife Hanım'a uzattı.

Ah kadın ruhu, resme baktıktan sonra, içini çeker gibi ve kelimeler kendiliğinden dökülür gibi söyleniyor:

– Eğer benim fotoğraflarım da tuvaletli çıksaydı...

Hakkı var: Bütün seyahatte, yarı erkek bir kıyafetle, ayaklarında rugan çizme, bacaklarında süvari külotu, sırtında cepli ceket, üstünde uzun bir manto, başında kulaklarına kadar her tarafını kaplayan siyah bir örtü, yüzü sade kaşından çenesine kadar görünerek öyle gezmiş ve fotoğrafları o zamanların bütün gazeteleriyle mecmualarında hep öyle çıkmıştı. "Eğer benim fotoğraflarım da..." Zarar yok, onlar güzel çıkmadılar, fakat kadınlık inkılabımızda en güzel merhale oldular?

Beş dakika için geldiğim hâlde saatlerdir oturuyorum ve saatlerdir "Hâkimiyeti Milliye Medresesi" diye bir bahis konuşuluyor. Medreselerden fakir çömezler toplanarak bu medresede yetiştirilecek ve onlar sonra köylere ve kasabalara dağıtılıp ayetli hadisli vaizlerle halka hâkimiyeti milliyeyi öğretecekler. Medresenin binası, programı, varidatı, her şeyi her şeyi konuşuldu, Yusuf Akçura boyuna bu projenin parlaklığını tasvip edip duruyor. Gazi'nin kafasını bu medrese fikrinin böyle ısrarla kurcalayıp durması belki beş altı gün evvel Konya İstasyonu'nda gördüğümüz beş yüz beyaz sarığın verdiği endişeyi hayırlı bir emele bağlamak içindi: Onları davaya uzak yetiştirmektense davada onlardan istifade etmek emeli.

– Sen neye hiçbir şey söylemiyorsun çocuğum?

Bu ani hitap karşısında, daldığım düşüncelerden silkinerek cevap veriyorum:

– Mademki emir buyuruluyor, bu mevzu üzerine tuhaf bir hatıramı arz edeyim:

"Pek genç yaşımda, Umumi Harp'ten üç beş ay evvel Kastamonu'ya edebiyat muallimi gitmiştim. Kastamonu yanlış olarak mütaassıp bir yer bilindiğinden İttihatçılar biraz sonra, oraya sarıklı bir "kâtibi mesul" göndermişlerdi. Kendisiyle..."

– Neye yanlış olarak mütaassıp bir yer bilindiğinden diyorsun?

– Evet efendimiz ben de öyle sanıyordum. Kastamonu denince herkes gibi benim de gözümün önüne üç şey gelirdi: Orman, frengi, taassup. Halbuki orayı görüp tanıyınca şaştım; şehirde ne orman, ne frengi, ne taassup var. Köylerde ise...

– Anlaşıldı, asıl mevzuya devam ediniz.

– O sarıklı, cüppeli ve ince sakallı kâtibi mesulle (sonra Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi) bir mubahasemizde (sohbetimizde) dedim ki:

– Bizler nafile dilimizle kuş tutsak bu halka inandıramıyoruz. Medreselerde asri fikirlerle teçhiz edilmiş münevver sarıklı yetiştirerek onlarla...

Bu sözleri aynı zamanda muhatabıma da bir cemile olur diye söylerken o, sözümü bile bitirmeden parladı:

– Siz ne yapıyorsunuz? dedi, sarığın elinde hiçbir şeye yaramaz küflenmiş eski bilgilerden başka bir şey yoktur, onun eline asri fikirlerin silahını vererek düşmanınızı mı kuvvetlendireceksiniz? Medreseleri ıslaha kalktığından dolayı bu memlekete en büyük fenalığı Şeyhülislam Hayri Efendi yaptı!

Bunları söyleyen bir sarıklıydı: Medresenin ne olduğunu medresenin içinden biliyordu. O zamandan beri dokuz on sene geçti. Medreseden hiçbir fayda gelmeyeceği hakkındaki kanaatim büsbütün kökleşti. Yeni orduyu, eski yeniçeriyi kökünden kaldırdıktan sonra kurabilmiştik, yeni irfan da medreseler kaldırılarak tamamlanabilir."

Sözümü bitirince Gazi, bir iki dakika sustu, bilhassa Yusuf Akçura'nın bana garip garip baktığını hissediyordum. Şef'in karar vermiş gibi göründüğü bir fikre karşı fazla mı ileri gitmiştim? Fakat

o, gözlerini herkesin üzerinde gezdirdikten sonra tane tane şu üç kelimeyi söyledi:

– Çocuğun hakkı var.

Demek karar vermiş değil sadece fikir topluyormuş. Onun en hayran olunacak taraflarından biri de toleransının büyüklüğüydü. Raya tutturulmuş dar kafalara bedel engin ufuklara bakan yaylalı kafa... "Çocuğun hakkı var." Daha o zaman anladım; medreseler sizin de başınıza gelecek var![123]

LATİFE HANIM İLE MÜLAKAT SUYA DÜŞTÜ

İsmail Habib Sevük

Hakikaten Ankara'ya gelişimizin ikinci günü ve ikindi üstüydü, ben Meclis'teydim, bir iki saat evvel küçük mesai odasında Gazi'ye nutuklarından birini okumuştum. Koridorda dolaşırken şoför yanıma geldi, bir gün evvel de Çankaya'ya götürdüğü için beni tanıyor:

– Buyurun Hanımefendi otomobili gönderdi.

– Peki, geliyorum.

Gazi'den tekrar izin istemeye hacet yoktu, izin dört beş gün evvel Konya'dayken verilmişti. Öyleyken mademki şimdi buradadır kendisine ihtiyaten haber vereyim, dedim. İyi ki haber vermişim, iyi ki...

İçeri girip de meseleyi söyleyince masadaki evrakın yanında duran kalınca bir zarfı, sanki ben onun içinde ne olduğunu biliyormuşum gibi, eliyle işaret ederek:

– Bırak be çocuğum, dedi, baksana ne propagandalar yapıyorlar; seyahatte alınmış fotoğraflarımızı büyülterek karısını açık saçık gezdiriyor diye en ücra yerlere kadar dağıtmışlar. Her şeyden evvel kız gibi bir Meclis yapalım da ondan sonra istediğiniz gibi yazınız.

– Demek Meclis feshediliyor? dedim.

"Nereden biliyorsun?" der gibi yüzüme baktı.

– Kız gibi bir Meclis yapalım buyurdunuz da.

O sözü ağzından kaçırdığına hiç pişman olmamış görünen bir tavırla:

123İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5271, 14 İkincikanun 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 53–56

– Hayır, diyor, Meclis fesholunmuyor. Olunamaz. Yalnız kendi kendine tecdidi intihaba (seçimi yenilemeye) karar verecek!

Ve arkasından tembih ediyor:

– Şimdilik bunu kimseye söylemeyeceksin ha.

Vakıa (gerçi) Hanımefendi ile mülakat suya düşmüştü. Fakat ona mukabil kazancım kat kat fazla. İçimde büyük bir sır tevdi edilmiş insanların kendini başkalaşmış gibi gören uğultulu dolgunluğu var. Sokakta sanki sır içime sığmayarak taşacakmış vehmiyle sımsıkı dudaklarımı kapıyorum!

Şef'in Meclis'e karşı derinden kırgınlığı... Bunu gösteren o hadiseye demin bir iki saat önce kendisine nutku okurken geçen şu hazin hadiseciği de ilave ediniz: Yanında Müdafaai Hukuk Grubu'nun Umumi Katipliği'ni yapan Recep (Peker) Bey de vardı. Okuduğum nutukta birkaç kere "milletim, milletimiz" kelimeleri geçiyor. O kelimelerin her tekerrüründe Gazi ile Recep Bey birbirlerine bakıyorlar. Nihayet nutuk bitince dedi ki:

– Hepsi iyi, yalnız "milletim" kelimelerini "millet" diye düzeltiniz!

Benim hayretle baktığımı görünce sebebini izah ediyor:

– Sen bu Meclis'i bilmezsin. "Milletim" kelimesinden "Millet onun mu?" manasını çıkarırlar!

– İyi ama, diyorum, bizler bile ah milletim, vah milletim der, dururuz!

– Sizler dersiniz, herkes der, ben diyemem!

Ajansla neşredilen nutukta o "milletim, milletimiz" kelimeleri hep "millet" diye çıktı. Bütün bir milleti kurtaran "milletim" diyemiyor![124]

MUSTAFA KEMAL'İN EVLİLİĞİNE TEPKİLER

İsmet İnönü

Lozan Sulh Konferansı ile ilgili müzakerelerin devam ettiği esnada, Atatürk aleyhinde esasen birikmiş çok husumet vardı. Bu husu-

124 İsmail Habib Sevük, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5274, 17 İkincikanun 1939, s. 3; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 57–58

met iç politikada kendi hasımları tarafından beslenmiş ve işlenmiş bütün konularla beraber dile geliyordu. Onların tesiri söylenerek, söylenmeyerek işletiliyordu. Lozan Konferansı'nın ilk safhasının inkıtaa (kesintiye) uğraması, bunların hepsinin, bütün birikmiş hırsların ve iddiaların ortaya dökülmesi için bir vesile sayılmıştı. Mesela, Atatürk'ün hususi hayatından bahsedilmek isteniyordu. Aslı olmayan şeyler de eklenerek, birçok dedikodu yapıyorlardı. Atatürk, o tarihlerde yeni evlenmişti. Hanımı ile beraber seyahate çıktığında, kendisini istikbal edenler veyahut ağırlayanlar, her yerde erkekler için ayrı toplantılar tertip etmek ve kadınları haremde toplamak istiyorlardı. Atatürk bunların hepsini daha ilk günden önlemeye çalışmıştı. Kadınlara cemiyet hayatında mevki vermek istediği, kadınların cemiyet hayatına iştirakinin bir esaslı reform olduğu kanaati daha ilk günlerden itibaren onun kafasında hazırlanmış ve yerleşmişti. Hareketlerinden böyle olduğu anlaşılıyordu. Ama bütün bunlar, daha o zamandan, Atatürk aleyhinde büyük galeyanlara ve hareketlere yol açacak bir konu sayılıyordu.[125]

LATİFE HANIM'IN ERKEK KARDEŞLERİ

Ali Kılıç

Diğer taraftan Latife Hanımefendi'nin erkek kardeşlerinden bazılarının sıhriyetten (dünürlükten) istifade ederek Ankara'da, İstanbul'da şuraya buraya musallat olurcasma yaptıkları taşkınlıklar, Gazi'yi ayrıca üzüyor ve sinirlendiriyordu. Gazi, bu haller karşısında yalnız teessürlerini ve talihsizliklerini ifadeden başka Latife Hanımefendi'yi incitecek katiyen tek imada bile bulunmuyor ve kötü bir niyet beslemiyordu.[126]

125 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Birinci Basım, Bilgi Yayınları, Ankara 1987, s. 99

126 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 562, 4 Aralık 1951, s. 1

GAZİ'NİN KAYINBİRADERİ

Şükrü Kaya

Bir akşam üzeriydi, Çankaya'da çay içiliyordu. Mustafa Kemal'in kayınpederi, kayınvalidesi ve birkaç da biz yabancılar o aile toplantısındaydık. Latife Hanım'ın genç bir erkek kardeşi vardı. Onu Dışişleri memuru yapmıştı Gazi... Paris Büyükelçiliği'mize kâtip olarak göndermişti. İşte o delikanlı da tatili için Ankara'daydı. Ve o günkü çay toplantısında o da vardı. Bir hasır koltuğun üzerinde ayak ayak üstüne atmış:

– Enişte, diye konuşuyor ve Fransız Cumhurbaşkanı'nın bir resmi kabulde nasıl kendisine iltifat ettiğini o laubali haliyle anlatıyordu...

Ben, Mustafa Kemal'in biraz sinirlendiğini hissetmiştim. Aldanmamıştım. Çünkü birdenbire delikanlının lafını keserek:

– Fransız Cumhurbaşkanı'nın huzurunda da böyle ayağını onun burnuna sokup mu konuştun? deyiverdi![127]

LATİFE HANIM'IN SİYASİ HIRSI

R. Hüsrev Gerede

Latife Hanım, siyasi hırsa da kapılmış, Gazi'nin yurt gezilerinde çarşaf ve peçesi ile halka nutuklar söylemeye kalkmıştır.

Atatürk'ün sonradan bana anlattığına göre, eski Çankaya Köşkü'nün bahçesinde sesini, davranışlarını eğitip düzeltmek için Demostenes gibi hitabet çalışmaları yaparmış. Bir bakıma Atatürk'le eşit olma, rekabet etme gibi çocukça davranışlar içine girmiş. Meclis'teki muhalif milletvekilleri ile iletişim kurmaktan zevk aldığını da yine Gazi anlatmıştı.

Büyükada'daki Splendit Oteli sahibi İsmail Bey, Gazi'yi ziyaret etmek için eski köşke gitmiş. O sırada Latife Hanım da yanlarındaymış. Biraz sonra Salih Bozok içeriye girmiş. Latife Hanım'ın Salih Bozok'u aşağılayıcı bir biçimde odadan kovması, İsmail Bey'i utandırmış, Gazi'yi de çok sinirlendirmiş.[128]

127 Hikmet Bil, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul 1981, s. 121

128 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 247

THE SATURDAY EVENING POST DERGİSİNE MUSTAFA KEMAL VE LATİFE HANIM'IN DEMEÇLERİ

Isaac F. Marcosson

...Kemal'in sahasındayım ve şimdi işim onu görmektir. Bir çarşamba günü öğle vakti (11 Temmuz 1923) Ankara'ya varmış ve hemen Reşat Bey'i, kendisine Amiral Bristol'dan bir takdim mektubu getirdiğim Başvekil Rauf Bey'e göndermiştim. Lozan'daki kriz nedeniyle kabine, hemen sürekli toplantı halindeydi ve onu ancak ertesi sabah saat dokuzda görebildim.

Sıvalı, küçük, yetersiz döşenmiş, fakat başsakininin kişiliği sayesinde canlı bir bina olan Hariciye Vekaleti'nde kendisiyle üç saat geçirdim. Denizci bir Başbakan olan Rauf Bey –kendisi Türk Donanması'nda amiraldi– bir denizcinin samimi, açık sözlü, sağlam tavırlarını taşıyordu. Üstelik, kabinenin İngilizce bilen tek üyesiydi...

Ertesi gün öğleden sonra saat beşte Kemal Paşa'yı evinde görmek üzere randevuyu bana Rauf Bey aldı. İlk plana göre, orada o akşam ikimiz birlikte yemek yiyecektik. Daha sonra bu değişmiş, çünkü Rauf Bey'in sözleriyle: "Gazi'nin kayınları kendisine misafir, ev kalabalık."

...Başvekilin, Gazi'den söz etmesini açıklamak gerek. Genellikle Ankara halkı, Kemal'den Paşa olarak söz eder. Okumuş Türkler ise, onun için daima, daha sonraki unvanı olan Gazi unvanını kullanırlar. Meclis'in oyuyla verilmiş olan bu unvan, Türkçede "fatih" anlamına geliyor. Fatih Mehmet'in İstanbul kapılarını çökertip Boğaz'da İslamiyet çağını açtığı o tarihi 1453 gününden bu yana, bu azametli unvan, sadece üç kişiye verilmiş. Biri, Plevne kahramanı Topal Osman Paşa; ikincisi, 90'ların sonlarına doğru Yunanlıları hezimete uğratan Muhtar Paşa; üçüncüsü de, Mustafa Kemal.

Ayın on üçü cuma günüyle birlikte, Kemal'le uzun zamandır beklediğim mülakat da geldi. Kendisi, Ankara'dan yaklaşık sekiz kilometre ötede bir çeşit yazlık yeri olan Çankaya'da, Türklerin villa dedikleri bir köşkte oturuyordu. Ankara'da otomobil az olduğu için, bir nakliye aracıyla gitmek zorunda kaldım. Reşat Bey de benimle geldi ama, Kemal'le konuşmamızda hazır bulunmadı.

Gazi'nin konutu

Kemal'in konutuna yaklaştıkça askerlere rastlamaya başladık; ilerledikçe, bunların sayıları arttı. Bu askerler, Kemal'in hayatını korumak için alınan birçok tedbirden biriydi; çünkü kendisi, her an kızgın bir Yunanlı veya Ermeni tarafından öldürülme tehlikesindeydi. Onu öldürmek için birkaç teşebbüste de bulunulmuş, bir seferinde yanındaki bir Türk subayı, suikastçı tarafından ağır yaralanmıştı.

Az sonra, yeşil bir tepe üzerinde, düzenli bir bahçe ve badem ağaçlarıyla çevrili, cephesi kırmızı, güzel bir beyaz taş bina göründü. Sağda daha küçük bir taş evcik vardı. Daha önce buraya gelmiş olan Reşat Bey, bunun Türk milletince Kemal'e hediye edilmiş ev olduğunu söyledi. O söylemeseydi de, nöbetçilerin sıklaşmasından bunu anlayabilirdim. Giriş kapısına vardığımızda bir çavuş bizi durdurup ne işimiz olduğunu sordu. Reşat Bey, adama, Gazi ile randevum olduğunu söyledi; o da, kartımı alıp içeri götürdü.

Çavuş birkaç dakika sonra dönerek bizi beraberinde küçük taş evciğe götürdü; Kemal burayı kabul odası olarak kullanıyordu. Burada, Gazi'nin kayınpederi olan Muammer Uşşakî Bey'i gördüm; kendisi, İzmir'in en zengin tüccarı, aynı zamanda New York ve New Orleans pamuk borsasının ilk Türk üyesiydi. Amerika'yı sık sık ziyaret etmiş olduğundan İngilizce biliyordu. Kemal'in kabine toplantısında olduğunu ve beni az sonra göreceğini söyledi.

Kemal'in çelik gözleri

Tam Muammer Bey'le Türkiye'nin ekonomik geleceği hakkında bir tartışmaya başlamıştım ki, Kemal'in yaveri, hâkî üniformalı, iyi giyimli genç bir teğmen içeri girerek, Gazi'nin beni görmeye hazır olduğunu söyledi. Onunla birlikte küçük bir avludan ve dar bir geçitten geçtik ve kendimi esas konutun kabul salonunda buldum. En makbul Avrupa stilinde döşenmişti. Bir köşede bir kuyruklu piyano vardı; onun karşısında, birçok ciltli Fransızca bir sıra, dolu kitap rafı bulunuyordu; duvarlarda da başka hediye kılıçlar asılıydı.

Bitişik odada, geniş yuvarlak bir masa etrafında oturmuş, hızlı hızlı konuşan bir grup insan görüyordum. Bu, toplantı halindeki Türk kabinesiydi ve Lozan'dan gelen son telgrafları tartışıyorlar-

dı; Hariciye Vekili ve kabinenin orada bulunmayan tek üyesi olan İsmet Paşa, bir gün önce, Chester İmtiyazı ve Türk dış borçları hakkındaki Türk ültimatomunu vermişti. Ekonomik savaşın akıbeti, havadaydı.

Ben yaklaşınca Rauf Bey dışarı çıktı ve beni kabinenin toplandığı odaya götürdü. Grupla kısa bir tanışma oldu. Ama benim gözlerim tek bir kişinin üzerindeydi. O da, masanın başındaki yerinden kalkıp elini uzatarak bana doğru gelen uzun boylu kişiydi. Kemal'in sayısız resimlerini görmüş olduğumdan, görünüşüne aşinaydım. O, insanlara ve meclislere hâkim olacak tipteydi: Bir defa, hemen hemen 1.70'lik boyu, mükemmel göğsü, omuzları ve askerce tavrıyla insanı etkileyen fizik yapısıyla; sonra, bir insanda gördüğüm –ki ben, J. P. Morgan, Kitchener ve Foch'la görüşmüştüm– en dikkate değer gözlerin esrarengiz kudretiyle. Kemal'in gözleri, çelik mavisi, sert, taş gibi, affetmez olduğu kadar nüfuz ediciydi.

Pek az kişi, Kemal'i gülerken görmüştür. Kendisiyle geçirdiğim iki buçuk saat içinde hatları, ancak bir defa bir parça gevşer gibi oldu. Demir maskeli bir adama benziyordu; maske de, onun tabii yüzüydü.

Onu üniformalı göreceğimi zannediyordum. Oysa, çizgili gri pantolon ve rugan ayakkabılarla siyah bir jaketataydan oluşan çok şık bir kıyafet içersindeydi. Kanat yaka ve mavili sarılı bir kravat taşıyordu.

Rauf Bey, kabine odasında beni Kemal'e takdim etti. Mutad selamlaşmaları Fransızca olarak teati ettikten sonra, şöyle dedi:

– Belki, konuşmak için bitişik odaya geçip, kabineyi tartışmalarıyla baş başa bıraksak daha iyi olur.

Bunları söylerken bitişik salonu gösterdi. Rauf Bey sağımda, Kemal solumda, küçük bir masaya oturduk. Efendisinden daha az şık olmayan bir erkek hizmetkâr, her zamanki gibi koyu Türk kahvelerini ve sigaraları getirdi. Mülakat başladı.

Gazi, Fransızca ve Almanca bilmekle beraber, bir tercüman aracılığıyla Türkçe konuşmayı tercih ediyordu. Ben, gene sözde Fransızcamla, onunla tanışmaktan duyduğum büyük memnuniyeti ifade ettikten sonra, Rauf Bey araya girerek, büyük adamın kendi diliyle konuşmasının belki en iyisi olacağını söyledi. Bunda mutabık kalındı ve o andan itibaren Başvekil, tercümanlık yaptı.

Kemal, nasılsa, benim Ankara yolculuğumun başına gelen güçlükleri ve gecikmeleri işitmişti. Ankara gibi bir yerde yönetimin etrafını saran güçlükler içinde böyle şeylerin olabileceğini söyleyerek hemen özür diledi. Sonra şunları ekledi:

– Geldiğinize çok memnun oldum. Biz, Amerikalıları Türkiye'de görmek istiyoruz; çünkü özlemlerimizi en iyi onlar anlayabilirler.

Sonra, dobra dobra, kısa ve açık ifadesiyle, adeta emir veren bir subay gibi, sordu:

– Size ne söylememi istiyorsunuz?

– İlkin, diye cevap verdim, bana, Amerikan halkı için bir mesaj verebilir misiniz?

Bu, metodik bir soruydu; çünkü onun Amerikalılara karşı dostça duyguları olduğunu ve böyle bir sorunun, konuşmanın akışını serbestleştireceğini biliyordum. Bu, az konuşan kişilerle mülakat yaparken kullandığım ve konuşma dalgaları doğurmakta nadiren başarısız kalan bir manevraydı.

Washington için takdir duygusu

En ufak bir tereddüt geçirmeksizin –şunu da ekleyebilirim ki, bütün konuşma sırasında bir cevap için hiçbir zaman duraklamadı– şöyle dedi:

– Memnuniyetle. Birleşik Devletler'in ideali, bizim de idealimizdir. Büyük Millet Meclisi'nin, Ocak 1920'de ilan ettiği Milli Misakımız, sizin Bağımsızlık Beyannamenize çok benzer. O, sadece, Türk ülkesinin istiladan kurtulmasını ve kendi kaderimize hâkim olmamızı ister. Bağımsızlık, hepsi bu. O, halkımızın misakı, anayasasıdır ve ne pahasına olursa olsun, bu misakı korumaya kararlıyız.

Türkiye de Amerika da demokratik rejimlerdir. Gerçekten, şu andaki Türk Hükümeti, dünyadaki en demokratik hükümettir. Halkın mutlak egemenliğine dayanır ve onun temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi, yargı, yasama ve yürütme organıdır. Kardeş demokrasiler olarak, Türkiye ile Amerika arasında en sıkı ilişkiler olmalıdır.

Ekonomik ilişkiler alanında Türkiye ile Birleşik Devletler, her iki taraf için de en büyük yarar sağlayacak şekilde, birlikte çalışabilirler. Zengin ve çeşitli milli kaynaklarımızın, Amerikan sermayesi için çekici olması gerekir. Biz, gelişmemizde Amerikan yardımını memnuniyetle karşılarız; çünkü bütün başka ülkelerin sermayesinden farklı

olarak Amerikan parası, Avrupa milletlerinin bizimle ilişkilerine can veren siyasal entrikalardan uzaktır. Başka bir ifadeyle Amerikan sermayesi, yatırılır yatırılmaz bayrağını çekmeye kalkmaz.

Amerika'ya olan inanç ve güvenimizin somut bir delilini, Chester İmtiyazı'nı vermek suretiyle gösterdik. Gerçekten bu, Amerikan halkına bir teveccühtür.

Hayatım boyunca, Washington ve Lincoln'ün hayat ve eserlerinden ilham aldım. İlk on üç devletle yeni Türkiye arasında ilginç bir benzerlik vardır. Sizin atalarınız, İngiliz boyunduruğunu kaldırıp attı. Türkiye de, üzerindeki bütün rüşvet ve yiyicilikle birlikte taşıdığı eski imparatorluk boyunduruğunu, daha da başka milletlerin bencil müdahalelerini kaldırıp attı. Biz şimdi, yeni bir milletin doğuşuna şahit olan bir doğum sürecinin içindeyiz. Amerikan yardımıyla amacımıza ulaşacağız.

Sonra, öne doğru eğilip, bütün mülakat sırasında yaptığı tek hareketle şunları söyledi:

– Biliyor musunuz, Washington ve Lincoln niçin beni daima etkilemişlerdir? Söyleyeyim size. Onlar, sadece Birleşik Devletler'in şerefi ve kurtuluşu için çalıştılar; oysa, öbür başkanların çoğu, öyle görünüyor ki, kendilerini tanrılaştırmaya çabaladılar. Kamu hizmetinin en yüksek şekli, bencil olmayan çabadır.

Bunun üzerine sordum:

– Sizin için devlet yönetiminde ideal nedir? Başka bir deyişle, Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm fikirlerine hâlâ inanıyor musunuz?

– Kısaca söyleyeyim, dedi. Pan-İslamizm, din ortaklığına dayanan bir federasyon demekti. Pan-Turanizm ise, ırka dayanan aynı çeşit bir çaba ve ihtiras ortaklığını temsil ediyordu. Her ikisi de yanlıştı. Pan-İslamizm fikri, asırlar önce Viyana kapılarında, Türklerin Avrupa'da ulaştıkları en kuzey noktada öldü. Pan-Turanizm de, Doğu ovalarında mahvolup gitti.

Bu hareketlerin her ikisi de yanlıştı; çünkü, kuvvet ve emperyalizm anlamına gelen fetih fikrine dayanıyorlardı. Uzun yıllar emperyalizm, Avrupa'ya hâkim oldu. Ancak emperyalizm ölüme mahkûmdur. Bunun cevabını, Almanya'nın, Avusturya'nın, Rusya'nın ve geçmişteki Türkiye'nin yıkılışında bulursunuz. Demokrasi, insan ırkının ümididir.

Bir Türk'ün ve savaş için yetişmiş benim gibi bir askerin böyle konuşması size garip gelebilir. Oysa, yeni Türkiye'nin temelindeki fikir aynen budur. Biz, zor kullanma, fetih istemiyoruz. Yalnız bırakılmamızı ve kendi ekonomik ve siyasal kaderimizi kendimizin tayin etmesine müsaade edilmesini istiyoruz. Yeni Türk demokrasisinin tüm yapısı, bunun üzerine kuruludur; şunu da ilave edeyim ki, bu demokrasi, Amerikan düşüncesini temsil eder; şu farkla ki, siz kırk sekiz devletsiniz, biz bir tek büyük devletiz.

Yüzlerce yıl boyunca Türk İmparatorluğu, Türklerin azınlıkta olduğu karmaşık bir insan yığınıydı. Daha başka sözde azınlıklarımız da vardı ve bunlar, sıkıntılarımızın büyük kaynağı olmuşlardı. Bu ve eski fetih düşüncesi... Türkiye'nin gerilemesinin bir sebebi, bu güç yönetim işi yüzünden kendisini tüketmiş olmasıydı. Eski İmparatorluk çok büyüktü ve her an kendisini problemlere açık buluyordu.

Oysa, eski kuvvet, fetih ve yayılma fikri, Türkiye'de ebediyen ölmüştür. Eski İmparatorluğumuz, Osmanlı'ydı. Bu da, kuvvet ve zor demekti. Bu artık anlamını kaybetmiştir. Biz şimdi Türk'üz, yalnızca Türk. İşte bunun içindir ki, Woodrow Wilson'un gayet iyi ifade ettiği "self–determinasyon" idealine dayanan, Türklere ait bir Türkiye istiyoruz. Bu, milliyetçilik demektir ama, Avrupa'nın pek çok yerinde "self–determinasyon"u engelleyen bencil türden bir milliyetçilik değil. Ne de keyfi gümrük duvarları ve sınırlar demek. Bizim milliyetçiliğimiz, ticarette açık kapıyı, ekonominin yeniden canlandırılmasını, bir vatanda beliren gerçek anlamda ülkesel bir vatanseverliği ifade eder. Kan ve fetihle dolu bunca yıldan sonra nihayet Türkler, bir anavatana kavuşmuşlardır. Bunun sınırları belirlenmiş, dert kaynağı olan azınlıklar dağıtılmıştır; işte bu sınırların içinde mevkiimizi korumak ve kendi kurtuluşumuz için çalışmak istiyoruz. Kendi evimizin efendileri olmak istiyoruz.

Kemal'in yapıcı programı

Gene bana doğru eğildi ve keskin, kesik kesik üslubuyla şunları söyledi:

– Biliyor musunuz, Avrupa'da barışı ve yeniden inşayı engellemiş olan şey nedir? Sadece şu: Bir milletin diğerine müdahalesi.

Daha önce bahsettiğim, haris, bencil milliyetçiliğin bir parçası. Bu, ekonominin yerine siyasetin geçmesi sonucunu doğurmuştur. Alman tamirat tazminatı kördüğümü, bunun yalnızca bir örneğidir. Küçük çaplı siyaset, dünyanın baş belasıdır.

Bizim güçlükle kazandığımız Türk bağımsızlığını engellemeye çalışan, milliyetçiliğimizi kötüleyen, bunun doğu komşularımızı fethetme arzusunu maskeleyen bir kamuflajdan ibaret olduğunu söyleyen, ekonomiyi yönetecek yetenekte olmadığımızı ileri süren milletler var. Bakalım, göreceğiz.

Yeni Türkiye'nin ilk ve en önemli düşüncesi, siyasal değil, ekonomiktir. Biz, dünya üretiminin de, tüketiminin de bir parçası olmak istiyoruz.

– Birleşik Devletler, sizin bu yeni Türkiye'nize somut olarak ne gibi yardımlarda bulunabilir? diye sordum.

Solumdaki sarışın dev:

– Birçok şeyler, dedi. Türkiye, temelde bir tarım ülkesi. Başarı veya başarısızlığımız tarıma bağlı. Canlandırma programında başlıca üç faaliyet önde geliyor. Bunlar, tarım, ulaştırma ve sağlık; çünkü köylerimizdeki ölüm oranı, dehşet verecek kadar yüksek.

İlkin tarımı alalım. Birincisi, tarım okulları açmak ki bunda Amerika yardımcı olabilir, ikincisi traktör ve diğer modern tarım makinelerine yer vermek suretiyle, tamamen yeni bir tarım bilimi geliştirmek zorundayız. Pamuk gibi yeni ürünleri geliştirmemiz, tütün gibi eski ürünleri de yaygınlaştırmamız gerekiyor. İster karayolunda, ister çiftlikte olsun, motor bizim ilk yardımcımız olacaktır.

Ulaşım da aynı derecede hayatidir. Dünya Savaşı'ndan önce Almanlar, Türkiye'nin ulaşımı için kapsayıcı bir plan hazırlamışlardı; ancak bu, ülkenin onlar tarafından ekonomik bakımdan sömürülmesi fikrine dayanıyordu. Almanlardan kurtulduğumuza memnunum; benim açımdan da, hiçbir zaman bu otoriteyi tekrar ele geçirebilecek değillerdir. Çok ihtiyaç duyduğumuz demiryollarımızı geliştirmek için gözlerimizi Amerika'ya çevirdik. Onlara Chester İmtiyazı'nı vermemizin bir sebebi bu. Bu imtiyazın bizim için ne ifade ettiğini Amerikalıların anlayacaklarını ümit ediyorum. Bu, sadece yeterli bir ulaşım değil, aynı zamanda yeni limanların inşası ve milli kaynaklarımızın, özellikle petrolün işletilmesi ümididir.

Sağlık konusunda zaten, kabinemizin bir unsuru olarak, bir Sağlık Bakanlığı kurduk; çocuk ölümlerini önlemek için her türlü çaba gösterilecektir. Bu konuda da gene Amerika yardımcı olabilir.

Ekonomiden söz ederken, yeni Türkiye için hayati önem taşıyan başka bir soruna da değinelim. Geçmişte Türkiye'nin trajedisi, büyük Avrupa devletlerinin, onun ticari gelişmesi konusunda birbirlerine karşı olan bencil tutumlarıydı. Bu, büyük imtiyazlar koparma oyununun kaçınılmaz sonucuydu. Devletler, ahır yemliğindeki köpekler gibiydiler; kendi istediklerine ulaşamadıkları zaman, rakiplerini de bundan uzak tutmaya çalışıyorlardı. Yıllardır Çin'de olup bitenler de aynen böyledir; ancak onlar, Türkiye'yi Çin'e çeviremeyeceklerdir. John Hay tarafından ortaya atılmış bulunan, herkese açık kapı ve herkese fırsat eşitliği üzerinde ısrar edeceğiz. Eğer Avrupa devletleri bu usulden hoşlanmazlarsa, bunun dışında kalabilirler.

Bundan sonraki sorum şuydu:

– Dünyanın bugünkü hastalığı için ilacınız nedir?

Hemen cevapladı:

– Aptalca şüphe ve güvensizlik değil, akıllıca işbirliği.

– Milletler Cemiyeti bir çare mi? diye devam ettim.

– Hem evet, hem de hayır, dedi, Kemal. Cemiyetin hatası, bazı milletleri yönetmek, diğer milletleri de yönetilmek üzere ayırmış olmasıdır. Wilson'un "self-determinasyon" fikri, garip şekilde ortadan kalkmış görünüyor.

Kemal'e, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine taraftar olup olmadığını sorduğumda, şu cevabı verdi:

– Şarta bağlı; ancak şu andaki işleyiş şekliyle Cemiyet, bir deneme niteliğini sürdürmektedir.

Şunu söylemekle bir sırrı açığa vurmuş oluyorum ki, Kemal, Alman entrikası yüzünden ülkesine çok pahalıya mal olmuş bulunan Büyük Savaş'tan çok daha önceleri, İstanbul'daki Alman entrikalarına sürekli şekilde karşıydı. Almanlarla ilgili her şeye karşı şiddetli muhalefeti yüzünden, savaş sırasında hükümetin kontrolünü Talat Paşa ile paylaşan Enver Paşa, onu ordu hizmetinde harcayıp kurtulmaya çalışmıştı. Oysa Enver, Kemal'in kariyerini sona erdirecek yerde, ona Türkiye'yi kurtarma ve kendisini milli kahraman yapma fırsatını vermişti.

Evrensel ilgi çeken bir konuda, Türk kadınının kurtuluşu konusunda Kemal'in kesin fikirleri var. Yalnız peçenin kesinlikle yasaklanmasına taraftar olmakla kalmıyor, kadının kamusal hayatın bir parçası olmasını da istiyor. Bu konudaki görüşleri şöyle:

– Kadınlarımız, eğitimde ve çalışmada erkeklere eşit olmalı. İslamiyetin en eski günlerinden beri, kadın bilginler, yazarlar, hatipler ve bunun gibi okul açıp ders veren kadınlar olmuştur. Hatta İslam dini, kadınlara, kendilerini erkeklerle aynı derecede eğitmelerini emreder. Yunanlılarla olan savaşta Türk kadınları, cephedeki erkeklerin yerine geçerek evlerinde her türlü işi yapmış, hatta ordunun ikmal ve mühimmat taşınması işini üstlenmişlerdir. Bu, gerçek bir sosyolojik prensibin, yani toplumu daha iyi ve daha güçlü kılmak için kadınların erkeklerle işbirliği etmesi gerektiği prensibinin bir sonucu olmuştur.

Türkiye'de kadınların hayatlarını tembellik ve aylaklık içinde geçirdikleri sanılmaktadır. Bu bir iftiradır. Büyük şehirler hariç, Türkiye'nin tümünde kadınlar, erkeklerle yan yana tarlada çalışmakta ve genel olarak milli çalışmaya katılmaktadırlar. Sadece büyük şehirlerde Türk kadınları kocalarınca kapatılmaktadır. Bu da, kadınlarımızın, dinin emrettiğinden daha fazla örtünüp kapanmalarından gelmektedir. Gelenek, bu noktada fazla ileri gitmiştir.

Bütün mülakat sırasında, sözlerini vurgulamak için öne doğru eğildiği iki an dışında Kemal, koltuğunda dimdik oturmuş ve sürekli olarak sigara içmişti. Bu taş gibi hatlarda en ufak bir yumuşama belirtisinin görüldüğü tek an, konuşmanın sonunda az çok kişisel nitelikte meseleleri tartışmaya başladığımız zamandı; kendisine, evlenmemiş olduğumu, çünkü çok seyahat ettiğimi ve hiçbir kadının böyle sonu gelmez bir faaliyete tahammül etmeyeceğini söyledim. Bunun üzerine:

– Ben de, ancak son zamanlarda evlendim, dedi.

Bayan Kemal

Bu, doğal olarak, bizi Kemal'in hayatındaki romansa götürüyor. Bütün diğer demir adamlar gibi onun da hassas bir noktası var; Bayan Kemal'e rastlayınca, onun nasıl olup da teslim olduğunu anladım. Tüm hikâyeyi ilk ağızdan ve aşağıdaki şekilde işittim:

Mülakatın ortasındayken hizmetkâr içeri girdi ve Kemal'in kulağına bir şey fısıldadı. Kemal derhal döndü ve gururla:

– Bayan Kemal geliyor, dedi.

Birkaç saniye sonra, şimdiye kadar rastladığım en çekici Türk kadını odaya girdi. Orta boylu, tam Doğulu yüzlü ve parlak siyah gözlüydü. Her hareketi zarafetin ta kendisiydi.

Kemal, beni eşine Türkçe olarak takdim etti. Kendisine Fransızca hitap ettim ve mükemmel bir İngilizceyle cevap verdi; aslında, İngiliz aksanıyla konuşuyordu. Bunun sebebi de, okul hayatının bir kısmını İngiltere'de geçirmiş olmasıydı. Daha sonra Fransa'da okumuştu. Bayan Kemal hemen masanın yanındaki koltuğa oturdu ve eşiyle karşılıklı görüşmemi ilgiyle izledi.

Onun gelişinden az sonra Kemal, kabinenin hâlâ toplantı halinde olduğu bitişik odaya çağrıldı; onun yokluğu sırasında Bayan Kemal, bana hayat hikâyesini anlattı; bu, seçkin kocasının daha zahmetli kariyerinin hikâyesini, çekici şekilde tamamlıyordu.

Daha önce bahsetmiş olduğum gibi, babası, uzun yıllar Türkiye'nin ekonomik başkenti olan İzmir'in en zengin tüccarı. Kendi ismi Latife. Buna, Türkçede evli veya bekâr bayan anlamına gelebilecek "hanım" kelimesini eklemek gerek. Böylece, evlenmeden önceki ismi Latife Hanım'dı. Eğer şimdi tam evlilik ismini kullanırsa, Latife Gazi Mustafa Kemal Hanım olması gerekir.

Yunan Savaşı'nın ilk günlerinde kâh Paris'te kâh Londra'daydı. 1921 güzünde, o zaman Yunanlıların elinde olan İzmir'e geri döndü; Yunanlılar babasını hapsetmişlerdi, daha sonra kendisini de Türk casusu olma iddiasıyla tutukladılar. Kapıda iki Yunan askerinin nöbetçiliğinde kendi evinde göz hapsine mahkûm oldu. Burada üç ay geçirdi.

Bir gün Yunan nöbetçileri ansızın ortadan kayboldular. Ortada, hızlı çekilişin telaş ve gürültüsü vardı; ertesi sabahın erken saatlerinde muzaffer Türkler İzmir'e girdiler. Birkaç gün sonra Kemal de gelip ordularının başında muzafferane İzmir'e girdi. Bundan sonrasını Latife Hanım'ın kendi saf kelimeleriyle anlatayım:

– Mustafa Kemal'le hiç tanışmamış olmakla beraber, onu İzmir'deki ikameti sırasında bizim misafirimiz olmaya davet ettim. Cesaretini, vatanseverliğini ve liderliğini takdir ediyordum; daveti-

mizi kabul etti. Memleketimizin yeniden inşası için ortak idealimiz olduğunu gördüm; daha sonra başka ortak şeylerimiz olduğunu da keşfettik. Çok geçmemişti ki, dostlarımızdan kırk elli kadarı eve çaya davet edildi. Müftü ("Kadı" olacak) çağırıldı ve önceden hiçbir haber verme olmaksızın evlendik. Nikâh yüzüğümüzü daha sonra İsmet Paşa, Lozan'dan getirdi.

Bayan Kemal, kocasından samimi takdir duygularıyla söz ediyordu:

– O, sadece büyük bir vatansever ve asker değil, aynı zamanda bencilliği olmayan bir liderdir, dedi. Kurduğu hükümet sistemi, onsuz da işleyebilir. O, kendisi için asla hiçbir şey istemez. Kendi kaderine hâkim Türkiye idealinin yürüyeceğine emin olsaydı, her zaman çekilmeye istekli olurdu.

Ben onun bir çeşit sekreteri görevini görüyorum. Yabancı gazeteleri onun için okuyup tercüme ediyorum; dinlenmek istediği zaman piyano çalıyorum; biyografisini de yazmaya başladım.

– Eşinizin eğlenceleri nelerdir? diye sordum.

– Musikiyi sever; okuyacak zaman bulduğunda eski çağ tarihi ile meşgul olur, dedi.

Sonra ayaklarımızın dibinde yerde sıçrayıp duran üç cilveli köpek yavrusunu göstererek ilave etti:

– Ona bu küçük köpekleri de aldım; onları çok sevdi.

Oy hakkından önce eğitim

Bayan Kemal'in, Türk kadınlarının geleceği konusunda kesin fikirleri var. Halide Hanım (Adıvar) gibi o da, kadınların hürriyete kavuşmalarına kuvvetle inanıyor. Bu konuda şunları söyledi:

– Türk kadınları için eşit haklara inanıyorum; bu, oy verme ve Büyük Millet Meclisi'ne seçilme hakkı demek. Ama şuna da inanıyorum ki, eğitim, oy hakkından ve kamu hizmetinden önce gelmeli. Cahil köylülerin sırtına oy hakkını yüklemek saçma olur. Uzun vadede, kadınlar için kadınlarca yönetilen okullarımız olmalı. Bunun, yavaş bir süreç olması kaçınılmaz. Peçenin kaldırılmasına taraftarım.

Kitaplardan konuşmaya başladık. Bayan Kemal'in Longfellow'un büyük hayranı olmasına çok hayret ettim. *Hayat İlahisi*'nin tümünü ezberden okudu. Keast, Shelley ve Byron'u ne kadar iyi bildiğini görmek de, benim için aynı derecede ilginçti.

Bu esnada Kemal döndü ve mülakatımız, bıraktığımız yerden tekrar başladı. Bitirdiğimizde akşam oluyordu ve gitmek zamanı gelmişti. Gazi'nin Ankara'da ele geçirdiğim bir fotoğrafını yanımda getirmiştim. 1920'nin ilk günlerinde çekilmişti. Baktığında, düşünceli şekilde:

– Bu bana gençliğimi hatırlatıyor, dedi.

Fotoğrafı imzaladı ve isteğim üzerine iki başka resmini daha verdi.

Veda edildi ve ayrıldım. Gece olmaktayken Ankara'ya geri döndüm; aralıklarla süvari nöbetçilerince selamlandım, zira karanlıkta Kemal'in güvenlik tedbirleri artırılıyordu; durgun havada borazan sesleri yansırken, güçlü ve hükmedici bir şahsiyetle, insanlar arasında eşi olmayan bir liderle tanışmış olduğumu idrak ettim.[129]

BİR AKŞAM YEMEĞİ VE BİR GAF

Falih Rıfkı Atay

Atatürk eski köşkünde iken bir akşam yine toplanmıştık. Birkaç hanım da vardı. Biri, Atatürk'ün yakınlarından idi (Latife Hanım). Misafirlerine birer birer ne içmek istediklerini soruyor, garsona emir veriyordu. Sıra Saraçoğlu Şükrü'ye geldi. Saraçoğlu Şükrü içkici değildi. Bazen uzun saatler bir kadehle avunur, fakat herkesle beraber onun da neşesi artardı. Nuri Conker'in aksine de hiç zarif değildi. Latife etmek istediği zaman biraz kabaya bile kaçardı:

– Ben şampanya isterim, dedi.

Misafirlerinin hoşnutluğunu pek kibarca her şeyin üstünde tutan Atatürk, garsona:

– Beyefendiye, şampanya getiriniz, dedi.

Nedense ev sahipliğini fazlaca üstüne alan Latife Hanım:

Getirme, hatır için söylemiştir, kabilinden işaret etmiş.

İçkiler geliyor, Saraçoğlu:

– Şampanyamı isterim, diye tekrarlıyordu.

Tatlı sohbetlerine başlamak için acele eden Atatürk:

129 Isaac F. Marcosson, "Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi", Çeviren: Ergun Özbudun, *Atatürk Araştırma Merkezi* dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, Ankara Kasım 1984, s. 176–187

– Canım beyefendinin şampanyasını getirseniz a... diye garsona biraz sertçe bağırdı.

Latife Hanım, yanında oturduğu Saraçoğlu'na, kimseye işittirmeyecek bir sesle:

– Eskiden beri hep şampanya mı içerdiniz? demesin mi?

Demesi bir şey değil, pek hassas olan Atatürk, bunu duymasın mı?

Şükrü bir saracın oğlu idi. Atatürk de nihayet bir gümrükçünün! Kıpkırmızı kesildi:

– Hanımefendi siz bu centilmenlerle bir mecliste bulunmaya layık değilsiniz, dedi.

Bu sözden haklı olarak fazla alınan Latife Hanım, ayağa kalktı ve çekildi.

Meclis buz gibi donmuştu. Atatürk yüzünü asmış, kimse ses çıkarmıyordu. Ölüm sessizliği denen şeydi bu. İşte o sırada, Nuri'nin (Conker) şarkı okumak için boğazını hazırlıyormuş gibi öksürdüğü işitildi. Hepimiz ona baktık. Pek ciddi:

– Lâ hayre fî hinne ve lâ büdde min hünne... dedi.

Atatürk, başını kaldırdı.

– Nedir o? dedi.

– Yani efendim onlardan hayır yoktur, fakat lüzumludurlar. Hanımefendilerimiz için söylenmiştir de...

Hanımlar bile güldüler. Bulut dağılmıştı.[130]

"LATİFE HANIM TAMAMEN HAKSIZ DEĞİLDİ"

Hamdi Ülkümen

Evliliklerin ilk günleri son derece iyi gidiyordu. Kısa bir müddet sonra Latife Hanım, Atatürk'ün sofra arkadaşlarına olumsuz bir tavır takınmaya başladı. Daha doğrusu onun sofra arkadaşlarını sevmiyordu. Bundan dolayı da Atatürk üzülüyordu.

Bir gün şöyle bir olay oldu:

Vakit epeyce geçmiş, misafirlerin büyük bir kısmı gitmiş, yalnız onun yakın arkadaşları kalmıştı. Bir an bizlere bakındı; yüzü, gözü

130 Falih Rıfkı Atay, "Atatürk Devrinden Hatıralar", *Dünya* gazetesi, Yıl: 6, Sayı: 1908, 26 Haziran 1957, s. 3; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya–Atatürk Devri Hatıraları*, İkinci Cilt, Dünya Yayınları, İstanbul 1958, s. 627–628

parladı. Aklına sevineceği bir şey gelmiş gibiydi. Hemen sofra yardımcısı Habeş Nesip'e:

– Git çağır, sofrada az arkadaş kaldığımızı söyle, dedi.

Biraz sonra Nesip döndü:

– Gelmiyor efendim, deyince, sofrada bulunan Rukiye'ye:

– Git, sofrada az kişi kaldığımızı söyle gelsin, buyursun aşağıya.

...Gene gelmedi. Bunun üzerine ayağa kalktı, bizlerin duyabileceği bir sesle:

– Ben gider kendim getiririm, dedi ve gitti.

Biraz sonra Atatürk tek başına döndü, canı çok sıkılıyordu. Bu ve buna benzer olaylar olmaya başlamıştı. Yalnız bu olayda Latife Hanım tamamen haksız değildi. Sofrada onun sevmediği bir insan kalmıştı o akşam. Ama Atatürk'ün bundan haberi yoktu. Haber vermek gerekirdi Paşa'ya. O anlayışlı, eşsiz bir insandı.[131]

İSMET PAŞA, LATİFE HANIM'LA BEZİK OYNARDI

Özden ve Gülsün Toker (Mevhibe İnönü'den)

İsmet Paşa, eşi (Mevhibe Hanım) Ankara'ya gelinceye kadar, Gazi'nin misafiri olarak Çankaya'daki eski köşkte kaldı... İki devlet adamının çalışma tempolarına beraber olmak daha elverişli gidiyordu. Çalışma masasının başında yahut yemek masasının etrafında toplanmış olsunlar... Arada pek fark yoktu. Günün her saatinde, aynı hızla yeni devleti kurmak için çaba sarf ediyorlardı.

Gazi'nin etrafında bir grup insan vardı. Büyük adam için bunların her birinin yeri ayrıydı. Hepsine kıymet biçmiş, ihtiyacına göre onlardan istifade etmesini bilmişti.

Bu beyler arasında saray entrikalarını andıran çekişmeler eksik olmazdı. Bütün hayatları Gazi'ye göre ayarlanmıştı. Her şeyler onun bir bakışma, bir işaretine bağlıydı. İltifat göreni göklere çıkarırlar, tersleneni yerin dibine batırırlardı. Bir akşam evvel Gazi'nin yanında kimler vardı, kaça kadar oturmuşlardı, en son kim çıkmıştı, halinden ne anlaşılıyordu? Evlerde rakı sofraları kurulur, başına geçip uzaktan Çankaya Köşkü'ne bakarak saatlerce bunlar konuşulur, manalar çıkarılırdı.

131 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994, s. 31–32

İsmet Paşa'nın yeri hepsinden farklıydı. O ciddiyeti, belki devleti temsil eder, bundan dolayı Gazi Mustafa Kemal dahil, herkes ondan biraz çekinirdi. İçki sofralarına o da diğerleriyle oturur, geç vakitlere kadar kaldığı da olurdu. Bir iki kadeh rakı içer, sohbete katılırdı. Sabahlara kadar memleket işleri konuşulur, kararlar alınırdı. Ama bunlar, masa başından fiiliyata hemen intikal etmezdi. Gazi, ertesi gün İsmet Paşa'yı karşısına alırdı. İkisi o meseleleri yeniden gözden geçirirlerdi. Ancak beraberce bir karara vardıktan sonra tatbikata geçilirdi.

...Bazı akşamlar poker oynanırdı. Gazi kazanmasını sever, ama kaybetmesini hiç sevmezdi. Zaten Gazi'ye karşı kazanmanın da imkânı yoktu.

– Ben "a la hauteur" (yüksek) oynuyorum, der, görülmemiş artırmalar yapardı.

Buna rağmen kaybederse oyunu sürdürür de sürdürürdü. En sonda, tabii kazanırdı. Fakat para almazdı. Kâğıtları karıştırır, kendi deyimiyle: "Harman ederdi."

İsmet Paşa, ilk günler, Gazi arkadaşlarıyla poker masasına oturunca, Reisicumhur'un eşi Latife Hanım'a:

– Reis Hanımefendi buyurun, biz de sizinle bezik oynayalım, der, onunla otururdu. Heyecanlı bezik partileri yaparlardı.[132]

"BENİM ÇOCUĞUMUN OLMAYACAĞI MALUMDUR"

R. Hüsrev Gerede

Kadın doğum uzmanı Dr. Fuat Fehim Caculi, Latife Hanım'la ilgili bir hikâye anlatmıştı. Bu kişi abartmayı, dedikoduyu seven birisi olduğundan anlattıklarının doğruluğundan şüphe duyarak dinlemiştim.

Güya bir gün Latife Hanım çocuk düşürdüğünü öne sürerek yatağa uzanmış. Doktor Fuat Fehim'i çağırmışlar. Gazi, doktora:

– Benim çocuğumun olmayacağı malumdur. Şunu bir muayene et, demiş.

132 Özden ve Gülsün Toker, "50 Cumhuriyet Yılını Mevhibe İnönü Anlatıyor", *Hürriyet* gazetesi, Sene: 26, No: 9254, 23 Ocak 1974, s. 3

Fuat Fehim olayda hile sezmiş, kesilen bir tavuğun kanının yatağa bulaştırıldığını saptamış.

Latife Hanım, Cumhuriyet yönetiminde veliahta yer olmadığını, Gazi'nin çocuğunun olamayacağını bildiği halde böyle bir olaya cesaret edebilir miydi? Belki ilgi çekmek için bu tür bir davranışta bulunduğu düşünülebilir. Ancak gerçeği öğrenmek için Hasan Rıza Soyak'a sorduğum zaman yalan ve uydurma olduğunu söyledi.[133]

AİLE ZİYARETLERİ

Ali Kılıç

Akşamları vaktinde yemek yemek, vaktinde sofradan kalkmak, yemekten sonra Gazi ile birlikte yakın arkadaşların evine gece ziyaretleri yapmak, sohbetlerle vakit geçirmek hemen hemen âdet olmuştu.

Bu arada Gazi ile Latife Hanımefendi ekseri geceler bize gelirlerdi. Hep beraber oturulur, konuşulur, güzel vakit geçirilirdi. Gazi uymakta olduğu bu yeni hayattan hoşnut ve memnun görünmeye başlamıştı. Bütün hayatında hiçbir şekilde kayıt altına girmemiş ve girmek ihtimali olmamış olan Gazi'nin bütün itiyatlarını bir anda bertaraf ederek böyle sakin ve mesut aile hayatına hemen uymuş olmaları da gösteriyordu ki Latife Hanımefendi, takip etmekte oldukları bu hareket tarzlarını devam ettirebilmiş olsalardı, memleket ve millete büyük hizmet etmiş olacaklardı. Çünkü Gazi, artık eski itiyatlarına bir kere daha dönmeyecek, bu suretle hayat tarzı değişmiş olacak, muntazam bir hayata girerek sıhhi durumları daima salah yolunda yürüyecek, belki de daha çok seneler bu memleketin başından eksik olmayacaktı.[134]

---

133 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı–Atatürk Devrimleri*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 248

134 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 560, 2 Aralık 1951, s. 7

EV TOPLANTILARI VE EĞLENCELERİ

Kâzım Özalp

Latife Hanım, görgülü bir ailenin kızı olup, iyi eğitim görmüş zeki bir kızdı. İlk zamanlarda iyi anlaşıyorlardı; başlangıçta geçimli bir aile hayatı başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'a çok itibar eder, onu daima önünde yürütür; bir yere gidecekleri zaman onun fikrini sorardı. Seyahatlere de beraber giderlerdi. O zaman kadınlarımız açık gezmedikleri için, Latife Hanım da yalnız yüzünü gösteren siyah başörtüsü kullanırdı.

Ve Ankara'da akşamları bazı arkadaşların evlerinde aile toplantıları yapar, bazı eğlenceler tertip ederdik. Mustafa Kemal, Latife Hanım'la toplantılara katılır, eğlencelerimize iştirak ederdi. Bilhassa Keçiören'de Ağaoğlu Ahmet Bey'in evinde bu toplantılar sık sık yapılırdı.

Kemal Paşa düşündüğü sakin aile hayatını bulmuş gibi görünüyordu.[135]

"HANIMEFENDİ SERBESTSİNİZ..."

Samet Ağaoğlu

Bir yaz günü akşamı Atatürk, eşi Latife Hanım, milletvekili ve daha sonra Bahriye Vekili Topçu İhsan Bey ve eşi, Latife Hanım'ın küçük erkek kardeşi, daha birkaç kişi, annem ve babam şimdi gözlerimin önünde. Ben sofraya hizmet eden Ankara Lisesi öğrencisiyim.

Bir aralık bahis, Atatürk'ün evlenme hikâyesine geldi. Konuşulurken Latife Hanım:

– Ah, dedi. Böylece yüksek tahsilim yarıda kaldı.

Atatürk'ün yüzü birdenbire asıldı, biraz kısık bir sesle:

– Öyle mi, Hanımefendi? dedi. Serbestsiniz, yarım kalmış okumanıza hemen devam edebilirsiniz.

Latife Hanım nasıl yanlış bir söz söylediğini hemen anladı, Atatürk'ün elini tutarak öptü ve heyecanlı bir sesle:

135 Kâzım Özalp, "Özalp Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet* gazetesi, Sayı: 7898, 17 Kasım 1969, s. 7; Kâzım Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 23

– Ama, dedi, dünyanın en büyük üniversitesine böyle girdim işte, diyerek işi tatlıya bağladı.[136]

GAZİ, CUMHURİYET'İ NASIL İLAN ETTİ?

Kâzım Özalp

Atatürk mühim bir işe teşebbüs etmeden önce birçok temas ve istişare yapardı. Matbuat (basın) mensupları ile toplanmalar, kumandanlarla harp oyunları vesilesi ile İzmir ve Ankara'da müteaddit (çeşitli) görüşmeler yaparak memleket idare şekli hakkında mütalaalarını (görüşlerini) alıruş, efkârıumumiyeyi (kamuoyunu) hazırlamıştır. Nihayet Cumhuriyet ilanı, bir emrivakiin ismini ifade ve Büyük Millet Meclisi'nde kanunla tespit etmekten ibaret kalmıştır.

26 Teşrinievvel (Ekim) 1339'da (1923) Fethi (Okyar) Bey, kabinesinin istifasını verdi. Yeni hükümetin teşkili Meclis'te güçlüklerle karşılaştı. Gazi, Cumhuriyet ilanı zamanının gelmiş olduğuna karar vererek:

– Bu güçlüklerin bertaraf (yok) edilmesi Cumhuriyet'in ilanı ile mümkün olur, diye, Meclis'e davet edildiği takdirde fikrini beyan edeceğini bana ve daha bazı arkadaşlarımıza söyledi.[137]

28 Ekim (1923) günü toplanan ve geç vakitlere kadar devam eden grupta da bir netice alınamamış ve hükümet kurulamamıştı. O gece Atatürk toplantıdan ayrılıp, Çankaya'ya giderken beni çağırdı:

– Kemalettin Sami ve Halit Paşaları al, köşke gelin, dedi.

Sonra İsmet Paşa ile Fethi Bey'i de çağırdı. Biz oraya gittiğimizde Atatürk'ü görmeye gelmiş bulunan Ruşen Eşref ve Fuat'ı (Bulca) da bulduk. Biraz o günkü (parti) grup müzakereleri hakkında konuştuktan sonra yemeğe oturduk.

Atatürk yemekte:

– Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz, en münasip zaman gelmiştir, dedi.

---

136 Samet Ağaoğlu, "Atatürk'ten Sesler", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 31, Sayı: 11863, 16 Kasım 1980, s. 5

137 Kâzım Özalp, "Atatürk'le 40 Yıl", *Akşam* gazetesi, 13 Kasım 1954, Tefrika No: 4, s. 3

Bu hususta hepimiz mutabıktık. Derhal ertesi günü (parti) grup toplantısında tatbik edeceğimiz taktiği görüşmeye başladık. Evvela hepimiz güvendiğimiz kimselere durumu açıklayacak ve müzakereler sırasında söz almalarını sağlayacaktık. Bunlar arasında hitabet bakımından kuvvetli olan Vasıf Çınar, Mustafa Necati, Recep Peker gibi Cumhuriyet fikrine Atatürk'ten de daha ateşli bir şekilde sarılmış gençler –tabii o zamanın– vardı... Sonra Abdurrahman Şeref, Yunus Nadi, Eyüp Sabri, Hamdullah Suphi vardı. Bir de Fıkıh müderrisi (profesörü) Seyit Bey vardı ki, ertesi günü yaptığı güzel konuşma ile cidden tesirli olmuştu.

İşte bu arkadaşlara haber verip konuşmalarını hazırlamalarını kararlaştırdık. Halit Paşa müzakereler sırasında etrafa dikkat edecek, herhangi bir taşkınlıkta bulunmaya kalkışanları ikaz edecekti.

Kararlaştırılan taktiğimize göre müzakereleri Fethi Bey açacak ve yeni bir hükümet teşkili için bir gün evvel neticesiz kalan görüşmelere devam edilecekti. Bir liste üzerinde anlaşmaya varılamayıp işin çıkmaza girdiği sırada Kemalettin Sami Paşa bir takrir (önerge) vererek meselenin halli için Atatürk'e başvurulmasını isteyecekti. Atatürk buhranın çözümü için Anayasa'da değişiklik yapılması gerektiğini ve Cumhuriyet'in kabulü icap ettiğini söyleyecek, bu fikir de tespit edilmiş hatipler tarafından desteklenecekti.

Bir bakıma bu tertiplere ihtiyaç olmadığı düşünülebilirdi. Zira çoğunluk, Atatürk'e inanıyor ve güveniyor ve Cumhuriyet'i esasen bekliyordu. Fakat Atatürk'e karşı gizli bir muhalefetin kurulduğunu hissediyorduk. Ayrıca Cumhuriyet fikrine kesinlikle mukavemet eden hocalar da bir hayli kalabalık bir gruptular. Bunların, müzakereler sırasında yapacakları itirazlar ve çıkaracakları gürültüler memlekette temenni etmediğimiz akislerin uyanmasına yol açabilirdi. Bizim arzumuz, Cumhuriyet'in Meclis'te büyük bir çoğunluk, hatta ittifakla (oybirliği ile) kabulünü sağlamaktı. Zira bunu yapabildiğimiz takdirde Cumhuriyet, kuvvetli bir şekilde doğmuş olacaktı. Aleyhte yapılması muhtemel propagandaların tesiri azaltılacaktı.

O gece biz köşkten ayrıldık. İsmet Paşa kaldı ve Atatürk'le beraber, Cumhuriyet'in ilanı için Anayasa'da yapılacak değişikliğin layihasını (tasarısını) hazırladılar.

Ertesi gün her şey, planladığımız şekilde cereyan etti...[138]

138 Kâzım Özalp, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 14, Sayı: 4819, 1 Kasım 1963, s. 5

LATİFE HANIM: "REİSİCUMHUR OLMUŞSA NE OLMUŞ?"

İsmail Hakkı Tekçe

Kuvvetlerimin bir kısmı Çankaya'da, bir bölük Meclis'te, diğerleri de Rasattepe'nin bulunduğu yerin hemen önünde ordugâhtaydı. Süvariler de Sarıkışla'da bulunuyordu. Atatürk, Cumhuriyet'in ilanına hazırlanıyordu. 28 Ekim 1923 gecesi Çankaya'da bir toplantı yapıldı ve Cumhuriyet'in ilanına karar verildi. Ertesi gün Meclis toplandı ve uzun görüşmelerden sonra Cumhuriyet ilan edildi. Ben de Meclis'teydim. Kararı alır almaz, hemen topların başına koştum. 8. Tümen'den emrime iki batarya verilmişti. Topları, Meclis'in altındaki yola çıkardım. Namluları istasyona doğru çevrilmişti. "Ateş!" emrini verdim. Toplar, yeri göğü inletip yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu âleme duyuruyordu.

Tekrar Meclis'e döndüm. Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılıyordu. Atatürk Cumhurbaşkanı seçilir seçilmez hemen Çankaya Köşkü'ne telefon ettim ve eşi Latife Hanım'a haberi ulaştırdım. Teşekkür bile etmediği gibi hiçbir sevinç belirtisi de göstermedi:

– Aaaaa ne yapayım İsmail Hakkı Bey! Reisicumhur olmuşsa ne olmuş! Ne yapayım yani! dedi.

Kendisine:

– Efendim zevciniz (kocanız) şerefli bir vazife almış bulunuyor. Siz de refikasısınız, haberdar ettim, dedim ve telefonu kapadım.[139]

LATİFE HANIM SORUYOR: "MİLLET REİSİCUMHURLUĞU HOŞ GÖRÜR MÜ?"

Ali Semih Arıcan

Cumhuriyet'in ilanından iki gün sonra Çankaya'da geçen, küçük fakat anlamı itibariyle büyük bir olay da şudur:

Gazi Mustafa Kemal, ziyaretine gelmiş olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'e:

139 Hasan Pulur, "Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor–Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 19, Sayı: 7531, 15 Kasım 1968, s. 5

– Latife Hanım, seni görmek istiyor, dedi.

Latife Hanım, karşısında Yusuf Kemal'i görünce, biraz dalgın ve endişeli soruyor:

– Nasıl kabul eder millet bunu? Acaba Reisicumhurluğu hoş görür mü?

Yusuf Kemal Bey, şu cevabı verdi:

– Hiçbir mahzur yoktur, Hanımefendi... Unvan değişti. Başka bir şey olmadı. Zaten ne zamandan beri fiilen Cumhurreisi değil miydi?

Bu esnada Gazi Mustafa Kemal odaya girdi. Latife Hanım da, ona Yusuf Kemal Bey'in dediğini anlattı. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal:

– Yok canım... dedi. Benden vazgeçmeliydiniz. Ben Başvekil olup, çalışmalı, mücadele etmeliydim. Reisicumhur, Fevzi Paşa'yı yapardık.

Yusuf Kemal Bey güldü ve şöyle cevap verdi:

– Hayalatla uğraşmayalım Paşam...[140]

MUSTAFA KEMAL'İN GEÇİRDİĞİ İLK KALP KRİZİ

Hasan Rıza Soyak

Mustafa Kemal'in kalp krizleri gözümün önünde cereyan etmişti.

Birinci kriz, 1923 senesi Kasım ayının ilk yarısında bir gün öğle yemeğinden sonra, daha sofradan kalkmadan gelmişti; o günlerde refikası Sayın Latife Hanımefendi hasta idi, bir zatürree geçiriyordu. Onu tedaviye gelen Dr. Refik Saydam da sofrada idi ve yanında, icap ederse Latife Hanımefendi için kullanılmak üzere bazı kalp kuvvetlendirici ilaçlar da bulunuyordu. Atatürk'ün durumunu görünce derhal müdahale ederek kendisine bir morfin şırıngası yapmış, krizin geçmesini sağlamıştı.

İki gün sonra yine öğle yemeğini müteakip bahçede gezinirken, aynı şekilde, fakat daha hafif bir fenalık geçirmişti; bunun üzeri-

140Ali Semih Arıcan, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Resimli Tarih* mecmuası, Sayı: 46, Ekim 1953, s. 230

ne İstanbul'dan kalp mütehassısı Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey Ankara'ya davet edilmişti. Ayın on dördüncü günü trenle Ankara'ya muvasalat eden Prof. İrdelp, derhal Çankaya'ya giderek kendisini iyice muayene etmiş, bu krizlerin çok çalışmadan ve yorgunluktan ileri gelen bir "elemi asabi" olduğunu tespit ederek birkaç gün istirahatten sonra hava tebdili için Akdeniz kıyılarında bir yere gitmesini tavsiye eylemişti.

Bu hususta resmi bir tebliğ neşredilmemişti; buna rağmen hastalık her tarafta şayi olmuştu. Hatta İstanbul'da çıkan *İkdam* gazetesi –ki o zamanki muhaliflere meyilli bir gazete idi– bundan ve başka memleketlerdeki teamülden bahsederek, hakikatin ne olduğunu hükümetten soran, tenkit edalı bir yazı neşretmişti.

Gerçi bu suale, doğrudan doğruya hükümet tarafından bir cevap verilmemiş ise de 17 Kasım 1923 günü Ankara'dan İstanbul'a dönen Prof. Dr. Neşet Ömer Bey, Haydarpaşa'da kendisini karşılayıp, Devlet Reisi'mizin sıhhati hakkında malumat rica eden gazete muhabirlerine, en yetkili zat sıfatı ile şu beyanatta bulunmuş, umumi merakı tatmin eylemişti:

"Gazi Paşa, fartı mesaiden (çok çalışmaktan) dolayı biraz yorgunluk asarı (belirtileri) göstermişlerdir; fakat altı günlük bir istirahatten sonra tamamıyla iadei afiyet etmişlerdir. Binaenaleyh müşarünileyhin (Gazi Paşa'nın) rahatsızlığı "anjin dö puvatrin" (göğüs anjini) ve emsali bir maraz değildir; Gazi Paşa'nın rahatsızlığına tıp ıstılahında (teriminde) "taab–Fatigue" denir. Gazi Paşa'nın bu yorgunluktan dolayı istirahat etmeleri tıbben arzuya şayandır. Fakat kati bir lüzum altında değildir. Gazi Paşa'nın rahatsızlığı rapor neşrini lüzumlu gösterecek bir derecede değildi; resmi tebliğ de bundan dolayı hükümetçe neşredilmemiştir sanırım."

Atatürk'e yapılan tavsiyeler arasında, "tütün ve kahveyi azaltmak" da vardı; hatta refikası her gün tabakasına –aklımda kaldığına göre– ancak on sigara koyuyor ve bunuınla yetinmesini rica ediyordu. Fakat o, köşkteki hizmetçilerden birini kandırarak hususi sigaralarından yüzlük bir, iki paket almış, öğleden sonraları muntazaman devam ettiği, İstasyon'da Hususi Kalem binasının üst katında bulunan çalışma salonundaki masasına gizlemişti; bir gün salona girdiğim zaman bu paketlerden biri, açık olarak masanın üzerinde

duruyordu. Beni görünce paketi orada unuttuğunun farkına varmış, utanır gibi olmuş, telaşla alıp, çekmeceye koyduktan sonra bana hafif bir tebessümle:

– Misafirlere veririm diye getirmiştim de... demişti.

Anlamıştım ki bu hususta da hem doktorların tavsiyeleri, hem de refikasının titiz tedbiri boşa gitmişti; o, yolunu bulmuş, yine istediği kadar sigara içiyor, aynı zamanda eskisi gibi olmamakla beraber sık sık kahve içmekte de devam ediyordu; tabiidir ki devlet işleriyle iştigal etmekten, Büyük Millet Meclisi'ne devam ederek mühim müzakerelerde bulunmaktan da geri durmuyordu... Yani geçirdiği krizden epeyce sarsılmış olmasına rağmen, nihayet beş on gün süren bir dinlenme ve perhizden sonra, aşağı yukarı yine eski yaşayış tarzına ve faal hayatına dönmüş bulunuyordu.

Yalnız Akdeniz kıyılarında bir hava tebdiline gitmek yolundaki tavsiyeyi tutmuştu; tahmin ediyorum ki bunda zatürree geçiren Latife Hanımefendi'nin de böyle bir hava değişikliğine ihtiyacı olduğu düşüncesi mühim bir yer almıştı.[141]*

ÇANKAYA'DA KURULAN YAŞAMA DÜZENİ

Muzaffer Kılıç

Çankaya'ya, çok bilgili, dirayetli, fakat disiplin sahibi bir hanımın girmesi, günlük hayatı değiştirmişti: Özellikle Gazi'nin hayatını... Çünkü Latife Hanım, gece geç vakte kadar devam eden toplantıları, Milli Mücadele'nin dertli ve mihnetli dört yılından ne de olsa yorgun olan muzaffer Başbuğ'un sağlığına zararlı sayıyordu.

141 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 722–723

* "Kasım 1923'te ilk defa olarak göğsünün arka tarafında 'Ret rosternal' sol kolundan dirseğine kadar yayılan çok şiddetli bir ağrı hissetmiştir. Bu ağrı 20 dakika sürmüş ve sıkıntı terle mütefarik bulunmuştur. İki gün sonra öğle yemeğini takip eden bir gezinti esnasında bu kriz yeniden hissedilmiş ise de bu sefer hafif ve az süreli olmuştur.

Bu iki krizi müteakip iki ay müddetle çok sıkı bir rejime tabi tutulan, tütün ve ispirtolu içkiler kullanması tamamıyla yasak edilen hastanın ahvali az zaman zarfında salah bulmuş süratle normal duruma dönmüştür."

O günlerde Ankara'ya davet edilen Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey de aynı teşhise varınca, Çankaya'da bir çeşit sıhhi kontrol altında yaşama düzeni gelmişti.[142]

GAZİ, NASIL HASTALANDIĞINI ANLATIYOR

Ali Fuat Cebesoy

Bilindiği gibi Cumhuriyet de ilan edildi. Ben, İstanbul'daki işlerimi bitirerek, 30 Kasım sabahı Ankara'ya döndüm. Erkânıumumiyede Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'yı ziyaretten sonra, İstasyon'daki dairesinde Gazi Paşa'yı da ziyaret ettim. Kendilerinden ayrılalı tam bir ay olmuştu. Geçirdiği kalp krizinin izleri hâlâ yüzünde görülüyordu. Daima pembe olan yüzünün rengi, sararmıştı. Nefes darlığı gibi haller de hissediliyordu. Umumi bir zayıflık hali de vardı. Bu, belki uzun bir perhizin verdiği zayıflıktı.

Bir ay evvel, dinç ve sapasağlam bıraktığım Gazi'nin bu hali beni çok müteessir etti. Kapıdan girerken beni bekler gibi idi. Yavaş yavaş yerinden kalkarak boynuma sarıldı. Ben, generallik üniformamla, Başkumandan karşısında askeri vaziyetimi muhafaza ediyor, çok müteessir olduğum halimden anlaşılıyordu.

Yanaklarımdan öptükten sonra eliyle elimi tutarak kanepede yanında yer gösterdi, oturduk. Kısa bir sükûtu müteakip Gazi söze başladı:

– Hastalığımdan çok müteessir olduğunu bana söylediler. Teessürün elan halinden anlaşılıyor.

– Nasıl olmayayım, size ne kadar yakın olduğumu bilirsiniz.

– Pek iyi bilirim kardeşim... Şimdi çok iyiyim; fazla müteessir olmana artık sebep yok. Sana başımdan geçenleri bir bir anlatacak olursam, şimdiki halimden çok memnun olacaksın... Hele birer kahve ve sigara içelim...

Gazi, zile basarak kahve ısmarladı. Sonra nasıl hastalandığını ve tedavi şeklini anlattı:

142Muzaffer Kılıç, "Cumhuriyetin İlanı Arifesinde Bâkir Bir Hatıra", *Tarih Konuşuyor* dergisi, Cilt: 4, Sayı: 21, Ekim 1965, s. 1706–1708

– Takriben yirmi gün kadar evvel, bir sabah köşkün bahçesine inmiştim. Bahçede gezindim ve bir kahve içtim. Bu esnada büyük bir yorgunluk hissettim. Köşke girip istirahat edeceğim sırada, kendimi tamamıyla kaybetmişim. Bundan sonra ne olduğunu bilemiyorum... Gözlerimi açtığım zaman, kendimi yatağımda uzanmış, halsiz buldum. Etrafımdakileri teşhis edebildim. Fakat kapıda duranları tanıyamadım. Kimseye bir şey sormadım, neler olduğunu, kendim bulmak istiyordum. Bana öyle geldi ki, ben evvela öbür dünyaya gitmişim, sonra mucize kabilinden tekrar bu dünyaya dönmüşüm... Ahireti görecek kadar öbür dünyada kaldığıma kani olmuştum. Fuat Paşa kardeşim, cidden büyük bir tehlike atlatmışım. Bünyem çok sağlammış ki hem bu krizden kurtuldum, hem de az zaman zarfında ayağa kalkabildim. Bundan sonra günde bir iki sigara, o kadar kahve içebileceğim. Mümkün olursa, bunları büsbütün terk edeceğim. İçki ağzıma koymayacakmışım. Doktorların tertip ettikleri liste mucibince, yemek yiyorum. Latife'nin rejim ve perhiz hususunda ne kadar ciddi ve dikkatli olduğunu bilirsin. Onunla oynamaya gelmez. Çocuk gibi kendisine itaat ediyorum.

Gazi'yi heyecan ve dikkatle dinlerken, "Bundan sonra sıhhatine dikkat etmesi lazım gelecek. İyileştikten sonra acaba bunu yapabilecek mi? Memleket daha uzun seneler Gazi'siz kalamaz. Bu bakımdan, sıhhatine çok itina etmelidir..." gibi düşüncelerin bende sonu gelmiyordu.

Bu halim, Gazi'nin dikkatinden kaçmadı, bana:

– Paşa, seni çok düşünceli görüyorum... dedi.

Cevap verdim:

– Nasıl düşünceli olmayayım ki, bir müddet sonra, Latife Hanımefendi'nin dikkat ve ihtimamıyla afiyet bulacaksınız. Fakat, hiçbir şey olmamış gibi, krizden evvelki hayatınızdan, hiçbir şey feda etmeyeceksiniz. Anlattığınıza göre geçirdiğiniz çok ehemmiyetli bir rahatsızlık... Maazallah, tekerrürü halinde, tedavisi kolay olamaz. Çok gençsiniz. Tabii ömrünüzün yarısındasınız. Kendinize dikkat edecek olursanız daha pek çok seneler yaşarsınız.

Gazi burada sözümü keserek sordu:

– Sıhhatime itina etmeyeceğimi nereden istidlal ediyorsunuz (çıkarıyorsunuz)?

– Müsaade ederseniz size hatırlatayım... Umumi Harp'te, böbreklerinizden ciddi surette rahatsızlanarak tedavi için Viyana'ya gitmiş, geldikten sonra hastalığınızın ciddiyetini bana yine bu tarzda anlatmıştınız. Doktorların tavsiye ettikleri rejimi yapacağınızı da söylemiştiniz. Ondan sonra neler olduğunu elbette hatırlarsınız... Bu defa vaziyetin çok ciddi olduğunu söylüyorsunuz. Bir kriz geçirmemiş olsanız bile, hepimizin yaptığı gibi, bazı şeylerde perhiz lazım gelir.

– Emin olunuz kardeşim, bu sefer tam rejim yapacağım. Ben yapamadığım zamanlarda Latife'nin yaptıracağına inanabilirsiniz.

Bundan sonra biraz şaka yapmak için dedi ki:

– Rakıyı kati surette yasak ettiler. Abdülhamit de men etmişti o vakit. Defalarca beraber viski içmiştik. Şimdi bir iki kadeh viski dokunmaz diyorlar. Ne dersiniz?

– Afiyette olunuz, sıkılmayınız. Her şeyi sırasıyla yaparız.

– Seninle bu akşam bize gidelim. Latife, seni görürse çok memnun olur, diye Çankaya Köşkü'ne davet etti.

Memnuniyetle:

– Olur... cevabını verdim.

Ve Gazi bundan sonra –birkaç gün evvel Cumhuriyet'in ilânı meselesinden dolayı Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında Fırka Grubu'nda cereyan eden çatışmaya sözü getirerek– Rauf Bey'le İsmet Paşa hakkındaki fikirlerimi sordu.

Şu cevabı verdim:

– Siz hakem oldukça, etrafınızdaki ihtilaflar çok devam edemez. Bu ihtilafı başından sonuna kadar takip etmek için vakit bulmuştum. Bence, Fırka Grubu bu ihtilafa, en iyi hal çaresini bulmuştu.

– Fırka Grubu'nun kararı, Rauf'un aleyhinde olsaydı sen bunu haklı bulmazdın? diyen Gazi, bana, mahremane Rauf Bey'in Cumhuriyet taraftarı olup olmadığını sordu. Kendisine:

– Rauf, milli hâkimiyet esaslarından bir şey kaybetmemiş olan Cumhuriyet şekline ve sizin de her nevi teşkilatın üstünde Cumhurreisi olmanıza tamamıyla taraftardır... cevabını verdim.

Gazi tekrar sordu:

– İngiliz Krallığı da hâkimiyeti milliye esası üzerine kurulmuş bir devlet şeklidir, ama Devlet Reisi bir kraldır. Buna ne dersiniz?

– Benim bildiğime göre Rauf, hanedanların, şahısların, fertlerin tahakkümünden çok fenalık geleceğine kani olmuş bir arkadaşımız olduğu için, Cumhuriyet'i daima krallığa tercih etmiştir, dedim.

Gazi, konuşmaktan biraz yorulmuştu. Hava alması da tedavisinin icaplarındandı. Bu konuşmadan sonra, beraberce otomobile bindik. Yavaş yavaş Çankaya Köşkü'ne gittik. O gün hava açık, fakat oldukça soğuktu. Köşke gelince, dışarıda kalmayıp içeriye girdik.

Latife Hanımefendi, ziyaretimden hakikaten çok memnun olmuştu. Gazi, bizi yalnız bıraktığı zaman, kendisine birçok İstanbul havadisi verdim. Sonra beraberce sofraya oturduk. Gazi perhiz yemeğini yerken, bana, biraz rakı içmemi teklif etti. Arzusunu yerine getirdim.

Gece saat on bir buçuğa kadar, üçümüz yalnız kalmış, pek samimi surette görüşmüştük. Gazi daha fazla oturmak istedi. Ben de, ona çok mütehassir olduğum için, bu arzuyu yerine getirmek istedim. Fakat Latife Hanımefendi'nin haklı bir müdahalesi, konuşmalarımıza son verdirdi. Kendisine hayırlı geceler temenni ederken sordu:

– Konya'ya ne vakit gideceksiniz?

– Ne vakit emredersiniz.

– Beni yalnız bırakma. Tekrar görüşelim.

Gazi'nin bana karşı muhabbet ve samimiyetini bir daha teyit eden bu sözleri üzerine kendisine veda ettim.[143]

LATİFE HANIM TAM BİR HEMŞİRE GİBİ

Rauf Orbay

Gazi rahatsızlanmıştı. Kalbinde bir sıkışıklık duymuştu. İstanbul'dan da mütehassıs hekimler davet edilmişti. Konsültasyon sonunda istirahat tavsiye edildi.

Alman Hastanesi Baştabibi Orhan Abdi Bey, beraberinde iki Alman şuvester getirmişti. Latife Hanım; o kadar bilgili, dikkatli, aynı zamanda müşfik ve hassas idi ki, gelen şuvestere ihtiyaç olmadığını doktorlar katiyetle söylediler.

143 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar II. Kısım*, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul 1960, s. 56–59; Ali Fuat Cebesoy, "Atatürk ile Milli Mücadele Arkadaşları Sulhtan Sonra Neden Anlaşamadılar?", *Yakın Tarihimiz* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 47, İstanbul, 17 Ocak 1963, s. 228–229

Bu günlerde Ali Fuat'la beraber ziyaretimizden dönüşümüzde Gazi, bize gülerek:

– Hepimiz aynı derecede yorgun ve istirahate muhtacız. Beni görüyorsunuz. Yooo... Anlaşılıyor ki, sizlere gelin hanım için kolları ben sıvayacağım, demişti.

...Ben, Latife Hanımefendi'nin Gazi'nin hususi hayatını, sıhhati bakımından tanzim edebilmek için nasıl emek verdiğinin şahitleri arasındayım. Mevzuu, bana olan ve sonuna kadar arızasız devam eden itimadı dolayısıyla bilenler arasındayım. Onun bu hassasiyetinin bazı muhitleri ve şahısları huzursuz ettiğini de söyleyebilirim.[144]

GAZİ VE LATİFE HANIM İZMİR'DE

Hasan Rızı Soyak

Atatürk, 31 Aralık 1923 akşamı refikası ile beraber İzmir'e hareket etmiş ve orada Latife Hanımefendi'nin Göztepe'deki köşkünde 20 Şubat 1924 gününe kadar, yani tam elli gün kalmıştı.

Bu günler zarfında da hiç boş durmamıştı. Hükümetle daimi temas ve muhabere halindeydi; bilhassa o sıralarda bahis konusu olan "Hilafetin durumu, Anayasa'da ve devlet teşkilatında yapılması düşünülen değişiklikler" gibi mühim konular üzerinde siyasi ve ilmi çalışmalardan bir an hali kalmamıştı.

Bunlardan başka İzmir'de toplanan büyük komutanların, tertip ettikleri harp oyununa iştirak eylemiş ve "Ağa Han'ın hilafet hakkındaki mektubu" meselesinden dolayı İstiklal Mahkemesi'ne verilip beraat ettikten sonra İzmir'e gelen gazete sahibi ve başmuharrirlerini kabul ve bir akşam yemeğine davet etmiş, kendileriyle sabaha kadar bütün memleket meseleleri ve bu arada hilafet meselesi hakkında müzakere ve münakaşalarda bulunmuştu.

Ayrıca refikaları (Latife Hanım) ile beraber İzmir'deki birçok müessese ve mektebi ve civardaki "Ayaslog" harabeleri ile "Kuşadası" ve "Söke" kasabalarını ziyaret etmiş, tetkiklerde bulunmuştu.[145]

144 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsan Hüseyin Rauf Orbay*, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 1992, s.746

145 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 723–724

GAZİ VE LATİFE HANIM BİR DÜĞÜNDE

Ayşe Talia Akatürk

Gazi Cumhurbaşkanı ve Latife Hanım, 10 Ocak 1924 günü, Ragıp Paşa'nın torunu, Mehmet Ali Bey'in kızı ve Latife Hanım'ın yeğeni, Ayşe Talia ile Ali Rıza (Akatürk) çiftinin Göztepe'de Refika Hanım köşkünde yapılan düğünlerinde hazır bulundular. Türk havacılığının kurucularından olan Ali Rıza Bey, Şeria'da İsmet Bey (Paşa) ve Çanakkale'de Mustafa Kemal Bey (Paşa) ile birlikte savaşmıştı.

Düğünümüz Refika Hala'mın Göztepe'deki büyük köşkünde yapılıyordu. Üç takım erkek saz, bir takım kadın saz vardı. Gazi Hazretleri ile Latife Ablam da onur konuğu olarak çağrılı idiler. Gerçi çeşitli görevleri, çeşitli ziyaretleri vardı. Gelemezler sanıyorduk.

Nitekim Latife Ablam, "yetişemezsek" diye, babaanneşinden kalma çok değerli bir yüzüğü dadısı Binnaz ile yolladı. Pırlanta çerçevede ortası büyük zümrüt yüzük, mor bir kadife kutuda krem Ödemiş ipeğiyle sarılıydı... Binnaz Hanım, bana kutuyu göstererek:

– Küçükhanım, size Paşa Hazretleri'nin hediyesi, dedi.

Gelmeyecekler sanıyorduk. Birden ortalıkta bir telaş belirdi. Nedir, diye merak ederken, Gazi Hazretleri'yle Latife Ablamın geldiklerini öğrendim. Ortalık ayağa kalktı. Onların girdikleri büyük salon çökecek sandık.

Latife Ablam kutuyu Binnaz Kadın'dan aldı. Mendili açıp, kutuyu Gazi Hazretleri'ne uzattı. O da:

– Bu vazifeyi, Latif, ben sana veriyorum, buyurdular.

Latife Hanım, kutuyu açıp, bu paha biçilmez yüzüğü parmağıma taktı.

Ben de şükran gözyaşları dökerek, her ikisinin ellerini öptüm.

Latife Ablam benim düğünüme çarşafsız geldi. Zati o çarşaf giymezdi. Hatta, Cici diye bir atı vardı; ona binerdi. Muammer Bey'e müteaddit tehditler gelirdi:

– Kızın gâvur oldu, öldüreceğiz! diye.[146]

---

146 Ayşe Talia Akatürk, "Gazi, Ayşe Talia–Ali Rıza Düğününde", *Atatürk ve İzmir*, Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İzmir 1981, s. 192–193

GAZİ'NİN SAĞLIK DURUMU HAKKINDA RAPOR

Hasan Rıza Soyak

Bu arada İzmir seyahatinde kendisine refakat eden Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey, Gazi'nin sıhhi durumu hakkında hükümetçe neşredilen aşağıdaki kati raporu vermişti:

"Reisicumhurun nahiyei kasabada (göğüste) hissettikleri elemin mahiyetini tayin ve tedavisi için 13 Teşrinisani (Kasım) 1339'da (1923) Ankara'ya davet edildim. Gazi Paşa'yı muayenemde hunnakı sadır (anjin dö puvatrin) olduğu zannedilen nahiyei kasabadaki elemin fartı teveggülden mütevvelit (çok çalışmaktan doğan) bir elemi asabi olduğunu ve ne kalpte, ne de vialarda (damarlarda) bir arıza olmayıp, azanın tamamının salim ve tazyiki şiryanının (tansiyon) dahi normal bulunduğunu gördüm. Gazi Paşa'ya fartı meşguliyetten mütevellit taabı dimağı ve cismanilerinin (dimağ ve vücut yorgunluğunun) izalesi için bir müddet Akdeniz sahilinde istirahat etmelerini tavsiye ettim. Kanaatimi teyit için hükümetçe vaki talep ve davet üzerine Gazi Paşa'nın ahvali sıhhiyesini 28 Teşrinisani 1339'dan (Kasım 1923) itibaren Ankara ve İzmir'de istirahatleri esnasında yakından tetkik ve takip ettim; müşahedat ve tetkikatim Gazi Paşa'nın bir hunnakı sadır nöbeti geçirmemiş olduğu hakkındaki ilk kanaatimi teyit etmiştir. Elyevm (bugün) Reisicumhur Gazi Paşa'nın tamamen ve katiyen afiyette bulunduklarını müşir işbu raporum takdim kılındı.

2 Şubat 1924. İstanbul Darülfünunu
Tıp Fakültesi Emrazı Dahiliye Müderrisi
Dr. Neşet Ömer."[147]

KAMÇISIZ İDARE ETMEK

Latife Uşşakî

Evli bulunduğumuz sıralarda idi. İzmir'de idik. Doktorların tavsiyeleri mucibince gayet asude bir hayat geçirmesi, istirahat etmesi

147 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 724

lazımdı. Bu tavsiyelere ancak birkaç gün riayet edebildi. Bir türlü uyuyamadığı bir gece, saat ikide:

– Latife, ben şimdi bir atlı tramvaya binmek istiyorum. Haber ver... Hep beraber gidelim, dedi.

O saatte bir tramvay bulmanın imkânsızlığını Atatürk'e anlatmak mümkündü, fakat bu arzusunun yerine gelmemiş olması onu belki de üzecekti.

– İstirahat etseniz daha iyi olmaz mı? Vakit de oldukça geç, dedim.

– Ben de vaktin oldukça geç olmasından istifade ederek tramvaya binmek istiyorum ya... diye karşılık verdi.

– Peki öyle ise. Temin edelim...

Yavere haber verdim. Tramvayın hazır olması için telefon edildi ve bir atlı tramvay hazırlanıyor...

– Tramvay hazır... Emrinize amade...

Yanlarına yaverlerini de aldılar. Hep beraber tramvaya gittik. Bir sürücüden başka kimse yoktu. Yaşlıca bir sürücü atları kamçılıyordu. Atatürk sürücünün yanına yaklaştı ve sordu:

– Sen atları kamçı ile mi idare edersin?

Sürücü, vazifesinin ehli bir adam tavrıyla:

– Tabii Paşam.. Kamçısız idare edilir mi!

– Neden idare edilmesin?

– Biz görmedik.

Atatürk yerinden fırladı:

– Durdur atları, dedi. Yerine ben geçeceğim. Sen şu yerini bana ver de, ben kamçısız idare edeyim!

Tramvaycı derhal yerini terk etti. Atatürk bir hamlede sürücünün yerine geçti. Dizginleri eline aldı. Kamçıyı havada şaklatarak atları sürmeye başladı. Tuhaf değil mi, atlar daha hızlı gidiyordu. İhtiyara döndü.

– Nasıl, idare edebiliyor muyum? dedi.

– Benden daha güzel idare ediyorsunuz Paşam...

– Ben de senin gibi idareciyim. Ben de yüzlerce, binlerce, on binlerce insanı idare ettim. Onları, ölüme giden yola seve seve sevk ettim. Fakat bir tanesine kamçı kullanmadım.

Bu sırada Atatürk'e:

– Paşam, dedim, ben de biletçi olsam.

Atatürk yüzünü ciddileştirerek:

– Çok güzel olur, biletleri çaldırmazsın..

Ve sonra ilave ediyor:

– Kamçısız tramvay idare ediyorum. Beni fazla konuşturma...

Atatürk, bunu yanımızda bulunanlardan birine ders vermek için yapmıştı. Fakat kime? Bilmiyorum...[148]

BİR MANGAL OLAYI

Mevlût Baysal

– Paşa Hazretleri sizi istiyor, dediler.

Koşarak gittim. Paşa, köşkün önünde Başyaver (Rüsûhi) Bey'le konuşuyordu. Beni görünce, köşkün içini göstererek:

– Sizi hanım istiyor, dediler.

İçeri girerek Latife Hanım'a emirlerini sordum. Fethi Okyar'ın hanımı Galibe Fethi Hanım ayakta sigara içiyor, Latife Hanım'la görüşüyorlardı. Ortada gayet muhteşem bir mangal vardı. Bu mangal Hindistan'dan Paşa'ya hediye olarak gönderilen, şark motifleriyle işlenmiş fevkalade güzel bir sanat eseri idi. Latife Hanımefendi evvela beni Galibe Hanımefendi'ye takdimle:

– Ziraat mütehassısı Mevlût Bey, dedi.

Galibe Hanım, beni bir baş işaretiyle selamladı.

Latife Hanım:

– Mevlût Bey, kış geçti. Bu mangalı salondan çıkarmak da istemiyorum. Bir kaşpo (saksı kabı) vazifesi gördürmek üzere bu mangalın içine bir palmiye koysak, diye düşündüm. Fikirlerinizi almak için çağırdım sizi, ne dersiniz? dedi.

Gerçi mangal büyük ve güzeldi. Latife Hanım'ın fikri de çok yerinde idi. Ancak bu takdirde mangalın, ateş konulan kısmını çıkarıp asıl gövdesi içine, mangalın güzelliği ve hacmi ile mütenasip bir fıçı yaptırmak ve fıçının görülecek dış kenarlarını verniklemek veya sedef kakmalarla süslemek yakışırdı.

148 Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Latife Hanım", *Tarih Dünyası* mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul 1 Mayıs 1950, s. 57; Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk'ün Verdiği Büyük Ders", *Dünya* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1683, 10 Kasım 1956, s. 5

Latife Hanım beni tamamen tasvip etti. Mutabık kalınarak bir metre ile, mangalın kutru (çapı) ve derinlik ölçüleri alınırken Gazi Paşa ağır ağır ilerleyerek salona giriyordu:

– Ne yapıyorsun Latife? diye hanımından meşguliyetimizin esasını sordu.

Latife Hanım, kendilerine kararımızı ve konuştuklarımızı anlattı ve beni göstererek aynı fikirlere iştirak ettiğimi Gazi'ye söyledi.

Fakat Gazi, mangalın ateş konulan ilavesini çıkaracağımızı öğrenince, bunun bir köşeye atılıp unutulacağını, zayi olacağını ve bu suretle de mangalın ziyan edileceğini, binaenaleyh (bu nedenle) bunun caiz (uygun) olmadığını söyledi.

Latife Hanım, o kısmın içine palmiye dikilemeyecek kadar küçük olduğundan bahisle evvelce kararlaştırılmış olan şekle müsaade buyurmasını ve küçük parçayı ihtimamla saklatacağını her ne kadar söyledi ise de Paşa, bana dönerek:

– Olmaz! deyip dışarı çıktı.

Bu sefer Latife Hanım:

– Canım, Paşa'ya karşı fikrinizi niçin müdafaa etmiyorsunuz, böyle şey olur mu? diye bana çıkıştı.

Halbuki Paşa'nın katî olarak verdiği "Olmaz!" emrine karşı benim söz söylemek haddim değildi! Bunun üzerine:

– Hanımefendi, ben iki şekle göre birer fıçı ısmarlarım. Paşa Hazretleriyle sonradan aranızda nasıl mutabık kalırsanız, o şekli tatbik edersiniz, dedim.

Burada vazife görmenin nezaket ve vehameti gittikçe kendini belli etmeye başlamıştı. Nitekim korktuklarım sonradan başıma gelmekte gecikmedi.

Yanlarından ayrıldıktan sonra, bu işin nasıl halledileceği hakkında ertesi güne kadar zihnen meşgul oldum. Bu fıçıları mangalın güzelliğiyle mütenasip şekilde yapacak bir usta bulmak o zaman için mümkün değildi. Aklıma, Sanayi Mektebi geldi. Bir yazı yazdırır, gidip Sanayi Mektebi müdürüyle görüşürüm, mektepte pekâlâ yaparlar, dedim.

Ertesi günü, Yaverler dairesinde Hayati Bey'e başımdan geçenleri anlatarak Sanayi Mektebi müdürüne bir tezkere (yazı) yazarak gidip bu işi halledebileceğimi söyledim.

Hayati Bey bir koltukta oturuyor, ben de ayakta anlatıyordum.

Hayati Bey başını çevirip:

– Be birader, böyle her şeye aldırış edersen, işi gücü bırakıp seninle meşgul olmamız lazım gelecek. Ham hum şaralop de geç.

Bu konuşmaya başyaver de şahit olmuştu. Üzerinden bir hafta geçti. Bahçede konuşulurken birdenbire Paşa, aklma gelmiş gibi;

– Geçen gün, Latife Hanım size mangal için bir şeyler söylemişti. Ne yaptınız o işi? demez mi?

Sükût etmekten başka söylenecek hiçbir şey yoktu. Çünkü hiç meşgul olmamıştım. Yalnız, "Haydi, sen işin iç yüzünü biliyorsun. Şimdi bir şeyler söyle, şefaat et," der gibi melûl ve mahzun başyaverin yüzüne bakıyordum.

O, hiç oralı değildi. O kadar müşkül durumda kalmıştım ki terliyordum. Bunun üzerine Paşa:

– Böyle ziraat mütehassıslığı olmaz! dedi.

İster istemez bunu da sineye çekmiştim. Ne müşkül bir işin içine girmiştim Yarabbi![149]

FİKRİYE HANIM'IN GELİBOLU'DAN İLK AYRILIŞI

Handan Gören

Fikriye Ablam zarif, çok kibar bir kadındı. Fakat çok talihsiz. Atatürk'ü seviyor. Atatürk, onu sevmiyor. Fikriye Ablam hep:

– Beni sevmiyor! derdi.

Ankara'ya Atatürk'ün yanına gitti. Annem (Nimet Hanım) dedi ki:

– Dur bekle...

– Olmaz...

Kıştı, zavallı gitti işte. Tabii yollar kapalı. Babam (Macit Bey) Vali (Gelibolu Valisi) olduğu için, ona kolaylık gösterdi. Araba tahsis etti. O da bindi gitti.[150]

149 Mevlût Baysal, *Çankaya'da Gazi'nin Hizmetinde*, Ercan Matbaası, İstanbul 1954, s. 96--100

150 Kürşad Oğuz, "Fikriye'nin Saçı Diye Benimkini Almışlar", *Vatan* gazetesi, 16 Ocak 2005, *Vatan Pazar* ilavesi, s. 6; İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 185-186

FİKRİYE HANIM'IN ÇANKAYA KÖŞKÜ'NE İLK GELİŞİ

Ali Metin

Bir gün rahatsızlığı sebebiyle İsviçre'ye gönderilen Fikriye Hanım köşke gelmişti...

...Gazi beni emretti. Yanına gittim.

– Bana bak Ali, dedi, Fikriye Hanım gelmiş. Şimdi biraz sonra yukarıya bana çıkacaksın. Fikriye Hanım'ın ziyaretini haber vereceksin. Ben sana derhal geldiği yere gitmesini söyleyeceğim. Öylece yapacaksın.

Fikriye Hanım'ın geldiğini bildirdiğim zaman, o, daha evvel söylediği kızgın tepkiyi gösterdi. Fakat Latife Hanımefendi:

– Dur Kemal, dedi, sana çok emeği geçmiş, misafirimiz olsun, diyerek Atatürk'le beraber Fikriye Hanım'a, "Hoş geldin," dediler.

Fikriye Hanım'ı o gece misafir ettiler. Ertesi günün akşam üzeri Fikriye Hanım'da bir gitme hazırlığı görmeyen Latife Hanım, bana:

– Ali, bu hanım ne zaman gidecek? diye sinirli sinirli söylendiler.

Ben ilk gece kararlaştırıldığı üzere Fikriye Hanım'a verilecek para ile Fikriye Hanım'ın İstanbul'a yerleşmesini temin için Fikriye Hanım'ı ikna etmeye çalışıyordum. Fakat, Fikriye Hanım sözlerimi zor dinliyor, buğulu gözlerle uzaklara bakıyordu.

İkinci gece de Fikriye Hanım köşkte kaldı. Fakat Latife Hanım'ın da neşesi büsbütün kaçmıştı. Üçüncü gece de Fikriye Hanım'da gitme hazırlığı görmeyen Latife Hanım, bana sinirli ve yüksek sesle:

– Ali, bu hanım ne zaman gidecek? diyerek salondan ayrıldı.

Fakat bu yüksek sözle söylenen sözleri Fikriye Hanım gibi Atatürk de duymuşlardı. Atatürk yatma zamanı geldiği halde yatmamış, ayrı bir odada gece yarısına kadar oturmuşlardı. Çok üzüldükleri belliydi. Ertesi günü Fikriye Hanım'ı erken saatlerde uğurlamıştık.[151]

151 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 144-145

FİKRİYE HANIM İKİNCİ KEZ GELİBOLU'DAN AYRILIYOR

Handan Gören

Fikriye Ablam (Gelibolu'da) konaktaki Emine adlı halayığın kimlik cüzdanını alarak kimseye haber vermeden Gelibolu'dan ayrılır. İstiklal Savaşı yıllarında Atatürk'ün yanında kaldığı için, sahte belgelerle seyahat etmeyi bilmektedir. Gelibolu'dan üzüm götüren bir mavnaya atlayıp İstanbul'a gelir. Sonra da trenle Ankara'ya... Giderken İsmet (İnönü) Paşa'nın verdiği sedef kakmalı küçük tabanca da yanındadır.[152]

FİKRİYE HANIM, TEKRAR ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE

R. Hüsrev Gerede

21 Mayıs 1924, Ankara...

Fikriye Hanım ciğerlerinden hastalanarak İsviçre'ye tedaviye gönderilmiş. Dönüşünde Gazi kendisini kabul etmemiş. Kadını eski saray hademelerinden Abbas Salahi Nesip karşılamış ve içeri bırakmamış.

Nöbetçi yaver Muzaffer (Kılıç), Fikriye'yi saklandığı tuvaletten çıkararak üzerini aramış ve eteğinin altından gizlediği tabancayı bulmuş. Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'tan dinlediğim bu olaydan kadının geliş amacını pek anlayamadım. Oysaki kadının Çankaya'da intihar ettiği söyleniyordu.

O zamanki Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'den de, Fikriye'nin görüşme isteğinin Atatürk tarafından geri çevrilmesine çok üzüldüğünü, bu yüzden bahçedeki ufak yoldan dönerek intihar ettiğini duymuştum.

Fikriye olayı ile ilgili başka bir söylentiyi de diş hekimi Dr. Sami Gunzberg'ten dinlemiştim.

152 Kürşad Oğuz, "Fikriye'nin Saçı Diye Benimkini Almışlar", *Vatan* gazetesi, 16 Ocak 2005, *Vatan Pazar* ilavesi, s. 6

Dr. Gunzberg, Harp Okulu öğrenciliğimden beri benim otuz yıllık dişçimdi. Kendisi çok zeki, bilgili başarılı bir diş hekimi idi. Aslen Yahudi olan Sami Gunzberg önceleri Osmanlı Sarayı'nın dişçibaşısı imiş. Cumhuriyet'ten sonra bu görevini Gazi'nin yanında sürdürmeye başlamış.

Gazi'ye, kızlarına, hizmetçilerine, Başbakan İsmet Paşa ve bakanlarına, birçok milletvekiline dişçilik yapmış. Fikriye hakkında bana anlattıklarını bizzat Gazi'nin kendisinden dinlemiş.

Dr. Sami Gunzberg'in aktardığı olay, "Fikriye, Latife Hanım zamanında İsviçre'den dönmüş, Yaver Muzaffer'e görünmeden Gazi'nin odasına kadar çıkmış. Kıskançlığından Gazi'ye suikast tasarlamışsa da başarılı olamayarak bahçeye kaçmış, yakalamaya gelenleri görünce tabancasını kendi başına sıkmış," biçimindedir.

Bu konuyu Yaver Muzaffer'le de görüştüm. Muzaffer dürüst, terbiyeli, kibar bir insandı. Tutum ve davranışlarıyla öbür arkadaşlarına hiç benzemezdi. Atatürk'ün ölümünden önce Çankaya'daki görevinden ayrılarak sivil yaşama geçti, yağ ticaretiyle uğraştı, fabrika sahibi oldu.

Muzaffer dedi ki:

"Ben nöbetçi yaverdim. Arap Nesip, Fikriye'nin geldiğini haber verdi. Aslında ciğerlerinden hasta olan ve tedaviye gönderilmiş olan bu kadının Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılı günlerinde gerek Gazi'ye özenle bakması, gerekse yaverlerine varıncaya kadar ilgi göstermesi kendisine sempatimizi uyandırmıştı. Gazi yukarıda Latife Hanım'la oturuyordu. Kendilerine sormadan Fikriye Hanımı onların yanına bırakamazdım. Davranışlarında da heyecan ve sinirlilik göze çarpıyordu. Gazi'nin dinlendiğini, çıkıp haber vereceğimi, kendisini kabul edebileceği zamanı soracağımı söyleyerek onu yatıştırmaya çalıştım. Nöbetçi ile Arap Nesip'i de ben aşağı ininceye kadar Fikriye Hanım'ı yukarı bırakmamaları konusunda uyardım. Yanlarına çıkıp durumu Gazi'ye bildirdim. Latife Hanım birdenbire:

– Niye gelmiş, ne işi var? Kovunuz, dışarı atınız! diye öfkeyle söylenmeye başladı.

Paşa da buna karşı bir şey diyemedi, aynı görüşü benimsedi. Aşağı indim, Fikriye Hanım'a Paşa'nın şimdi kabul edemeyeceğini,

uygun zamanı daha sonra kendisine bildireceğimi söyledim. Kadın büsbütün öfkelendi:

– Ne demek efendim, Paşa, beni muhakkak kabul eder. Siz yalan söylüyorsunuz. Burası benim evim demektir! gibi sözlerle direnince bu işin içinden yalnız çıkamayacağımı anlayarak Kurmay Albay Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'le Yüzbaşı Rüsûhi Bey'i telefon edip yanıma çağırdım.

Tevfik Bey kadını soğukkanlılıkla yatıştırmaya çalışırken, Rüsûhi öfkelenip tehdit etmeye başladı. Hatta girdiği tuvaletin kapısını çalarak, "Çık dışarı!" diye bağırdı. Sonunda kadını dışarıda bekleyen arabaya bindirerek yola çıkardık. Bir süre sonra silah sesi duyuldu. Nöbetçi koşarak geldi, kadının kendisini vurduğunu söyledi. Hemen Mahmut (Soydan) Bey'e telefon ettim. Arabanın yanına gitmesini ve yakınındaki doktoru çağırtmasını rica ettim. Mahmut Bey kısa bir süre sonra döndü. Kadının öldüğünü, doktor çağırtmaya gerek kalmadığını söyledi."

Bu ayrıntılı bilgiye göre Fikriye'nin kıskançlık duygusu ile geldiği, yanında taşıdığı tabanca ile de suikast tasarladığı düşünülebilir. Kadının ilk geldiğinde üstünün başının aranıp tabancasına el konulmaması büyük bir gaflettir. Yaver Muzaffer, Mahmut'un doktoru çağırtmamasını yerinde bir davranış olarak görmediğini söylemiştir.

Bazı kişiler bu Fikriye Hanım'ın, Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) Başkanı Fuat Bulca'nın akrabası olduğunu söylüyorlar, kadının araba ile giderken intihar etmiş olmasını kabul etmiyorlar. Yaver Salih (Bozok) veya büyük olasılıkla Yaver Rüsûhi'nin öldürmüş olduğunu iddia ediyorlar. Doktor çağrılmaması, adli herhangi bir kavuşturma ve soruşturma yapılmamış olması bu görüşleri haklı gösterebilir.[153]

FİKRİYE HANIM'IN İNTİHAR OLAYI

Ali Kılıç

Fikriye Hanım'ın Münih'teki hayatı her suretle temin ve tanzim edilmişti. Buna rağmen her nedense orada ikametini uzatmak

153 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı – Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 270–272

istemez ve mütemadiyen dönmek arzusunu gösterirdi. Nihayet İstanbul'a döndü, akrabalarından ve eski valilerden Macit Bey'in yanına yerleşerek o aile ile kendine mütevazı yeni bir hayat programı çizdi. Fakat bir müddet sonra, galiba birdenbire, kendisine de bir duassıla gibi Gazi'yi görmek, onun elini öpmek özlemi, arzusu hasıl olmuş olacak ki, arzusunu hiç kimseye söylemeksizin kalkmış Ankara'ya gelmişti. Onun bu haleti ruhiyesini sonradan bize gösteren hadise ise şu şekilde geçmişti:

Fikriye Hanım, Ankara'ya sabahleyin gelmiş, trenden çıkar çıkmaz doğruca köşke gitmiş. Kapıda polis ve muhafız nöbetçilere kendisini tanıtmış. Eskiden beri köşkte bulunan emektar memurlardan bazıları kendisini tanır tanımaz, tabidir ki bekletmeksizin köşke girmesine müsaade etmişler, diğer taraftan da Yaver Muzaffer (Kılıç) Bey'e haber vermişler.

Bu esnada kendisinin orta köşkte, ziyaretçilere tahsis edilen bekleme salonunda beklemesi usulden iken bir oldubitti olmuş, kendisi doğruca köşke gidip kapının sağındaki yeşil salona girmiş. Fakat bu esnada tesadüfen Fikriye Hanım'ın geldiğini ve aşağı salona girdiğini gören Bekir Çavuş koşmuş, henüz uyanmamış olan Gazi'yi kaldırmış ve Fikriye Hanım'ın geldiğini ve salonda beklediğini haber vermiş. Bunun üzerine Gazi, Seryaver Rüsûhi Bey'i çağırtmış, ona Fikriye Hanım'la görüşmesini, bu suretle randevu istemeden gelmesi sebebini ve bir isteği olup olmadığını öğrenmesini emretmiş.

Fikriye Hanım'ın Çankaya'da bulunduğu zaman Rüsûhi Bey henüz yoktu. Sonradan seryaver olarak geldiği için (1 Kasım 1923) Fikriye Hanım'ı tanımıyordu. Onun için aşağı salona girince evvela kendisini takdim etmiş ve Fikriye Hanım'ı selâmlayarak oturmuş, ne gibi bir arzuları olduğunu sormuş. Fikriye Hamm da Gazi'yi ziyaret edeceğini ve bu maksatla Ankara'ya geldiğini söylemiş... Rüsûhi Bey:

– Arzularınızı kendileri uyanıp hazırlandıktan sonra arz edip görüşmenizi temin ederim. Ancak lütfen beraberce teşrif ediniz de diğer salona girelim. Orada intizar buyurunuz (bekleyiniz), diyerek orta köşkteki bekleme salonuna davet etmek isteyince Fikriye Hanım hiddetlenmiş ve derhal:

– Ben buradan hiçbir tarafa gitmem. Ben bu evin hanımıyım! diye sert bir cevap vermiş.

Fikriye Hanım'ın bu gayri tabii ve sinirli hali Rüsûhi Bey'in nazarı dikkatini çekmiş, şüphelenmiş, bunun üzerine kendisinin yalnız olarak köşkün içerisinde kalmasını uygun görmemiş, bu defa bekleme salonuna gitmesini ısrarla rica edince bu ısrar ve rica karşısında Fikriye Hanım kalkmış, hep beraber orta köşke gidilmiş.

Orta köşkte, Fikriye Hanım bir aralık tuvalete girmiş. Fakat aradan hayli zaman geçtiği halde tuvaletten çıkmaması Rüsûhi Bey'le Muzaffer Bey'in nazarı dikkatini çekmiş. Bu gecikiş her ikisini de şüphelendirmiş. Seryaver Rüsûhi Bey, Yaver Muzaffer Bey'e tuvaletin kapısını açıp bakmasını söylemiş. Muzaffer Bey, kadın olduğu için kapıyı açmakta tereddüt gösterir gibi olmuş. Bunun üzerine Rüsûhi Bey daha fazla beklemeyi lüzumsuz görerek bizzat tuvaletin kapısını açtığı zaman Fikriye Hanım'm çantasını karıştırmakta olduğunu görmüş ve karıştırdığı şeyler içinde küçük bir Browning tabancası gözüne ilişince artık şek ve şüphe kalmamış ve kendilerine Gazi ile o gün görüşmek mümkün olamayacağı bildirilmiş.

Fikriye Hanım bu cevaptan çok müteesssir olmuş bir vaziyette, fakat soğukkanlılıkla yaverlere veda etmiş, köşkten çıkarak kapıda beklettiği açık faytona doğru yürümeye başladığı zaman bir aralık durarak oradaki posta neferlerinden biri ile Seryaver Rüsûhi Bey'e bir şey söylemek istediği haberini göndermiş, onu yanına çağırmış. Fakat Rüsûhi Bey gitmemiş. Fikriye Hanım, Rüsûhi Bey'in gelmediğini görünce daha ziyade beklememiş, arabasına binmiş, araba hareket etmiş...

Araba köşkten ayrılarak yakında bulunan Fuat Bulca'nın köşkü hizasına geldiği zaman Fikriye Hanım –belki de ya Gazi'ye, yahut Latife Hanım'a yöneltmek için çantasında taşıdığı– tabancasını çekerek kalbi hizasında ateş etmiş ve derhal can havli ile kendisini arabadan dışarıya atmış, oraya yığılıp kalmış!

Silah sesini işiten civardaki muhafızlar, polisler yanına koşarak Fikriye Hanım kaldırılmış, Memleket (Numune) Hastahanesi'ne nakledilmiş ve bu esnada hadiseden Gazi haberdar edilerek kendisini kurtarmak için ne yapılmak lazımsa yapılması hususunda Sıhhiye Vekili Refik Bey'e telefonla emir verilmişti.

Fakat ne yazık ki Fikriye Hanım tedavi edildiği hastanede yirmi dört saat sonra vefat etmişti. Bu acı hadise, Gazi'yi ve muhitini çok müteessir etmiş ve çok üzmüştü.

Daha sonra anlaşılmıştı ki kendisini vurduğu tabancadan başka diğer bir ikinci tabanca da Fikriye Hanım'ın belinde etekliğinin bel kuşağı arasına sokulmuş bir hâlde bulunmuştu. Bu iki tabancayı taşımasından ve bir tanesini tuvalette hazırlamasından sonuç çıkarılmıştı ki maazallah Gazi ile görüşmesi mümkün olsaydı ihtimal Gazi'yi ve Latife Hanım'ı öldürüp kendisi de aynı zamanda intihar edecekti. Zira bu tabancaları beraberinde taşımaktan ve hazırlamaktan, başka bir mana çıkarılamazdı.

Köşkten ayrıldıktan sonra birdenbire Rüsûhi Bey'i de çağırması ise belki planını tatbik etmeye engel olduğu için hiç olmazsa onu öldürüp o suretle intikamını alarak kendisini vurmak arzusunun neticesi olabilirdi.

Herhalde Başyaver Rüsûhi Bey de bu arada bir tehlike atlatmıştı.[154]

FİKRİYE HANIM OLAYI

Ali Metin

Latife Hanım hatırladığıma göre en aşağı üç lisan bilen kültürlü bir hanımdı. Atatürk İzmir'e ilk girdikleri zaman ecnebi devletlere verilen nota ve muhtıraları hep Latife Hanım yazmıştı. Yalnız titiz, sinirli ve fazla kıskanç olduğu görülüyordu. Bilhassa gün geçtikçe köşkte birinci otorite olmak hissini veren hareketleri Atatürk'ün gözlerinden kaçmıyordu. Böyle olmasına rağmen Atatürk, Latife Hanım'ı kırmamaya çalışıyor ve zamanla sıkılmaya başladıklarını da hissediyorduk. Bir gün ben memleketime gitmek üzere izin almıştım. Bu sırada Fikriye Hanım, Atatürk'ü ziyaret etmek için İstanbul'dan köşke gelmiş ve sonradan öğrendiğime göre Atatürk'le görüşmesine mani olunmuş ve hatta Atatürk'e duyurulmamış. O zaman yaver olan Rüsûhi Bey'in böyle bir harekete yalnız başına

154 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 558, 30 Kasım 1951, s. 1, 7

teşebbüs edeceğini hiç zannetmiyorum. Bu duruma çok üzülen Fikriye Hanım bir faytona binerek Kavaklıdere istikametinde yola çıkmış. Biraz sonra da intihar ettiği bildirilerek Memleket (Numune) Hastanesi'ne kaldırılmış. Olayı bu şekilde duyan Atatürk, Fikriye Hanım'ın kurtulması için bizzat Memleket (Numune) Hastanesi'ne telefon etmek suretiyle alâkadar oluyorlarsa da, bütün doktorların çabalarına rağmen kurtulması mümkün olmuyor ve inceleme sonunda intihar ettiğine karar veriliyor.

Fikriye Hanım'ın ikinci gelişinde ben izinli olduğum* için intihar denilen olayı daha sonra öğrenmiş ve Fikriye Hanım'ın yanından hiç eksik etmediği çok küçük sedef saplı tabancayı üzüntüyle hatırlamıştım.

Bu olay senelerden beri çok yakından tanıdığım Atatürk'e fazla tesir etti. Günlerce üzüntülerini belli etmeden ıstırap çektiler.[155]

"...KIZCAĞIZ ÖLÜYOR"

Leman Karaosmanoğlu

Fikriye Hanım, İstiklal Harbi zamanında Ankara'da Atatürk'ün yanında, Paşa'ya hizmet etmiş. Çankaya Köşkü'nde kalıyor. Paşa, Latife Hamm'la evlenmeden önce Fikriye'yi Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey'in yanına verip Almanya'ya tedaviye yolluyor. Çünkü Fikriye verem. Kızcağız Almanya'da hasret içinde ve bir an önce Ankara'ya dönmek istiyor... Atatürk'ü çok seviyor. Orada gazetelerde okuyor ki, Paşa, Latife Hanım'la evlenmiş. Hemen trene atlayıp Ankara'ya geliyor. Şimdi bundan sonrasını bana Yakup anlattı:

Fikriye, istasyonda bir faytona binip köşkün kapısına geliyor ve nöbetçiye:

---

155 Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 146–147

* Ali Metin, daha sonra, Fikriye Hanım'ın Çankaya Köşkü'ne birinci ve ikinci gelişinde Çankaya Köşkü'nde olduğunu söylüyor: "İkinci kez geldiğinde bir ara bekleme odasından dışarı çıkmıştı. Çantasına bakıldı. Bir tabanca bulundu ve Atatürk'le görüştürülmedi. Bunu kendisine (Atatürk'e) söylediğim zaman sadece; "Ya öyle mi?" dedi. Bir faytona binerek ayrıldı. biraz sonra Akay civarında intihar ettiği haberi geldi." İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 186

– Bana yaveri çağır, diyor.

O sırada içeride yaver olarak Kılıç Ali'nin yeğeni var (Muzaffer Kılıç). O, Fikriye Hanım'ı eskiden beri biliyor. Bir de yeni başyaver olan Rüsûhi Bey var: Rüsûhi Bey, içeriye girip arz etmiş. Latife Hanım da Paşa'ya:

– Hayır, kabul edemezsin, demiş.

Rüsûhi Bey'e de:

– Kov, gitsin, demiş.

Rüsûhi bunun üzerine Kılıç Ali'nin yeğenine:

– Git sen söyle ve kov, deyince, o da diyor ki:

– Ben Fikriye Hanım'ı dünyada kovamam. İstiklal Harbi sırasında dört yıl burada hepimizin çorabını yamadı, çamaşırlarımızı yıkadı, her şeyimize baktı. Sadece bizleri değil, bütün Muhafız Alayı'nda ne kadar çorapsız, yırtık pırtık üniformalı asker varsa hepimizi o giydirdi. Ben bu nankörlüğü yapamam...

Ama Rüsûhi başyaver ve bunun amiri ya:

– Gidip sen kovacaksın, diye emir veriyor.

Bunun üzerine, Kılıç Ali'nin yeğeni olan yaver, kapıya gidip:

– Maalesef içeriye giremezsiniz hanımefendi, diyor.

Fikriye de az ötede bekleyen faytona biner binmez çantasından tabancasını çıkarıp kendini vuruyor. Fakat orada ölmüyor. Alıp hastaneye götürüyorlar. Hastaneye kaldırılınca Paşa, Latife Hanım'dan tekrar rica ediyor:

– Ne olur gidip bir bakıver, kızcağız ölüyor, diyor.

Ama, Latife Hanım gitmiyor.[156]

FİKRİYE HANIM, HUSUSİ BİR ODADA TEDAVİDE

Operatör Doktor Ömer Vasfi Aybar

1334'den (1918) itibaren aralıksız on sekiz sene Ankara Memleket ve bilahare Numune adını alan hastanenin baştabibi ve operatörü olmak sıfatı ile intihar eden Fikriye Hanım'ı baştan sona kadar tedavi etmiş bulunuyorum. Aynı zamanda hemen her gün köşke,

156 Emin Çölaşan, "Pazar Sohbeti: Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi...", *Hürriyet* gazetesi, Yıl: 38, Sayı: 13497, 10 Kasım 1985, s. 13

Çankaya'ya giden ve Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ı tedavi eden bir hekim olmak sıfatı ile de Fikriye Hanım'la tanışıklığımız ve dostluğumuz vardı.

Fikriye Hanım intihar ettikten sonra, hemen hastaneye getirildi. Kendisini derhal hususi bir odaya alıp tedaviye başladım. Arabasının içindeki feci intihar hadisesinden dolayı arabacının adeta dili tutulmuştu. Kendisiyle konuşup malumat almak hususunda güçlük çekiyorduk. Browning tabanca mermisi sol akciğeri büyük bir kuturla (çapla) delip, kalp nahiyesi (bölgesi) yakınından geçmiş ve bu meyanda (arada) kalbin dış mahfazasını (zarını) zedelemişti. Hasta büyük bir kalp zayıflığı içinde bulunuyordu. İlk tedaviyi yapıp yaralıyı istirahate koyduktan sonra, Doktor Refik (Saydam) Bey hastaneye geldi. Çanakkale Harbi sırasında Sahra Sıhhiye Müfettişliği'nde bulunduğu zamanda kurulmuş kadim (eski) bir dostluğumuz vardı. Beni bir köşeye çekerek:

– Fikriye'yi ve Gazi'nin yanındaki kıymetini biliyorsunuz. Paşa, hadiseden fevkalade müteessirdir. Aman Ömer, elinden gelen ihtimamı yap... Bu kızı kurtaralım. Lazım gelirse İsviçre'ye kadar da yollayacağız. Bir de her gün, şayet icap ederse, hatta her saat, muntazam müşahede notları ile hastalığın seyrini tetkik ediniz ve kimse ile görüştürmeyiniz... dediler.

Tavsiyeyi tamamen tatbik ettim. Hatta birkaç gece de hastanede yattım. Fikriye Hanım ilk şoklardan sonra biraz sakinleşti. Yalnız plevre ve pericardede toplanan kanlar hasebiyle nefes darlığı vardı. Fakat bunların önü alınabilir ve yaralı kurtulurdu. Ne yazık ki tamam bir hafta sonra yüksek bir ateş başladı. Muayene ettik. Tehlikeli bir zatürree!.. İki gün sonra da vefat etti (30 Mayıs 1924).[157]

FİKRİYE MESELESİ KAPANMIŞ, BİTMİŞTİ Kİ...

Mustafa Mecdi Boysan

Yıllardan beri sürüp giden Fikriye meselesi de, nazarımızda tamamen kapanmış, bitmişti ki, günün birinde, malum şekilde,

157 Hikmet Feridun Es, "Atatürk İçin Canını Veren Kadın", *Hayat* mecmuası, Yıl: 8, Sıra No: 339, Cilt: 1, Sayı: 15, 4 Nisan 1963, Tefrika 6, s. 13

Almanya'dan dönüp gelir gelmez, Ankara'ya giderek, Atatürk'ü ziyaret etmek istediği halde, Başyaver Rüsûhi Bey'in herhalde daha evvelden almış olduğu talimat ve emirlere uyarak nezaketle mani oluşu üzerine, Fikriye'nin, son derece mahzun ve meyus bir vaziyette Çankaya Köşkü'nden çıkarken, oracıktaki Çolak İbrahim'in köşkü karşısında, tabancasını kalbine sıkarak canına kıyışı ile, tekrar alevlenmiş ve bu hadise, Atatürk'ü fevkalade müteessir ederek günlerce üzmüştü.

Benim bildiğim ve gördüğüme göre, Atatürk'ün şahsi sebeplerle en çok üzüldüğü, müteessir olduğu hadise, Fikriye'nin intiharıdır.[158]

FİKRİYE OLAYI ÜZERİNE BİR PERDE ÇEKİLİYOR

Nuyan Yiğit (Mediha Yiğit'ten)

Fikriye'nin Ankara'ya geldiğini Cevat Abbas (Gürer) Bey'in karısı Memduha Hanım'dan öğrenen İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'in karısı Mediha Hanım, her an kötü bir şeyler bekliyor, kızılca kıyametin kopacağından korkuyordu. İki gün sonra intihar ettiği haberini aldığında çok üzüldü. Gözlerinin önünden hep, Dikmen tepelerinde at üzerinde dolaşırken kendisine uğrayan genç kadının hayali geçiyordu. Ağabeyi Dr. Fikret'in (Onuralp) de arkadaşı olan Başhekim Ömer Vasfi (Aybar) Bey'den Fikriye'nin öldüğünü de öğrenince odasına kapanıp gözyaşlarına boğuldu. Gece geç gelen kocası İbrahim Süreyya, bu konunun üzerine bir perde çekmeleri gerektiğini söyledi ve bir daha Fikriye adını bile anmamasını istedi...

Mediha Hanım, bütün üzüntüsüne rağmen kocasının isteğine uyarak, Latife Hanım'ın vefatına kadar, bu konuda kimseyle tek kelime konuşmayacaktı...[159]

---

158 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, 3. Kitap, İstanbul Nurgök Matbaası 1955, s.30

159 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2004, s.234

"ÂŞIKA MAŞUK SORULMAZ"

Mehmet Sadık Öke (Vecihe İlmen'den)

Fikriye Hanım'ın ölümünden sonra nereye gömüleceği konusunda Paşa, Latife Hanım'la bir konuşma yapmış. Paşa, Bağevi'ni (Çankaya Köşkü) uygun bulduğunu söylemiş. Ama, büyük teyzem de:

– Yakışır Paşam. Böylece hem size yakın olur hem de siz ona. Bu, sizin ve benim ona borcumuzdur, demiş.

Latife Hanım, Fikriye Hanım'ı her zaman cesur ve güçlü bir kadın olarak saygıyla anmış. Bize, onu: "Âşık bir kadının deliliğe varan gücü" olarak nitelemiştir. Hatta Atatürk'ün, Fikriye'yi karşısına alıp konuşması gerektiği şeklinde yapılan yorumlara:

– Anlatsa ne olacaktı? Âşıka maşuk sorulmaz. Yeni dönemde kendisine yer olmadığını Fikriye anlamayacaktı. Bizim ki (Gazi Paşa) de anlatamayacaktı, cevabını verirdi.[160]

"...O GENÇ VE GÜZEL KIZ..."

Sabiha Gökçen

Dolmabahçe Sarayı'nda bir konuşma geçti bir gün. Bir kişi –müsaade edin de adını vermeyeyim, çünkü tanınmış bir kişi– Fikriye Hanım hakkında biraz hoş konuşmadı... Atatürk o kadar asabileşti, o kadar asabileşti ki... Atatürk'ü ilk defa o kadar asabi gördüm... O kişiye fena halde çıkıştı... Ve şunu söyledi:

– Ben Anadolu'ya geçtiğim zaman, idamıma karar verildiğini duyar duymaz, Fikriye Hanım, o genç ve güzel kız, o günün o tehlikeli şartları içinde bana koştu geldi... Anadolu'ya geldi...[161]

160 Mehmet Sadık Öke, "Latife Hanım'ın Fikriye Hanım'la İlgili Düşünceleri", *Sabah* gazetesi, 14 Temmuz 2003, s. 6

161 Şemsi Belli, "Aşklarıyla Atatürk", *Hürriyet* gazetesi, 19 Kasım 1994, s. 17; Şemsi Belli, *Fikriye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 106

MUSTAFA KEMAL, "LATİFE" YERİNE "FİKRİYE" DİYOR

Ali Metin

Fikriye Hanım'ın gitmesinden üç dört gün sonra Atatürk ve Latife Hanım salonda oturuyorlardı. Köşkün havası iyi idi. Ben de o zaman nadir bulunan borulu bir gramofon çalıyordum. Vaktiyle cephede bir otomobilde bulup adını Trikopis koyduğumuz köpek de yavrulamış, iki yavrusu ile oynuyordu. Atatürk, evin havasından memnun olmuşlar, rakılarını ağır ağır yudumluyorlardı. Köpeklerin oynaşmalarını ve çok sevimli hâllerini gören Atatürk, Latife Hanım'a dönerek:

– Bak Fikriye, ne güzel oynuyorlar, deyince, Latife Hanım fena halde bozularak baygınlıklar geçirdi.

Atatürk ellerinde olmayarak sebep oldukları bu olaya çok üzüldüler.

İki gün sonra Latife Hanım'ın babası Muammer Bey'den, Ankara'ya geleceklerine dair telgraf aldık. Telgrafı Atatürk'e gösterdim. Bir müddet düşündükten sonra:

– Latife muhakkak tel çekmiş olmalı, dediler.

Nitekim yaptığımız incelemede; Latife Hanım'ın baygınlık geçirdiği gecenin ertesi gece, kendi eliyle yazdığı telgrafı devriyelere vermek suretiyle esasen yakın olan Çankaya Postanesi'ne gönderdiğini öğrendik. Atatürk bu olaya da çok üzülmüşlerdi.

Birkaç gün sonra Muammer Bey ve hanımı Ankara'ya gelerek kısa bir müddet misafir kaldılar.[162]

"EVLİLİKTE OLUR BUNLAR"

Dilek Bebe

Bence Mustafa Kemal Paşa, Fikriye Hanım'ın ölümü nedeniyle vicdan azabı çekmiştir. Sonra yanlışlıkla onun adını söylemesi kasıtlı bir şey değildir, ama halam herhalde çok üzülmüştür buna. Bildiğim kadarıyla olayın ardından İzmir'den annesiyle babasını

162Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967, s. 144–145

çağırır, evi terk etmek istediğini söyler. Muammer Bey ve Adeviye Hanım da, "Evlilikte olur bunlar," diye onu ikna ederler.[163]

LATİFE HANIM'IN ELÇİ KABUL ETMEK İSTEMESİ

R. Hüsrev Gerede

Latife Hanım'ın herkesin yanında, her yerde Gazi'yi "Kemal" diye ön adıyla çağırması da hiç kimsece hoş görülmemiştir. Bu değerli kadının resmi durumunu hiç kavrayamadığı anlaşılmaktadır.

Ankara'da uzun süre Alman Büyükelçiliği yapmış olan dostlarımızdan Nadolny Rudolf'un, Latife Hanım'ın elçi kabullerinde imparatoriçelerin bile protokolce sahip olmadıkları hukuku almak istediğini söylemesi, bu noktadaki dengesizliği tüm çıplaklığıyla göstermektedir.

Alman Büyükelçisi, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından olağan bir törenle kabul olunduktan (16 Haziran 1924) sonra Latife Hanım, ertesi gün de elçiyi kendisinin kabul edeceğini bildirmiş. Hatta bu iş için bando ve tören birliği hazırlanmasını bile emretmiş. Ancak olayı tam zamanında öğrenen Gazi bu işin önüne geçmiş.

Latife Hanım, ne yazık ki büyük bir askerin, komutanın önünde komutan olunamayacağını, büyük bir devlet başkanının hukukunun paylaşılamayacağını bilemiyordu. Bu bilgisizlik büyük devlet adamının ev yaşamını dengesizliklerle, güçlüklerle zehirlemiş, sonunda Latife Hanım'ın pişman olup ağlamasma, elindeki tarihi nimeti kaçırmasına neden olmuştur.[164]

ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE ÇAY TOPLANTILARI

Özden ve Gülsün Toker (Mevhibe İnönü'den)

Mevhibe (İnönü) Hanım, 1924 yılı Haziran'ının sonunda, İzmir'den Ankara'ya gelmişti.

---

163 Can Dündar, "Ata'nın Resmiyle Öldü", *Milliyet* gazetesi, 11 Kasım 2004, s. 17

164 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı – Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 247–248

Mevhibe Hanım, yeni muhitine alışıyordu. Tabii ilk ziyaret ettiği kimse Latife Hanımefendi oldu. Gazi Paşa'nın refikası, her cumartesi günü Çankaya'da misafir kabul ediyordu. Yeni başkentin bütün seçkin aileleri orada buluşuyorlardı. Mevhibe Hanım, Abdülhalik Renda Bey'in eşi gibi eski tanıdıklara da rastladı.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin genç, "Birinci Kadını" (Latife Hanım) misafirlerini Çankaya'daki evde, havuzlu avlunun sağındaki salonda kabul ederdi. Ankara'nın hanımları, hepsi siyahlar içinde, ellerini kavuşturur, sıralanıp otururlardı. Kimse ağzını açmaz, herkes ev sahibesinin söze başlamasını beklerdi.

Latife Hanımefendi tek tek misafirlerinin hatırını sorar, sonra günün önemli konularına geçerdi. Reisicumhur Hazretleri'nin yapmak istediklerine sıra gelince heyecanlanır, hararetli hararetli anlatırdı.

Çay sofrası, yemek salonuna hazırlanır, vakit gelince oraya geçilirdi. Fakat bu da bir merasime tabi idi. Her hanım, Latife Hanımefendi'nin bilhassa gelip, kendisini davet etmesini bekler, ancak o zaman kıpırdardı. Çay içmek, pasta yemek için hep ev sahibesinin ısrarı beklenirdi. Zavallıcık herkesle ayrı ayrı meşgul olurdu.

Bu toplantılarda bütün ikramlar, son derece muntazam yapılır, servise saraydan gelme, Habeş bir hizmetkâr (Nesip Efendi) nezaret ederdi.[165]

MUSTAFA KEMAL VE LATİFE HANIM BİR TEMSİLDE

Yaşar Özsoy

Fes devrinde, Samanpazarı'nın altındaki eski Türk Ocağı'nda, bir temsil veriyorduk. Atatürk, Latife Hanım, vekiller gelmişlerdi. Sahne pek alçaktı. İbnürrefik Ahmet Nuri'nin (Sekizinci) "Gelin Kaynana" adlı komedisini oynuyorduk.

Ben kör rolündeydim. Atatürk'ün huzurunda o kadar kendimden geçmiştim ki, heyecandan elimden baston fırlayıverdi dışarı. Atatürk'ün ayaklarının ucuna düştü. Yaveri yerden alıp bana uzattı

165 Özden ve Gülsün Toker, "50 Cumhuriyet Yılını Mevhibe İnönü Anlatıyor", *Hürriyet* gazetesi, Sene: 26, No: 9250, 19 Ocak 1974, s. 3

ama, ne hale geldiğimi, ne korkular geçirdiğimi bilemezsiniz. "Ya başına gelseydi baston!" diye arkadaşlar beni boğacak gibi oluyorlardı.

Ama o büyük insan, sadece tatlı tatlı gülümsemişti.[166]

MUSTAFA KEMAL, LATİFE HANIM'LA YURT GEZİSİNE ÇIKIYOR

Ali Kılıç

1924 yılı sonbahar aylarında idi. Gazi, Anadolu'da uzun bir seyahat yapmaya karar vermişlerdi. İç Anadolu'da hararetli bir heyecan yaratan bu seyahatlerine Latife Hanım da katılmışlardı. Ben de birlikte idim. Bu seyahatin başlıca bir özelliği de Latife Hanım'ın bu seyahatte Gazi'nin yanında bulunmuş olmaları, Türk kadınlığı tarihinde adeta bir tekamül merhalesi mahiyetinde olması idi.

Latife Hanım'ın seyahate katılmasıyla, gidilecek muhtelif yerlerde Gazi'nin etrafını sevgi çerçevesi şeklinde kuşatan halkımıza kadınlarımızın da katılması temin edilmiş olacak, yapılan kabul merasimine ve içtimai toplantılara herkesin eşleriyle katılmalarına imkân hazırlanacaktı.

Bu seyahatte arkadaşım Salih Bey'in eşi Pakize ve Fuat Bulca'nın eşi Sabiha Hanımlar da Latife Hanım'ın davetlileri idi.

11 Eylül 1924 günü Mudanya'dan *Hamidiye* gemisine binerek İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e hareket etmiştik. 15 Eylül 1924 sabahı Trabzon'a gelmiştik. Trabzon'a çıktığımız günün ertesi sabahı, 13 Eylül günü Gazi, Erzurum havalisinde büyük tahribata ve zayiata sebebiyet veren şiddetli bir zelzele olduğunu haber almışlar, bu haberden son derece müteessir olmuşlardı. Tahribat ve zayiatın mühim olduğunu işitince derhal Erzurum'a, felaketzedelerin imdadına koşmaya karar verdiler. Derhal Erzurum'a hareket ettik.

Pakize ve Sabiha Hanımlar, Samsun'dan ayrılarak geri dönmüşlerdi. Latife Hanım yalnız kalmışlardı.[167]

---

166 Sanel, "Şehir Tiyatrosu'ndan Portreler: Yaşar Özsoy", *Halkçı* gazete, Yıl: 2, Sayı: 561, 15 Temmuz 1955, s. 7

167 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 562, 4 Aralık 1951, s. 7

ERZURUM'DA LATİFE HANIM'IN KISKANÇLIĞI

Ali Kılıç

30 Eylül 1924 günü Erzurum'a varmıştık. Gazi bütün Erzurum havalisindeki felaket mıntıkalarını birer birer gezdiler. İnsani ve yüksek şefkat hisleriyle mevcut ıstırabı gidermek için en müessir tedbirleri almakla ve müessir çareleri bulmakla bizzat meşgul oldular.

Gazi; kumandanlara, idare amirlerine icap eden emir ve direktifleri verdikten sonra, 4 Ekim 1924 günü, Sarıkamış'a vardı. Bu seyahatte de uğradığımız yerlerde Latife Hanım'ın her nedense yine pek sinirli bir halleri vardı. Mesela Samsun'a çıktığımız zaman halkın, bilhassa kadın ve genç kızların Gazi'ye atılarak onu kucaklayıp öpmeleri, candan gösterdikleri sevgiler, doğrusu ya, Latife Hanım'ı biraz kıskandırıyor ve öfkelendiriyor gibi idi. Daha o zaman orada bu yüzden Gazi ile aralarında bir hadise çıkabilirdi. Bunun için Gazi, kendilerini Samsun'dan Pakize ve Sabiha Hanımlarla birlikte geriye çevirmeyi dahi düşünmüş ve hatta buna da karar vermişti. Fakat Latife Hanım özür dilemek suretiyle Gazi'yi bu kararından vazgeçirmiş ve beraberce seyahate devamını temin etmişti.

Buna rağmen Erzurum'da asabiyet yeniden başlamış ve Sarıkamış'ta ise Latife Hanım adeta sağına, soluna çatar gibi bir vaziyet almıştı. Ne kumandanların, ne valilerin hanımlarına ve ne de kendilerini ziyarete gelen diğer hanımlara iltifat etmiyor, bunları görünce adeta nevri dönüyordu.[168]

SARIKAMIŞ'TA BARDAK TAŞIYOR

Ali Kılıç

Nihayet Sarıkamış'ta Ordu Kumandanı Ali Sait Paşa'nın evinde resmi surette Gazi şerefine verilen büyük bir akşam ziyafetindeyiz. Sofrada Erzurum Valisi, Sarıkamış'taki ordu ve tümen erkânı vel-

168 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 562, 4 Aralık 1951, s. 7

hasıl askeri ve mülki birçok davetli vardı. Latife Hanım ile Ordu Kumandanı'nın eşi Naciye Hanım da sofrada idiler. Evvela içilmeye, sonra da yemek yenmeye başlanmıştı. Gazi kendilerine uzatılmış tabaktan makarna alıyorlardı. İşte tam o esnada Latife Hanım o sofrada yakışık almayan ve vaziyetine uymayan bir harekette bulundu.

Gazi bile bile bu hareketi fark etmemiş gibi davrandı. Hemen yemeklerini bitirip ertesi günü erken hareket zarureti olduğu bahanesiyle misafirlere veda edip sofradan ayrıldı. Latife Hanım ile birlikte yemek salonunun yanı başındaki hususi dairelerine geçtiler.

İşte bu esnadadır ki kızılca kıyamet de kopmaya başlıyordu.

Gazi ile Latife Hanım, ziyafetin verildiği salonun yanında bulunan dairelerine çekildikten sonra, Salih Bozok, Rize milletvekili Rauf, Seryaver Rüsûhi, Yaver Muzaffer, ben, hep birlikte, yalnız olarak salonda kalmıştık.

Bu esnada, Gazi'nin hususî dairelerinde kıyametin koptuğunu işitiyorduk. Aralarında geçen ve kulağımıza gelen konuşmadan artık Gazi–Latife münasebetinin iyi bir şekilde düzene konması imkânı olamayacağını anlıyorduk.

Geceyi, Gazi ayrı bir odada geçirmişlerdi. Ertesi günü, 8 Ekim 1924 günü, öğleden önce Erzurum'a dönülecekti. Gazi, son derece asabi görünüyor, Latife Hanım ise yine her zaman olduğu gibi yaptığından nadim vaziyet gösteriyordu. Latife Hanım, herhalde, bu sefer de, birçok defa olduğu gibi meselenin halledilebileceğine emin gibi idi.

Erzurum'a tam hareket ediyoruz. Otomobiller evin önüne gelmişlerdi. Otomobillere binilirken Gazi, Ordu Kumandanı Ali Sait Paşa'nın eşi Naciye Hanım'a:

– Buyurunuz hanımefendi! diyerek, kendisine otomobilin sağ tarafını gösterdi.

Ali Sait Paşa'nın eşini yanlarına oturttular, Seryaver Rüsûhi Bey'le Salih Bey'i de önlerine aldılar. Bu esnada Latife Hanım'ı Kâtibi Umumileri Tevfik Bey'in otomobiline bırakarak hareket ettiler. Vaziyetin fena bir şekil almış olduğu Gazi'nin hareket tarzından açıkça anlaşılıyordu. O gün vaziyetin vahametinin bizden başka kimse farkında değildi. Herkes Gazi'nin, Ali Sait Paşa'ya bir iltifat olsun diye eşi hanımefendiyi yanlarına aldıklarını sanıyordu.

Halbuki işin içyüzü hiç de böyle değildi. Gazi artık bu düzensiz ve üzücü hayata son vermek kararını almış gibi görünüyorlardı. Ni-

tekim bu kararı verdikleri Erzurum'a geldiğimiz akşam, geceyi ayrı bir odada yalnız başına geçirmelerinden de belli idi.

Ertesi sabah çok erken, vakitsiz bir saatte Salih Bey odama geldi. Sabaha kadar Gazi'nin uyumadığını, geç vakit kendisini yanına çağırarak Latife Hanımefendi ile ayrılmaya karar vermiş olduklarını, Latife Hanımefendi'yi bu maksatla Ankara'ya göndermek ve kendisini de Latife Hanımefendi'ye terfik etmek (yanına katmak) istediklerini ve hükümete:

"Latife Hanımefendi ile iftirak (ayrılma) vuku bulmuştur (olmuştur). İcap eden kanuni muameleyi yapınız..." mealinde bir mektup yazdıklarını söyledi.

Bu haber beni çok müteessir etmişti.

Meğer Salih, benim odama gelmeden evvel Latife Hanım'a uğramış. Orada bazı lüzumsuz ve münasebetsiz münakaşalar yapmış. Kendisinin bana söylediğine göre münakaşa biraz ağırca olmuş.

Salih'e, yaptığı münakaşanın doğru olmadığını söyledim.

Salih Bey benim yanımda iken, Gazi kendisini çağırtmıştı. Gitti. Ben de derhal kalktım, hazırlandım. Gazi'nin yanına gittim. Salih Bey; Gazi'ye, Latife Hanım'a söylediklerini anlatıyordu. Anlattıklarını dinledikten sonra Gazi, Salih'e:

– Salih, bana anlattığın muameleyi yaparken bir lahza düşünmen lazım gelirdi ki Latife, elan benim ismimi taşımaktadır. Binaenaleyh iyi yapmadın! diyerek, Salih'e teessürlerini izhar ettiler (gösterdiler).

Görüyordum ki civanmert, alicenap Gazi, Salih'in Latife Hanım'a karşı söylediği sözlerden teessür duymuş, ıstıraba düşmüştü.

Bu esnada fena bir tesadüf daha oldu. Latife Hanım, hareket edecekleri sırada, Ali Sait Paşa'nın eşleri Naciye Hanım'a veda etmek için mülakat istemişlerdi. Halbuki o saatte, Naciye Hanım, Latife Hanım'ın hareketinden ve vaziyetten haberdar olmadığı için henüz uykuda ve hazırlanmamış bir halde olduğundan, Latife Hanım'ın ziyaretini kabul edemedi. Gazi, bunu haber alınca, yeniden mustarip oldu. Bunun üzerine Latife Hanım'ı kapıya kadar indirdiler ve:

– Bon voyage (iyi yolculuklar), diye teşyi ettiler (uğurladılar).

Beni ve diğer arkadaşları da, Erzurum kaplıcalarına kadar kendilerini teşyie (uğurlamaya) memur ettiler.

Kaplıca'ya giderken, otomobilde, Latife Hanım'ın yanında idim. Teessürleri o kadar büyüktü ki bunu bir türlü saklayamıyor, müte-

madiyen ağlıyordu. Kendisini çok teselliye çalıştık. O, aynı zamanda Gazi'nin hüsnüniyetinden, âlicenaplığından emin olduğu için aradaki gerginliğin fena bir netice vermeyeceğinden de emin görünüyordu.

Latife Hanım, otomobilde giderken boyuna ağlayarak, benim de bu işin hüsnü suretle halledilmesi için Gazi nezdinde çalışmamı, kendisine yardım etmemi arzu ediyorlardı. Emir ve arzularını yerine getirmek için çalışacağıma emin olmalarını rica ve bunu kendisine vaat ettim.

Aramızda şöyle bir şifre kararlaştırdık: Onlar yoldan, yani Latife Hanım ile Salih Bey, bana Gazi'nin hiddet ve teessür vaziyetini öğrenmek için, "Hastanın sıhhati ve ateşi nasıldır?" diye telgrafla soracaklar, ben de Gazi'nin vaziyetine göre, onlara aynı tarzda cevap verecektim.

Kaplıca'dan avdetimizi bekleyen Gazi, cidden çok müteessir idi. Kaplıca'ya kadar yaptığımız yolculuktaki, Latife Hanım'ın nedametlerini izhar eden teessürlerinden bahsettim ve bir sırasını getirip aramızda kararlaştırdığımız şifreden de kendilerini haberdar ettim. Görüşme arasında biraz düşündükten sonra:

– Salih çok fena yaptı. Bu dakikada ismimi taşımakta olan bir kadına karşı böyle nezaketsiz bir muamelede bulunmaya hiç de hakkı ve salahiyeti yoktu, dedi.

Anlıyordum ki bunlar, Gazi'yi çok acındırmıştı. Bu acınmak vaziyetinden istifade ederek hadiseyi Latife Hanımefendi lehine halletmek imkânını temin edebileceğime emin bulunuyordum. Bilhassa Gazi'nin, kin gütmek, âdeti olmadığı için, bu işin fena bir şekil alması ihtimali olmadığına kani bulunuyordum.[169]

LATİFE HANIM YALNIZ DÖNÜYORDU

Asım Gündüz

Ne hazin bir tesadüftür ki, seneler sonra ben Erzincan'da Kolordu Komutanı olarak bulunduğum sıralarda Gazi de eşi ile Doğu gezisine çıkmış ve bana bir gece misafir olmuşlardı. O kadar mesut ve hayat-

169 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2. Sayı: 562–563, 4–5 Aralık 1951, s. 1–7

larından o kadar memnunlardı ki, kısa zaman sonra Sarıkamış'tan aldığım bir tel, beni hayretlere düşürmüştü. Bu telde Latife Hanım'ın yaverle beraber geldiğini ve misafir etmem bildiriliyordu.

Latife Hanım çok üzgündü. Eşimle uzun müddet dertleşmişler, fakat arada geçen olayı ne eşim sorabilmiş, ne de o anlatmıştı.[170]

"HASTANIN ATEŞİ NASIL?"

Ali Kılıç

Latife Hanımefendi Erzincan'a vasıl olur olmaz, Salih Bey'e hastanın nasıl olduğuna dair çektirdiği telgrafta, "Hastanın ateşi devam etmektedir," diye cevap verdim.

10 Ekim sabahı biz de Ankara'ya doğru Erzurum'dan hareket etmiştik. Suşehri'ne ulaşmış olan Latife Hanımefendi'den tekrar aldığım telgrafa yine aynı tarzda, "Hastanın ateşi devam ediyor," diye cevap vermek mecburiyetinde kalmıştım.

Latife Hanımefendi ile aramızdaki bu şifreli haberleşmeden Gazi'yi daima haberdar ediyordum. Bu haberleşmenin Gazi'nin hoşuna gittiğini ve asabiyetini hafifletir gibi olduğunu hissediyordum. Kendileri bunu artık bir latife mevzuu yapmışlardı. Yolda giderken:

– Hastanın ateşi nasıl? Devam ediyor mu Kılıç? diye ara sıra latifeler yapıyorlardı.

10 Ekim 1924 günü Erzincan'a geldiğimiz zaman orada Kolordu Kumandanı Asım Paşa, bana Latife Hanımefendi'nin adıma yazıp bıraktığı bir mektubu verdi. Mektubu açtım. İçinde üzeri Gazi'ye yazılmış bir mektup vardı. Kapalı olan mektubu münasip ve neşeli bir zamanlarında bizzat Gazi'ye takdim etmemi ve alacağım cevabı ve intibaımı telgrafla bildirmemi arzu ediyorlardı.

Mektubu cebime koydum. Kumandanlık Karargâhı'ndaki yatak odalarında bulunan Gazi'nin yanına gittim. Kendileri böbreklerinden biraz sancılanmış, Rize Mebusu Rauf Bey sıcak tutsun diye Gazi'ye bir yün kuşak sarmakla meşguldü. Gazi de hafif hafif kendi kendine şarkı söylüyordu. Gazi, beni görünce:

170Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 210

– Kılıç ne haber? Hastanın ateşi nasıl? diye yine latife etti.

Biraz neşeli oldukları görünüyordu. Vaziyeti müsait buldum. Hemen:

– Paşacığım. Latife Hanımefendi, efendimize takdim edilmek üzere bana bir mektup bırakmışlar. Müsaade buyurursanız takdim edeyim, dedim.

Evvela:

– Bırak! dedikten sonra, derakap (hemen) ardından:

– Nerede o mektup? diye sordular.

Bu söz üzerine mektubu hemen cebimden çıkardım. Başka bir emir vermesini beklemeden zarfı derhal yırttım ve mektubu okumaya başladım.

Mektup cidden bir şaheser idi. Gayet güzel yazılmıştı. Esasen Latife Hanım güzel yazar, hisse hitap etmesini bilirdi. Mektubun nihayeti, "Ben bütün kötü huylarımı Erzurum'da felaketzede mıntıkaya gömdüm. Artık beni affet! O mesut yuvamıza, Çankaya'ya yine birlikte neşe ile dönelim!" mealinde idi.

Görüyordum ki Gazi'yi bu mektup mütehassis etmişti. Bundan istifade ederek hemen:

– Paşam, şimdi telgraf çekeceğim. Hastanın hararetini kaç olarak bildireyim? diye ben de bir latife yapmak istedim.

Bana:

– Hasta iyidir, der ve Kayseri'de bizi beklemelerini ilave edersiniz! deyince sevindim.

Hemen elini öptüm ve derhal Kayseri'ye henüz varmamış olan Latife Hanım'a:

– Hamt olsun hastanın ateşi düştü. Tamamen iyidir. Kayseri'de bize intizar etmeniz arzu buyuruluyor, diye acele bir telgraf çektim.

Salih'in sonradan bana anlattığına göre bütün ümitleri kesilmiş, son derece meyus ve mükedder bir halde yoluna devam eden Latife Hanım'ı bu telgrafım çok sevindirmiş. Bundan dolayı da hakkımda iyi sözlerle pek büyük iltifatlarda bulunmuş. Ertesi günü sabahın erken saatlerinde Kayseri'den yola çıkmış.

Latife Hanımefendi Kayseri'den kırkelli kilometre mesafede bir handa Gazi'yi karşılamışlardı. Gazi, kendilerini ortada hiçbir şey yokmuş ve olmamış gibi:

– Bak, acele ettin, gittin. Fakat biz sana yetiştik! diye büyük bir samimiyet havası içinde karşılamışlardı.

Bu karşılaşma esnasında Latife Hanımefendi'nin gösterdikleri iltifattan çok mahcup olmuştum. Ankara'ya döndüğümüz zaman bir cemile olmak üzere, büyük bir nezaket gösterdiler ve beni bir ay kadar Çankaya'da köşkte misafir ettiler.[171]

YIRTILAN MEKTUP

Salih Bozok

O gece (13 Ekim 1924) Kayseri'de, çok sevinçli bir gece geçirildi. Atatürk, ertesi günü huzuruna girdiğim zaman, İsmet İnönü'ne verilmek üzere yazdığı mektubu ne yaptığımı sordular:

– Yarımdadır! dedim.

– Onu yırt, at! buyurdular.

Gözleri önünde mektubu yırttım. Fakat ne düşündüklerini bilmiyorum. Yırtılmış mektubu tekrar alıp muhafaza etmemi emir buyurdular.

...Atatürk'ün İsmet Paşa'ya verilmek üzere bana tevdi ettiği ve sonradan yırtılıp tekrar muhafaza edilmesini emrettiği (9 Ekim 1924 tarihli) mektup da şöyledir:

Erzurum
9 Teşrinievvel 340

Azizim İsmet,

Latife Hanım takaddüm ederek Ankara'ya geliyor. Beraber seyahate devamı münasip görmedik. Çünkü iki senelik tecrübe beraber yaşamak imkânı olamayacağına kanaat hasıl ettirdi. Kararımdan kendisini haberdar ettim. Çok meyus ve mahzundur. Zatialinizin ve belki Fevzi Paşa Hazretleri'nin ihtilaf için delaletinizi rica edecektir. Kararım katidir. Yalnız gerek kendisinin ve gerek ailesinin şeref ve haysiyetini rencide etmek istemiyorum. Kendine ve ailesine hürmetimi ve hakiki dostluğumu muhafaza edeceğim. Suret–i infikaki (ayrılış biçimini) Ankara'da kararlaştırınız. Sükûnetle İzmir'e gitmeye muvafakatını temin lazımdır. Gözlerinizden öperim.

Gazi M. Kemal[172]

171 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 564, 6 Aralık 1951, s. 1

172 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 222–223

MUSTAFA KEMAL, ALIŞTIĞI GECE TOPLANTILARINI İSTİYOR

Kâzım Özalp

Zamanla, Paşa'nın, okul hayatından beri alışmış olduğu yemekli gece toplantılarının eskisi gibi yapılamamasından sıkıldığı belli oluyordu. Latife Hanım da, kültürlü ve olgun bir hanımefendi olmasına rağmen zamanla Paşa'nın kendisine gösterdiği saygıyı istismar ederek, bazı yerlerde Paşa'nın alışmış olduğu hareket şeklini aşmaya başladı. O güne kadar hiç kimsenin hâkimiyeti altına girmemiş olan Mustafa Kemal'in, bu durumdan canı iyice sıkılıyordu. Zamanla hava değişti. Anlaşamamazlıklar ve tartışmalar başladı. Aralarında ihtilaf gittikçe arttı:

– Önceden düşündüğüm hayatı bulamadım, diyordu.[173]

"DEVLET İŞLERİNİ KONUŞACAĞIZ"

Şükrü Kaya

Bir gün bir hususta Gazi'ye izahat vermek için yanına girmiştim. Tam lafa başlayacaktım ki, Gazi yanında oturan Latife Hanım'a:

– Bizi biraz yalnız bırakır mısınız? Devlet işlerini konuşacağız, demişti.

Ben de bu nedenle susmuş ve beklemiştim. Latife Hanım ise, çıkarken odanın kapısını biraz sertçe vurup çıkmıştı!

Gördüğüme göre, bu türlü davranışları yadırgıyor olmalıydı ki, tepkisini de göstermeye çalışıyordu![174]

---

173 Kâzım Özalp, "Özalp Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet* gazetesi, Sayı: 7898, 17 Kasım 1969, s. 7; Kâzım Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 23

174 Hikmet Bil, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul 1981, s. 120–121

LATİFE HANIM ÜZERİNE DEDİKODULAR YAPILIYORDU

Samet Ağaoğlu

Latife Hanım, Atatürk'ün hayatında yazık ki az sürmüş bir devrin yüzüdür. Atatürk bu evlenmeyle sıhhatine daha dikkatli olmuş, akşamları içkili sofraları çok azalmış, boş zamanlarını Ankara'da kurduğu çiftlikte uğraşmaya vermişti. Fakat Atatürk çevresindeki bazı kimseler bundan pek memnun değillerdi.

Bu arada Latife Hanım'ın bazı davranışlarından da şikâyet oluyor, bunları da Atatürk'ün kulağına fısıldıyorlardı. Bu şikâyetler sırasmda Latife Hanım'ın Atatürk'ü sırf kıskançlık duyguları ile bazı arkadaşlarından uzaklaştırmaya çalıştığı ve hatta Atatürk'ün bu arkadaşlarıyla beraber neler konuştuklarını öğrenmek için kapıları dinlediği gibi dedikodular da yer alıyordu. Bunun ötesinde yine Latife Hanım'ın, Atatürk'ün yakınlarından bazı kimselerin hanımlarıyla geçimsizlikleri de oluyordu.

Bir bayram günü Latife Hanım yanında bazı milletvekillerinin hanımları olduğu halde Keçiören'deki evimize geldi. Kapıda o sırada Genelkurmay İkinci Başkanı olan Kâzım (Orbay) Paşa'nın arabasını gördü. Kâzım Paşa'nın hanımı, Enver Paşa'nın kız kardeşiydi ve mağrur bir hanımdı. Latife Hanım'la araları da biraz açılmıştı. Bunun için Latife Hanım kapıda yüksek sesle:

– O kadın buradaysa, ben girmem! diye bağırdı.

Ablam Süreyya da:

– Sizi başka bir yere alırız, diye ısrar etmesine rağmen, Latife Hanım, yine yüksek sesle sert cevap verince, ablam da:

– İsteyen gelir, isteyen gelmez, diyerek kapıyı kapadı.

Babam evde yoktu. Gelip hadiseyi öğrenince çok üzüldü.

Bu haber, Atatürk'ün de kulağına gitmişti. Babam, Atatürk'e giderek ablamın hareketini affetmesini rica etti. Atatürk'ün cevabı şu oldu:

– Yarın Kâzım Paşa ve hanımı şerefine bir çay ziyafeti vereceğim. Mesele yok...[175]

175 Samet Ağaoğlu "Atatürk'ten Sesler", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 31, Sayı: 11863, 16 Kasım 1980, s. 5

LATİFE HANIM'IN AYAK SESLERİ

Şükrü Kaya

Bir gece sofra gene uzamıştı. Neredeyse şafak sökecekti. Hepimiz neşeliydik. İşte, tam o sırada sofranın bulunduğu odanın tam üstündeki tavanına:

– Güm... güm... diye bir ayakkabı topuğu sesinin vuruşuyla hepimiz susuvermiştik!

Mustafa Kemal'in yüzü ise, birdenbire kıpkırmızı kesilivermişti. Ama hiçbir şey olmamış gibi sofrayı devam ettirdiydi.[176]

"BİR KAPLANLA, BİR ARSLANLA EVLENDİNİZ"

Leman Karaosmanoğlu

Henüz Atatürk'le evli olduğu günlerden birinde Latife Hanım emir vermiş:

– Bana Velet Çelebi'yi çağırın, demiş.

Velet Çelebi, biliyorsunuz Mevlana ahfadından... En büyük Mevlevi... Bunu bana Velet Çelebi'nin hanımı anlattı. Ona demiş ki:

– Çelebi Efendi, sizi rahatsız ettim, ama biraz dertleşmeye ihtiyaç duydum. Başka hiç kimseyle sizinle konuşacağım gibi rahat konuşamam. Durum böyle böyle. Ben ne yapayım?

Ne söylüyorsa söylüyor işte. Yine Çelebi'nin hanımının bana anlattığını aynen aktarıyorum. Çelebi, Latife Hanım'a demiş ki:

– Bakın, her genç kız evlenmeden önce bir sürü hayal kurar. Bu, her genç kızın hakkıdır. Bazen hayallerinden daha güzel bir dünya ile karşılaşır. Bazen de bunun tam tersi olur. Siz evladım, siz herhangi bir insanla evlenmediniz. Bir kaplanla bir arslanla evlendiniz. Bunu demir kafeslere hapsedemezsiniz. Hapsetseniz bile parmaklıkları kırıp yine çıkar. Sizin bütün derdiniz buradan geliyor.[177]

---

176 Hikmet Bil, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul 1981, s. 123

177 Emin Çölaşan, "Pazar Sohbeti: Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi...", *Hürriyet* gazetesi, Yıl: 38, Sayı: 13497, 10 Kasım 1985, s. 5

"KAPLANA GEM VURULMAZ"

Şevket Süreyya Aydemir (Velet Çelebi'den)

Bir gün Çankaya'da Latife Hanım, bir hiddet ve sinir buhranı içindedir. Mustafa Kemal'in şahit olduğu bir hareketi onu sarsmıştır. Latife Hanım, o sıralarda komşu ve aile dostu durumunda, yaşlı, hâkim (bilge) ve arif bir zat olan Mevlevi Çelebisi Velet Çelebi'yi çağırtır. Şikâyet ve kırgınlıklarını ortaya serer. Velet Çelebi söylenenleri sükûnetle dinler. Latife Hanım bir eş olarak haklıdır. Sonunda cevabı kısa, fakat ifadelidir:

–Kızım! Sen bir kocayla değil, bir Kaplanla evlendin. Kaplana gem vurulmaz...[178]

LATİFE HANIM, GAZİ'Yİ HİÇ ANLAYAMADI

İsmail Hakkı Kavalalı

Harpten sonra kendisine bir mektup yazarak yurtdışındaki vazifemin artık sona erdiğini bildirerek evvela İzmir'e, sonra da Samsun'a yerleşmek istediğimi bildirdim. Beni aldırdı ve böylece Samsun'a geçtim. Az sonra, o da, Hamidiye ile Samsun'a gelmişti. Yanında eşi Latife Hanım da vardı. İşte o tarihten, hayata gözlerini kapadığı ana kadar, ne zaman karşılaşsak:

– Eee İsmail, anlat bakalım, şu Trikopis'e benim için ne dedin? diye sorar ve kahkahalarla gülerek Selanik'teki hikâyeyi dinlerdi.

O Ankara'ya döndükten sonra beni çağırttı. Sanırım ki 1924 yılında idi. Gittim. Beni yemeğe alıkoydu. Tabii bu sofranın baş yeri rakıdaydı. O gece içecek ve bol bol dertleşecektik. Yanımızda bulunan Latife Hanım, onun içmesine mâni olmak istiyordu. Zavallı kadın, onu hiç anlayamamıştı. Sanırım ki, kızmıştı. Birdenbire ona dönerek:

– Latife. Biz bu gece içeceğiz ve sabaha kadar baş başa kalıp gençlik hatıralarımızı anacağız. İstersen sen, çık yat? dedi.

İşte o, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, ilk soframız böyle baş başa geçti.[179]

178 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Üçüncü Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 487

179 İsmail Hakkı Kavalalı, "Atatürk'ün Sofrası: Ebedî Şef'in Trikopis Hakkında Bir Esprisi", *Vakit–Yeni Gazete*, Yıl: 30–1, Sayı: 10744–2, 9 Eylül 1947, s. 3

LATİFE HANIM'I ZİYARET

Leman Karaosmanoğlu

Ankara'ya ikinci gelişim Ekim 1924'tür. Gazi Paşa da bu sırada bir buçuk yıl kadar evli. Yakup (Kadri Karaosmanoğlu) bana diyor ki:

– Git, Latife Hanım'ı ziyaret et...

Ben de diyorum ki:

– Ben herkesin içine girip de, "Efendim herhalde duydunuz, Yakup Kadri evlendi. Ben onun karısıyım," demem. Madem ki Latife Hanım'ın ailesini tanıyorsun, babası da senin Bektaşilik dostundur, bir randevu al, gidelim.

Ve bir gün randevu alındı ve biz gittik Çankaya Köşkü'ne.

...İnsan kendi kalkıp gider mi Gazi Paşa'nın hanımına? Neyse, gittik, oturduk. Çok nazik bir hanım. Her şeyi sordu. Tabii Yakup'la eskiden beri tanışıyorlar. Akşam üstü, oturduğumuz yere haremağası geldi.

Osmanlı Sarayı'ndan gelme bir haremağası vardı Latife Hanım'ın hizmetinde. İsmi Nesip Efendi... Çok iyi bir adamdı:

– Paşa Hazretleri, Yakup Kadri Bey'i istiyorlar, dedi .

Yakup hemen gitti tabiî... Biz kaldık Latife Hanım'la baş başa. Yandaki salondan sesler geliyor. Latife Hanım diyor ki:

– Bu ses Ağaoğlu Ahmet Bey'in sesi, bu ses falancanın sesi...

Bütün sesleri söylüyor bana. Sonra bir ara:

– Şimdi de Kemal konuşuyor, dedi.

Gazi Paşa'dan "Kemal" diye bahsedince ben çok yadırgadım, ama yine de doksan kulak kesildim ve dinlemeye başladım. Ne dediğini duymak için değil de, sesini duyabilmek için. İlk defa orada duydum sesini bu hayran olduğum insanın. Bu arada saat 19 oldu ve Yakup hâlâ bizim yanımıza gelmiyor. Latife Hanım'a dedim ki:

– Hanımefendi, emir buyurunuz eğer gelmeyecekse ben kalkıp gideyim. Çünkü malum tabirdir, af buyurunuz bu ziyaretim Ermeni ziyaretini geçti.

Latife Hanım içeriye haber gönderdi ve birazdan haremağası gelip:

– Yakup Bey burada kalacaklar efendim, dedi.

Ben de izin aldım ve dışarı çıkıyorum. Büyük salonun kapısı birden açıldı ve karşımda bir anda Mustafa Kemal Paşa'yı gördüm. Latife Hanım dedi ki:

– Kemal, seni Yakup Kadri Bey'in karısıyla tanıştırayım.

İlk defa orada gördüm ve bıyıklıydı.

Ben resimlerini görmüştüm, kolejde okurken. Zaten herkes hayrandı. Ama o bıyıklı hali çok daha güzeldi. Neyse işte, Latife Hanım beni köşkün arabasıyla eve gönderdi...

Aslında o gün tarihi bir gürmüş. Tabii benim haberim yok. Günlerden 9 Kasım 1924... Meğer o gün, Atatürk'e muhalif olan en yakın arkadaşları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlar... Meğer o gün ve o gece sabaha kadar Çankaya'ya, "Biz Halk Fırkası'ndan istifa edip Terakkiperver Fırka'ya geçtik," diye telgraflar yağıyormuş. Bütün memleketten telgraf yağıyor. Bunları Yakup, bana ertesi sabah eve gelince anlattı. Gazi Paşa, o gece Recep'e (Peker) demiş ki:

– Recep, derhal emir vereceksin ve Halk Fırkası'nın adı bundan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası olacak. Cumhuriyet kelimesini biz de kullanacağız.

...Bakın daha neler oluyor o gece Çankaya Köşkü'nde... İstifa telgrafları tomarla geldikçe:

– Paşam şunu haysiyet divanına verelim, bunu da verelim.

Paşa da diyor ki:

– Efendiler, siz galiba durumun farkında değilsiniz. Böyle giderse Meclis'te biz azınlıkta kalacağız, onlar çoğunluğu ele geçirecekler. Böyle şey olur mu?

O gece Paşa birçok mebusu köşke çağırıyor ve Halk Partisi'nden istifa etmeyecekleri konusunda söz alıyor... Yani böyle tarihi bir günde ben uğursuz ayağımla köşke gitmişim işte. Latife Hanım'ı da, Gazi Paşa'yı da ilk defa o gün tanımıştım.

O (Latife Hanım) iyi yetişmiş bir kadındı. Onun için benimle hiçbir zaman sürtüşmesi olmamıştır. Herkesle olmuştur ama benimle asla.

Latife Hanım'm küçük kız kardeşi (Rukiye) benim çok iyi arkadaşımdı. Bir gün bana dedi ki:

– Biliyor musun Leman, benim ablam çok büyük hata etti. Ben Atatürk'ün karısı olsaydım derdim ki, "Sev canım... Bütün kâinatı sev... Sev canım, her şey senin hakkındır. Hepsi senin hakkındır." Ve hiç mesele çıkarmazdım.[180]

180 Emin Çölaşan, "Pazar Sohbeti "Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi...", *Hürriyet* gazetesi, Yıl: 38, Sayı: 13497, 10 Kasım 1985, s. 5

KONYA'DA BİR GÜN...

Fahrettin Altay

Mustafa Kemal, eşi Latife Hanım'la beraber 3 Ocak 1925 Cumartesi günü Konya'ya gelmişti. Şehrin kendilerine hediye ettiği evde ailece özel davetlileri ile öğle yemeği yedik. Kadınlarımızın çarşafı atıp erkeklerle bir arada sohbet etmeleri yeni bir olaydı. Mahcupluk ve ürkeklik henüz giderilememişti. Mustafa Kemal'in sofrada bulunan hanımları memnun edecek tatlı ve neşeli konuşması, Latife Hanım'm da ona nazikâne katılarak davetlileri taltif etmesi unutulacak hallerden değildi. O günlerde Ankara'da siyasi konuşmalar oluyor, İsmet Paşa Heybeliada'da tedaviye çekilmiş bulunuyordu.

Mustafa Kemal, Birinci İnönü Zaferi için tebrik yollu bir telgrafı kendisine yazmamı bana emretti ve ona hazırladığım müsveddeyi okuduktan sonra ikinci madde olarak bir fıkrayı kendi el yazısı ile ilave etti. Bu telgraf şöyle idi (11 Ocak 1925):

11 Kanunisani 341
Heybeliada'ya

İsmet Paşa Hazretleri'ne,

2. Ordu milletin ilk kurtuluş müjdesini verdiği I. İnönü Meydan Muharebesi'nin dördüncü seneyi devriyesini bugün idrakle mübahidir. Konya bu mübarek günü mübeccel (yüce) Gazi'nin huzurunda tesit etti. Büyük günü yaratan Büyük Kumandanı'na teşekküratını, tebrikatını takdim ederken onun iadeyi sıhhat haberine pür heyecan intizar eder (bekler) ve muhterem ellerinden öper efendim.

2– Bu telgrafnamemi yazdığım an içtimayı teşkil eden zevatın isimlerini zikretmek isterim:

Şerife Hanımefendi, Belediye Reisi Kâzım Bey, Konya Mebusu Mustafa Efendi Hazretleri, Aliye Mustafa Hanımefendi, Naci Paşa, Makbule Naci Hanımefendi, Handan Hanım, Nazıma Kâzım Hanımefendi, Latife Gazi Mustafa Kemal, Talât Mustafa Bey, Gazi Mustafa Kemal.

İmza
2. Ordu Müfettişi
Fahri

İsmet Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevap şudur:

Konya'da 2. Ordu Müfettişi
Feriki Alişan Fahrettin Paşa Hazretleri'ne,
Heybeliada'dan

Şan ve şerefimizin ve mefkürelerimizin timsali olan şanlı Gazi muvacehesinde (karşısında) resmi geçit yapan serinkanlı babayiğitlerimiz arasında bir nefer olarak bulunmak isterdim. Hissiyatımı ifade edemem. Cumhuriyet kumandanlarının kalbimizdeki makamı tazimlerini tasvir edemem. Bin muhabbet ve hürmet ile gözlerinden öper telgrafnamenize lütfen iştirak buyuran hanımefendilere ve arkadaşlarıma teşekkürle tazimatımı lütfen iblağ buyurmanızı istirham eylerim.

İsmet

Yemekten sonra Mustafa Kemal, bana:

– Haydi Paşa biraz gezinelim, dedi.

Ve beraber dışarı çıktık. Konuşarak istasyona doğru yürüyorduk. Otomobil de bizi arkadan takip ediyordu. Sokaklar tenha idi. Mustafa Kemal, yemekten sonra kadınların bir müddet yalnız bırakılmalarının adabımuaşeret (görgü) kaidelerinden olduğundan bahsettiler ve:

– İstasyona kadar gidelim, bakalım bizim arkadaşlar ne yapıyorlar. Birer kahve içeriz, dedi.

Beraberce otomobile binerek istasyona gittik. Konya İstasyonu'nda Bağdat Oteli adında güzelce bir otel vardı. Mustafa Kemal'in maiyeti burada kalıyordu. Bunların yemekten sonra topluca oturdukları salona Mustafa Kemal'in ansızın girmesi hepsini şaşırttı ve onun:

– Ne yapıyorsunuz? sorusuna, Salih Bozok latife yollu:

– Kabine kuruyoruz Paşam, diye, gülerek cevap verdi.

Mustafa Kemal, bu defa:

– Oooo! Pek güzel, kimlerden kuruyorsunuz söyleyin de istifade edelim... şeklinde alaylı bir tarzda konuşmaya başladı.

O sıralarda hükümetin değişeceği söyleniyor ve gazetelerde çeşitli havadisler çıkıyordu. Birden kapı açıldı, içeri Latife Hanım girmez mi?.. Herkes şaşırdı. Latife Hanım da Mustafa Kemal'e:

– Kemal buraya geldiğini haber aldım, evde çay hazırlamıştım, seni almaya geldim... tarzında hitap edince herkes donakaldı.

Mustafa Kemal, benzi atmış bir halde:

– Peki Hanımefendi, buyurun gidelim, dedi.

Ve birlikte dışarı çıktılar, bizlere veda etti ve Latife Hanım'la beraber uzaklaştı.

Latife Hanımefendi'nin, Mustafa Kemal'in otelde kalarak maiyeti ile içkiye dalması ihtimalini düşünüp buna meydan vermemek için böyle yaptığına şüphe edilmezse de kültürü çok yüksek ve çok nazik bir hanımefendinin, Mustafa Kemal gibi bir insanın böyle bir davranıştan nasıl üzüntü duyacağını düşünmemiş olmasına gerçekten hayret olunur.[181]

GAZİ VE LATİFE HANIM ADANA'DA

Hilmi Uran

13–20 Ocak 1925...

Adana'da vali bulunduğum günlerde idi. Bir kış günü Gazi'nin Ankara'dan Adana'ya geleceğini haber verdiler. O günlerde Ankara'da müthiş bir kışın sürüp gittiğini ve toprak altındaki su borularının bile donduğunu işitiyorduk. Halbuki Adana, latif, hatta ılık bir sonbahar havası içinde idi.

Gazi için o vakit Adana'da kalınabilecek tek ev, Suphi Paşa'nın Seyhan Nehri kenarındaki evi idi. Rica ettik, Paşa memnunlukla evini boşalttı, yeni karyolalar satın aldı ve diğer hazırlıkları da birkaç gün içinde ikmal etti.

Gazi'yi ufak bir heyet halinde Yenice'den karşılamıştık ve büyük karşılama töreni de Adana Garı'nda olmuştu. Gazi, Adana'da birkaç gece kaldı; resmi, hususi ziyaretlerde bulundu, bir gün de Karataş yolunun yeni işletmeye açılan parçası sonundaki Kadri Bey'in çiftliğine kadar gitti. Sonra Mersin'e giderek orada da birkaç gün kalarak Ankara'ya döndü.

Gazi o günlerde evli idi ve refikası Latife Hanım da bu gezide beraberdi. Latife Hanım sokak kıyafeti olarak kendine daha ziyade erkeklere yaraşan bir tayyör seçmişti; başına da saçlarını büsbütün saklayarak yalnız çehresini açıkta tutan büyük bir şal örterdi. Latife

181 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş 1912–922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 386–389

Hanım bu şalı, ancak eve girdiğinde başından çıkarır ve gür siyah saçlarıyla genç bir kadın olduğunu ancak o vakit gösterirdi.

Gazi'ye Fahrettin Paşa da refakat ediyordu. Ben, Gazi'yi yakından ancak Adana'ya bu gelişinde görmüş ve görüşmüştüm. O sebeple kendisine karşı biraz çekingen ve resmi bulunmayı ihtiyar etmiş olacağım ki, bir akşam beni de bulundurduğu akşam masasında bir münasebetini getirerek, bana:

– Sizi vazifenizde çok dikkatli ve titiz buldum, fakat bana karşı uzak durmayı iltizam ettiniz, demişti.

Gazi, her hal ve şanı ile gündüz başka, gece de bambaşka bir adamdı ve bana karşı olan bu vazife takdirkârlığına sıcağı sıcağına işte bir de sitem eklemiş bulunuyordu.[182]

GAZİ, TARSUS'TA KIYAFET DEVRİMİNİ BAŞLATIYOR

Hikmet Öz

Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım 20 Ocak 1925 tarihinde Tarsus'u ikinci kez ziyaret ettiler. 20–27 Ocak 1925 tarihleri arasında Tarsus ve Mersin'de bir hafta kalan Mustafa Kemal'in yanında 2. Ordu Müfettişi Fahrettin (Altay) Paşa, Bayındırlık Bakanı Fevzi (Pirinççizade), bazı milletvekilleri ve yaverleri vardı.

Tarsus'da kaldığı evde Tarsuslularla birlikte iken eşi Latife Hanım'a verdiği bir işaretle Latife Hanım harekete geçti. Atatürk o yıllarda kılık kıyafet değişimi ile ilgili gezdiği yerlerde halkın davranışını değerlendiriyordu.

Latife Hanım, Atatürk'ün işareti üzerine kıyafetlerini değiştirerek salonda bulunan Tarsusluların huzuruna çıktı. Başörtüsü olmayan sade ve çağdaş bir kıyafet ile Atatürk'ün yanına oturan Latife Hanım'a Tarsuslular parıldayan gözlerle bakarak, Atatürk'ün:

– Bu değişik kıyafeti nasıl buldunuz? sorusuna, Tarsuslular:

– Çok güzel Paşam! cevabını verdiler.

Tarsuslular böylesine modern ve çağdaş anlayışta bir kıyafeti takdirle ve sevinçle karşılamışlardı.

182 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 191–192

Atatürk burada Tarsuslulara:

– Türk kadını bundan sonra bu kıyafeti giyecektir, dedi.

Aynı toplantıda erkeklerin şapka giymeleri ile ilgili fikirler de tartışılmış ve benimsenmişti.[183]

LATİFE HANIM'IN SITMA HASTALIĞI

Dr. Asım Arar

1925 senesinin Haziran ayında, bir gün Sıhhiye Vekâleti'ndeki büromda çalışırken Büyük Millet Meclisi'nde bulunan Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey'den, Gazi'nin refikası Latife Hanımefendi'nin hasta olduğunu bildiren ve gidip kendisini görmemi, muayene ederek lazım geleni yapmamı emreden bir pusula almıştım (15 Haziran 1925). Hemen köşke gittim. Hanımefendi sıtmadan mustarip idi, fakat biz hekimlerin "hypersensibilité" dediğimiz bir hususiyetten dolayı kinin alamadığını öğrenmiş ve başka yollarla tedavi çaresini aramak güçlüğü karşısında kalmıştım. Bu münasebetle, Samsun'a gittiği zaman (Eylül 1924), Paşa'nın da sıtmaya yakalanmış olduklarını öğrendim. Fakat Gazi'nin, ne daha evvelleri, ne de daha sonra sıtma nöbetlerine tutulduğunu duymadım. Belki de hastalık çabucak geçmiş bulunuyordu.[184]

BİR BAYRAM ZİYARETİ

Tevfik Rüştü Aras

Şapka inkılabına tekaddüm eden (yakın) bir bayramda, hasır şapka ile Mustafa Kemal'i tebrike gitmiştim. Kapıda, Latife Hanım'la karşılaştım ve niçin kalpak giymediğime, şapka giyerek geldiğime takıldı ve bunu gören Mustafa Kemal:

– Ne o, yine akrabalar kavga mı ediyor, dedi.

---

183 Hikmet Öz, *Atatürk Tarsus'da*, İkinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 39-40

184 Dr. Asım Arar, "Atatürk'ün Hastalıkları ve Ölümü", *Dünya* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1983, 10 Kasım 1956, s. 6

Şapkayı eline alıp iyice baktıktan sonra giydi ve hoşuna gitti. Şapkanın kalpaktan çok daha iyi olduğunu söyleyen Mustafa Kemal, kendine geldiği gibi, başka yerlere de ve bilhassa sefarethanelere (elçiliklere) de şapka ile gidip gidemeyeceğimi sordu ve benim:

– Gidebilirim, cevabım karşısında memnuniyetini gizlemedi ve dönüşte kendisini görmemi söyledi.

İstedikleri gibi, başta İslam devletleri sefaretleri olmak üzere bütün elçiliklerde gayet normal karşılandım ve bu durumdan Mustafa Kemal, fazlasıyla memnun oldu.[185]

LATİFE HANIM'IN ÇANKAYA'DA KURDUĞU AİLE HAYATI

Ali Kılıç

Latife Hanım'ın, Gazi ile evlendikten sonra Çankaya'da kurduğu samimi aile hayatı ilk zamanlar herkesin sevgi, saygı ve takdirini kazanmakta ve Gazi'yi seven arkadaşlarının hepsi büyük kurtarıcının girdiği bu yeni hayatın devamından derin bir memnunluk duymakta idiler. Halbuki, ne yazık ki, o derecede iyi terbiye ve tahsil gören Latife Hanım, kendilerini temyiz eden (ayırt eden) kibar tavır ve hareketlerine rağmen, maalesef bu samimi ve mesut hayatı devam ettiremediler. Gün geçtikçe daha iyi meydana çıkan tabiatlarının birtakım hususiyetleri yüzünden aile birlik ve düzenliğini yavaş yavaş bozmaya başladılar.

Nihayet vaziyet o hale geldi ki günün birinde eskiden Gazi neden hoşlanıyorsa onu yapan Latife Hanım bu sefer Gazi neden hoşlanıyorsa ondan hoşlanmamaya, Gazi kimleri seviyorsa onları sevmemeye, onlara adeta düşman olmaya ve birtakım hırçınlıklara başladı. Günler geçtikçe bu hırçınlıklar artıyor ve Latife Hanım, Gazi Mustafa Kemal ile değil de herhangi alelade bir adamla evlenmiş gibi nahoş ve acayip muameleleriyle, kolay tahammül edilebilir olmaktan çıkmaya başlıyordu.

Bu hırçınlıkların Gazi'ye eski hayatını aratttıracak tarzda verdiği eza ve cefa, hayatında bir defacık olsun iltifat etmediği heves ve

185 Dr. Tevfik Rüştü Aras, "Atatürk'ün Arkadaşları Cumhuriyetin Nasıl İlân Edildiğini Anlatıyor", *Cumhuriyet* gazetesi, Sayı: 137, 35, 29 Ekim 1962, s. 7

arzularıyla Gazi'yi onun muhitinde bulunanların gözüne batacak dereceyi buluyordu.

Latife Hanım, Gazi Mustafa Kemal'in eşi olduktan sonra bir halk adamının, bir millet şefinin değil de sanki bir hükümdarın eşi imiş gibi kraliçe tavırları göstermesi de Gazi'nin hoşuna gitmemekte idi. Hele bir aralık misafirlerin mutlaka simokin ile sofraya gelmelerini istemesi, davetlilerin teşrifat memurları vasıtasıyla kabul edilmeleri emrini vermesi, akşam yemeğinde mutlaka bir orkestranın çalması arzusunda bulunması, bazı muayyen saatlerde köşkün önünde bando çaldırması, Gazi'nin hayatında bir defacık olsun iltifat etmediği heves ve arzularıyla Gazi'yi iyiden iyiye sinirlendirmeye başladığı açıkça görünüyordu.

Gazi, Latife Hanım'ın takip etmek istediği bu yolu hoş görmüyordu. Bütün bunların yapılmasına muvafakat etmiyor ve Gazi'de artık yavaş yavaş eski sofra hayatına dönmek istidatları gözükmeye başlıyordu.

Nitekim Latife Hanım'ın yanlış yolda bu nevi ısrarları ve bu kabil hevesleri ve istekleri yüzünden nihayet Gazi, eskiden olduğu gibi bazı akşamları sevdiği ve hoşlandığı arkadaşlarını yeniden kendi sofrasına davet etmeye başladı. Bazen asker ve bazen sivil devlet ve ilim adamlarını davet ettiği ve akademik bir manzara gösteren sofrasında gün oluyordu ki tekrar, eskisi gibi, sabahlara kadar siyasi, ilmi, askeri meseleler mevzubahis edilerek, bazen de eğlence ve saz dinleyerek sabahlanıyordu.

Gazi, insanlık bu ya, bazı neşeli, bazı da hadiselerin tesiri altında neşesiz görünürdü. Her iki vaziyette de, Latife Hanım, sanki Gazi'ye eza etmekten hususi bir zevk alır gibi vaziyetler takınıyordu. Bu hareketleri muhitin nazarı dikkatini çeker, herkesi müteessir eder, ıstıraba sevk eylerdi.

Meselâ bir akşam Gazi çok neşeli idi. Sofrada görüşüyor ve kahkahalarla gülüşüyordu. Latife Hanım sofrada değillerdi. Yukarıda idiler. Bu neşeye tahammül edemediklerini gösteren sert bir hareketle yemek salonunun üstündeki odada, bulunduğumuz salondaki avizeyi adeta yere serecek gibi ter ter tepinmeye başladılar. Gürültü, davetlilerin nazarı dikkatini celp edecek (çekecek) bir hal alınca, Gazi sabredemedi. Misafirlerinden utandı ve istemeye istemeye, sofrada karşılarında oturan Salih Bey'e hitap ederek:

– Salih, yukarı çık, bak, hizmetçilerden bu terbiyesizliği yapan kimdir? demeye mecbur olmuşlardı.

Bu suretle de bu çirkin hareketin Latife Hanım tarafından değil, hizmetçiler tarafından yapılmakta olduğunu misafirlere anlatmak istemişlerdi. Fakat Latife Hanım'ın bu halleri herhangi bir ihtar ile dinmek, durmak bilmiyordu.

Latife Hanım'ın hırçınlıkları ve kurdukları yuvanın saadetini bozacak olan huysuzlukları günden güne daha ziyadeleşmeye başlamıştı, gittikçe artıyordu.[186]

"BU EVDEN KAÇAYIM..."

Ali Kılıç

Aradan bir müddet geçti. Erzurum hadisesi unutuldu. Hava yine değişti. Ufak tefek meseleler büyütülerek üzüntü ve ıstırap haline getirilmeye başlandı. Bu hallerin artık saadeti yıpratmakta olduğu açık olarak görülüyordu. Yakın arkadaşlar bu geçimsizliğin bir gün bir taraftan mutlaka patlak vermesini bekliyordu.

Nitekim de öyle oldu: Bir gece yarısı telefonum çaldı. Yaver Muzaffer (Kılıç) Bey:

– Şimdi Gazi Paşa, sizi emrediyorlar, dedi.

Evim Çankaya'da köşkün tam önünde, çok yakın bir mesafede bulunduğu için mühim bir mesele olduğunu tahmin ederek derhal kalkıp gittim.

Gazi, Çankaya'da, daha sonra yanan köşkte idiler. Köşkün kapısına geldiğim sırada yine köşk civarında, yakında oturan arkadaşım Bozok mebusu Salih Bey'e rastladım. Onu da aynı tarzda telefonla çağırmışlar. Her ikimiz birlikte Gazi'nin bulunduğu odaya girdik. Gazi kanepenin üzerine, elbiseleri ile uzanmışlar, yüzleri kıpkırmızı olmuş. Neşesiz ve ıstırap içinde bir vaziyette idiler. Bizi görünce:

– Bu evden kaçayım, yoksa şimdi gaz döküp evi yakacağım! buyurdular.

---

186 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 561, 3 Aralık 1951, s. 1, 7

Salih hemen Gazi'nin boynundaki kravatı gevşetti. Gömleğin yaka düğmesini çözdü. Maksadı yüzündeki kan hücumunu hafifletmekti.

Meğer Gazi, sofradan sonra bahçeye çıkmış, köşkün kapısında otururlarken Latife Hanım balkona çıkmış, oradan yakışıksız bir eda ile niçin erken yatmadığını sorarak, etrafındaki sofracılar, muhafız polisler ve posta neferleri önünde, Gazi'nin şahsiyeti ile gayrikabili telif (uyuşmayan), laubali ve tarizkâr sözler söylemeye başlamışlar. Buna hiddetlenen ve bu vaziyetten dolayı fena halde sinirlenen Gazi artık tahammül edemeyerek çekilmiş, orta köşke kaçmaya mecbur olmuş.

Gazi, bunları yana yakıla ve çok büyük bir ıstırap içerisinde bize anlattıktan sonra:

– Şimdi siz kalınız, ben yalnızca şöyle bir kafamı dinlendirmek için çıkayım. Biraz otomobil ile gezip hava alayım, diye yanlarına Başyaver Rüsûhi Bey'i aldılar ve, "Asi Yozgat'a doğru!" emrini vererek köşkten hareket ettiler.

Salih ile düşündük. Ve Gazi'nin o andaki ıstırabına cidden çok üzüldük ve çok müteessir olduk. Dertleşe dertleşe Salih'in evine geldik. Dayım Müdafaai Milliye Müsteşarı Derviş Paşa da Salih'in misafiri idi. Onu da uykudan uyandırdık. Üçümüz de bu meselenin nasıl halledileceğini düşünüyor, fena bir şekil alması ihtimalinden korkuyorduk. Gazi'nin otomobile binerken söylediklerinden artık işin önüne geçmek imkân ve ihtimali olamayacak derecede vahim bir karar safhasına girdiğini anlıyorduk.

Biz, Gazi'nin Asi Yozgat'a doğru gittiğini zannederken meğer o hareketten sonra yönü değiştirip Kalemi Mahsus Köşkü'ne gitmişler. Orada emir vererek kendilerini kim arar ve sorarsa köşkte olmadıklarını söylemelerini telefon memurlarına, sofracılara ve muhafızlara tembih etmişler. Kim ararsa yok dedirtmişler. Bu arada Latife Hanım da bizzat aramışlar, ona da:

– Buraya gelmedi! demişler.

Hatta biz de ihtiyaten bir kere soralım, belki yatmak için oraya gitmişlerdir... diye telefon etmiştik. Bize de aynı tarzda:

– Buraya gelmediler! cevabını verdiler.

Gazi geceyi orada geçirmişler ve artık ayrılmak kararını vererek Latife Hanım'ın derhal İzmir'e gönderilmesi için icap edenlere direktiflerini verdikten sonra yine Başyaver Rüsûhi Bey'i beraberleri-

ne alarak ve bu defa hakiki olarak trenle Asi Yozgat yönüne hareket etmişler.[187]

GAZİ PAŞA ANKARA'DA KAYBOLUYOR

Özden ve Gülsün Toker (Mevhibe İnönü'den)

Mustafa Kemal Paşa'nın ailesi bir buhran geçiriyordu. Gazi, evlilik hayatına alışamıyordu.

Bir akşam üzeriydi. Kapı çalındı. Uşak kapıya koştu. Seslerden Mevhibe, gelenin Gazi olduğunu anladı. Karşılamaya indi. Antrede Mustafa Kemal ile yüz yüze geldi. Büyük adamın suratı asıktı. Genç kadın ne söyleyeceğini şaşırdı:

– Hanımefendi nasıllar efendim? diyebildi.

Gazi'nin çehresi büsbütün asıldı. Kısaca:

– İyi! deyip ilerledi.

Mevhibe bir pot kırdığını anladı. Ama iş işten geçmişti.

Gazi, arkadaşına boşanmak niyetinde olduğunu söyleyince İsmet Paşa çok üzüldü. Onun da, kendisi gibi bir aile babası olmasını ne kadar candan istemişti. Bir zamanlar ümit de etmişti. Ama, işte o evlilik yürümüyordu.

İsmet Paşa, karısına bu haberi verirken üzüntüsünü gizlemedi. Gözleri yaşla doluydu. Mevhibe, kocasını pek az öyle görmüştü.

İsmet Paşa, arkadaşını boşanmaktan vazgeçirmek için çok çalışmış, dil dökmüştü, ama boşuna... Zaten Gazi'nin bu mevzuda çekindiği bir İsmet Paşa, bir de kayınvalidesi (Adeviye Hanım) vardı. Ona karşı ilk günden itibaren büyük hürmet duymuş, onu kırmaktan her zaman çekinmişti.

Boşanma lafı bu kesinlikle ortaya çıkınca Muammer Uşşakizade'nin ailesi ile birlikte tekrar Ankara'ya geleceği duyuldu. Bunu haber alan Mustafa Kemal telaşlandı. Kayınvalidesi ile yüz yüze gelince ona ne diyecekti? Tek kurtuluş çaresi vardı. Onu kimsenin, ne kayınvalidesinin, ne de İsmet Paşa'nın bulabileceği bir yere gidecek, saklanacaktı. Planını tatbik etti. Ortadan kayboldu.

Çankaya'da herkes şaşkındı. Gazi kayıplara karışmıştı.[188]

187 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 565, 7 Aralık 1951, s. 1, 7

188 Özden ve Gülsün Toker, "50 Cumhuriyet Yılını Mevhibe İnönü Anlatıyor", *Hürriyet* gazetesi, Sene: 26, No: 9251, 20 Ocak 1974, s. 3,11

AYRILIK KARARI

Salih Bozok

Aradan uzun zaman geçmişti ki, tekrar anlaşmazlıklar, dargınlıklar başlayınca Atatürk bu sefer kati olarak ayrılık kararı verdi. Kısaca böyle evlendiler ve böyle ayrıldılar.[189]

"ALAFRANGA EVLENDİLER, ALATURKA AYRILDILAR"

Vecihe İlmen

Atatürk ayrılma arzusunu gösterdi. "Ayrılalım," dedi... Bir yazı yazdı. Bunu bir adamı ile gönderdi. "Aramızda karar vermiş bulunuyoruz... Bu izdivaca son verme..." diye.

"Son vermek istiyorum," demedi. Yazı aynen böyledir. "Son verme..." diye bitiyor. Evet her şey bitiyor. Alaturka boşanma böyleydi. Yani alafranga evlendiler, fakat alaturka ayrıldılar.

...Mustafa Kemal'in en sevdiği at "Sakarya" isimli attı. O atı Latife Hanım'a hediye etmişti. Ayrıldıktan sonra Latife, furgona koymuş yollamış. "Bu size yakışır," diye.[190]

TALAKNAME (BOŞANMA BELGESİ) YAZILIYOR

Hasan Rıza Soyak

Gazi, Hususi Kalem'deki yazı odasında Latife Hanımefendi'ye bir mektup yazdı; öğrendiğime göre; bunda her iki tarafın asabi olduğundan bahsederek sükûnete gelebilmek için bir müddet ayrı yaşamalarının münasip olacağını bildiriyor ve o gece İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yolda bulunan annesi ile beraber İzmir'e gidip bir müddet istirahat etmesini tavsiye ediyordu.

---

189 Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 223

190 Yalçın Pekşen, "Vehice İlmen Anlatıyor: Atatürk'ün Özel Yaşamı", *Cumhuriyet* gazetesi, 6.Yıl Sayı: 21625, 10 Kasım 1984, s. 7

Sonradan İzmir'e gönderilmek üzere bir de talakname (boşanma belgesi) hazırlanmıştı.

Mektubun ertesi sabah Latife Hanımefendi'ye verilmesini ve seyahatinde kendisine Yaver Yüzbaşı Muzaffer (Kılıç) Bey'in refakat etmesini emretti. Ankara'da kalacak olan arkadaşlarına bu hususta başka talimatlar da verdikten sonra hazırlanmış olan iki vagonluk küçük bir hususi trene binerek Sivas istikametinde yola çıktı. Refakatlerinde yakın arkadaşı Nuri (Conker), Recep Zühtü (Soyak) ve Başyaver Binbaşı Rüsûhi Beylerle ben bulunuyordum.

Sivas hattı, o zaman henüz tamamlanıp işletmeye açılmıştı. Tren emirleriyle Asi Yozgat İstasyonu'nda durdu; istasyondaki telgraf hattının üzerinden Hususi Kalem ile telefon irtibatı temin edildi. Ankara'daki arkadaşlar orada olup bitenden vakit vakit malumat veriyorlardı.[191]

"...YAZMAYAN BİR KALEMLE BİTTİ"

Mehmet Sadık Öke

Mustafa Kemal, talaknameyi yazarken kâğıdın üzerine hokkadan mürekkep dökülmüş, yazdıkları kapkara olmuştu. Derhal masaya temiz kâğıt konulmuş; ancak bu kez de anlaşılan kalemi hokkaya yeterince batırmadığı için kalem bir türlü istediği sözcükleri kâğıda yazamamıştı. Odada bulunanlara bakan Mustafa Kemal, Latife ile evliliğini veciz bir biçimde özetleyen tek bir cümle kurmuştu.

– Yazan bir kalemle başladı, yazmayan bir kalemle bitti, demişti.[192]

191 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s. 10

192 İpek Çalışlar, "Mustafa Kemal Boşanırken Ter Dökmüştü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 192, Aralık 2009, s. 53

"İSTASYONDA LATİFE HANIM'I GÖRDÜM"

Hamdi Ülkümen

Ankara'da Gar'da, Latife Hanım ve köşkün bazı adamlarını gördüm. Bana havaları oldukça bozuk görünüyordu. Hem kötü hem de önemli bir şey olmuş gibiydi. Benim hem canım sıkıldı hem de korktum. Cesaret edip de yanlarına yaklaşıp ne oldu diye soramadım. Atladım arabaya Çankaya'ya evime gittim. Hanıma:

–İstasyonda Latife Hanım'ı gördüm. Yanında köşkün adamları vardı. Havalarını pek sevmedim. Galiba Latife Hanım bir yere gidiyor, dedim.

Karım Sıdıka Nemli, Latife Hanım'ın çok iyi arkadaşıydı. Hatta dostuydu. Teklifsizce sık sık görüşürlerdi. Bu yakınlıklarına güvenerek:

– Bir yere gideceğini zannetmiyorum. Gitse herhalde benim haberim olurdu, diye cevapladı beni. Biz nedir, ne değildir diye düşünmeye başladık.[193]

LATİFE HANIM İZMİR'E UĞURLANIYOR

Ali Kılıç

O gün Siirt Mebusu Mahmut Bey vasıtasıyla, "Bir müddet İzmir'e gidip ayrı kalmalarının daha muvafık (uygun) olacağı" Latife Hanımefendi'ye arz edilmiş ve refakatlerine Yaver Muzaffer (Kılıç) Bey terfik edilerek, fakat bu defa artık Ankara'ya avdet etmemek üzere İzmir'e hareket etmişlerdi.

Latife Hanımefendi, Ankara'dan ayrılırken uğurlamak için İstasyon'a gitmiştim. İsmet Paşa da kendisini uğurlamaya gelenler arasındaydı. Latife Hanımefendi gayet mahzun ve çok düşünceli görünüyorlardı. Bununla beraber soğukkanlılıklarını muhafaza etmeye çalışıyorlardı.

Uğurlamaya gelenlerden çoğu, Gazi'nin kendisinden ayrılma kararını bilmiyorlardı ve Latife Hanımefendi da hal ve tavrıyla böyle bir vaziyet göstermemeye çalışıyordu.

193 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994, s. 32

Herhalde Latife Hanımefendi, Gazi'den ümidini kesmemişti. Hadisenin geçici bir vaka olduğuna inanıyor gibiydi. Nitekim uğurlama esnasında bir aralık istasyonda beni yanına çağırdı ve:

– Kılıç Ali Bey, siz bir defa beni böyle bir vaziyetten kurtarmıştınız. Şimdi ümidim yine sizdedir. Evlat babasısınız. Bu kere de bunu hallederseniz size ölünceye kadar müteşekkir kalacağım, diye teessürlerini belli etmişti.

Kendilerine, cevaben emirlerini vazife telakki ettiğimi söylemekle beraber ne yazık ki bu defa Erzurum'daki gibi içimden ümitli değildim ve Latife Hanım'ın sebebiyet verdiği vakanın önüne geçmek mümkün olamayacağını da tahmin etmekteydim.

Tahminim doğru çıkmakta gecikmedi. Latife Hanımefendi'nin Ankara'dan İzmir'e hareketinden bir müddet sonra Gazi ile Latife Hanım'ın ayrılmalarına ait resmi ve kanuni muamele tamamlandı ve bitirildi. Ve Gazi'nin Latife Hanımefendi ve ailesiyle bir gûna (çeşit) münasebet ve sıhriyeti kalmamış olduğu da ilan olundu.[194]

GAZİ KÖŞKE DÖNÜYOR

Ali Kılıç

Gerek bu vaziyetten, gerek Gazi'nin Asi Yozgat'a seyahate gittiğinden, dediğim gibi, kimsenin haberi yoktu, yalnız İsmet Paşa vaziyetten haberdardı.

Latife Hanımefendi'nin hareketinden sonra geç vakit Gazi de trenle Ankara'ya döndü. Gidişinden kimsenin haberi olmadığı için Gazi'yi Asi Yozgat'tan avdetinde istasyonda yalnız İsmet Paşa ve bir de Salih ile ben karşıladık.

Gazi, sinirli ve mustarip halini gizlemek için ayaküzeri İsmet Paşa'yla latifeler yaptı ve sonra otomobillerine binerek köşklerine çıktı.

O akşam sofrada her ne kadar hiçbir şey yokmuş gibi ıstırabını saklamak istiyor idiyse de onun şefkatli yüzünden müteessir olduğu yine de besbelli idi.[195]

194 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 565, 7 Aralık 1951, s. 7

195 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 565, 7 Aralık 1951, s. 7

"ÇANKAYA BOŞALDI"

Leman Karaosmanoğlu

...Yakup da, ben de her zaman mektuplaşırdık. Hatta ilk mektubumda, "Siz gidince Çankaya boşaldı Hanımefendi," diye yazdım. Çünkü olaylardan bir gün önce ben köşkte kendisinin yanındaydım. Galiba günlerden cumartesi. Bana dedi ki:

– Annem, babam, kardeşlerim de Ankara'ya geliyorlar. Biraz bizimle burada kalacaklar...

– Ah ne güzel, dedim.

Ben kendisinin yanında fazla kalıp rahatsız etmek istemezdim. Hatta o da bana takılırdı. Diğer hanımlara derdi ki:

– Efendim, hanımefendi yeni evlidirler... Yakup Kadri Bey eve gelmişlerdir, diye erken kalkarlar...

Bir de, ben oradan davet gelmedikçe gitmek istemezdim. Çünkü benim akrabam falan değil ki. Ben bir mebus hanımıyım, o ise muzaffer bir kumandanın hanımı. Ona gitse gitse, her gün başbakanın hanımı gidebilir. Ama beni her zaman çağırırdı.

...Güzel güzel konuştuk. İşte, ailesinin geleceğini falan söyledi. Ben yine erkenden izin istedim.

Ertesi gün öğle vakti bizim eve Ağaoğlu Ahmet Bey, İzmit Mebusu Süreyya (Kılıç) Bey ve birkaç mebus daha geldiler. Ağabeyim Burhan Belge'nin yattığı bir oda vardı. Yakup falan hepsi oraya doluştular ve fıs fıs, hepsi kafa kafaya vermişler, ben de salondayım. Yani salon dediğime bakmayın, bunlar eski Ankara'nın bağ evleri.

– Ne oldu beyefendiler? diye sordum.

Ağaoğlu Ahmet Bey:

– Hanımefendi siz üzüleceksiniz ama söyleyeyim... Latife Hanım, Gazi Hazretleri'nden ayrıldılar. Ankara'dan da ayrılıp gittiler, dedi.

Tabii çok üzüldüm ve bütün gün ağladım evde. Hep, "Nasıl olur?" diye soruyorum. Latife Hanım, köşkten ayrılırken Coli ortalıkta dolaşıyormuş.

...Atatürk'ün tazı köpeği... Latife Hanım şöyle bir bakmış Coli'ye ve okşamış:

– Ne tuhaf Coli'ciğim, sen kalıyorsun burada, ama ben kalamıyorum artık, demiş.

Ağaoğlu bunları anlatınca daha da kötü oldum. Çok dokundu Latife Hanım'ın bu sözü bana. Yani Atatürk bu sözü bilseydi, Latife Hanım'ı mutlaka geri çağırırdı. Çünkü çok iyi yürekli bir insandı.[196]

MUSTAFA KEMAL: "...AFFEDECEKTİM"

Hamdi Ülkümen

...Eve bir haberci geldi:

– Paşa, sizi köşke çağırıyor, dedi.

Hemen gittim. Atatürk biraz sinirli görünüyordu. Bana:

– Boşandım, dedi.

Çok üzüldüm. Latife Hanım'a derin bir saygım vardı. Hâlâ duyarım o saygıyı. Ben bu duygular içinde iken o:

– Sen bana evlenme demiştin, dedi.

Ve durdu, yüzüme baktı. Ben:

– İyi ama Paşam, evlenme demek başka, evlendikten sonra ayrılmak başka. Siz evlendiniz. Aile hayatına karıştınız. Ayrıca güzel bir şey olmuştu da, dedim.

– Bak Nebizade, ben sana anlatayım bazı şeyler, Sivas'tan dönmüştük. O akşam sofrada misafirlerimiz vardı. Bir Paşa'nın karısı yanımda oturuyordu. Bilmiyorum ne oldu? Beni o hanımın ayağına bastım zannetti. Ve eğildi kulağıma kötü bir söz söyledi. Sustum, kadın kıskançlığı deyip geçecektim. Misafirler gitti. Biz ikimiz masada kalmıştık... Latife Hanım bir ara balkonda dolaşıyordu. Bilirsin balkonun altındaki bahçe kapısında da Türk askeri nöbet tutar. Onun duyabileceği bir şekilde balkondan bana kötü bir söz söylemez mi! Yani Mehmetçiğin yanında bana küfür etti, senin anlayacağın. Sonradan yaptığından kendi de pişman olacak ki, içeri gitti bayıldı. Ben de köşkün doktoru Ragıp'ı (Dr. Hasan Ragıp Erensel) çağırttım. "Bak bakalım sahiden mi bayılmış, yoksa taklit mi yapıyor?" dedim. Doktor biraz sonra yanıma geldi. Üzgün bir ifadeyle, "Bayılmamış Paşam," dedi. Fena halde canım sıkıldı, bi-

196 Emin Çölaşan, "Pazar Sohbeti: Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi...", *Hürriyet* gazetesi, Yıl: 38, Sayı: 13497, 10 Kasım 1985, s. 5

liyorsun bana yaptıklarını, sofraya inmez, arkadaşlarımı sevmez. Daha bunun gibi bazı şeyler. İşte o anda boşanmaya karar verdim. Kendisine bir mektup yazdım. Mektupta, "Ne istersen al ve git, ortak hayatımız sona ermiştir," diye yazdım. Ve ben de köşkten ayrıldım. Dönüşte baktım ki, kendisi için son derece lüzumlu olan en az şeyi alarak ayrılmış. Nebizade, doktoru bilhassa çağırttım, eğer gerçekten bayılmış olsa idi, bana yaptıkları asabi kriz sonucudur diye affedecektim, dedi.

Ayrılmalarını ben de istemiyordum, karım da istemiyordu. Olaydan kısa bir süre sonra gördüğüm Doktor Ragıp'a:

– Sen ne diye Latife Hanım için, Gazi'ye, "Gerçekten bayılmadı, taklit yapıyor," dedin, boşanmalarına sebep oldun, dedim.

Doktor Ragıp:

– Ben de üzgünüm ayrıldıklarına Nebizade, ayrıca doğruyu söyledim. Gazi'ye yalan söylemek son derece zor, sen de iyi bilirsin. Ya bana inanmaz bir doktoru çağırtıp ona da sorsaydı, o zaman ben ne yapardım? Mecburdum doğruyu söylemeye, dedi.[197]

"ASKERCE SÖZ"

Latife Uşşakî

Bana, Gazi bir gün:

– Askerce söz ver, dedi. Beraber geçen hayatımıza ait hiçbir gazeteciye bir şey söylemeyeceksin.

Ben de kendisine askerce söz verdim.[198]

"O BİR HANIMEFENDİDİR!.."

Suna Güler (Tezer Taşkıran'dan)

Gazi boşanacağı zaman yakın çevresinden birisi, Latife Hanım aleyhinde konuşurken, "o karı" diye söz etmiş.

197 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994, s. 32–34

198 Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk'ün Verdiği Büyük Ders", *Dünya* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1683, 10 Kasım 1956, s. 5

Mustafa Kemal, bunun üzerine hiddetle:

– O bir hanımefendidir, her zaman da bir hanımefendi olarak kalacaktır! demiş, dedemin (Ahmet Ağaoğlu'nun) hazır olduğu bir mecliste...[199]

TALAKNAME (BOŞANMA BELGESİ)

Latife Hanım'ın İzmir'e gönderilişinden sonra Mustafa Kemal, başvekalete, Latife Hanım'la evliliklerinin, 5 Ağustos 1925 tarihinde sona erdiğini bildiren 11 Ağustos 1925 tarihli bir yazı gönderdi:

Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti
Başkitabeti
6/412
Ankara
11–8–1341 (1925)

Başvekaleti Celileye,

Uşşakîzade Latife Hanımefendi Hazretleri'yle iki buçuk seneden beri devam eden hayatı izdivaciyemize (evlilik hayatımıza) hitam (son) vererek birbirimizden ayrılmaya karar verdik. Müşarünileyhaya (Latife Hanımefendi'ye) 5 Ağustos 1341 (1925) tarihiyle talakname (boşanma belgesi) takdim ettim. Keyfiyeti hükümetin ıttılaına (bilgisine) arz ederim efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal[200]

Heyeti Vekile 12 Ağustos 1925 günü Başvekil İsmet Paşa'nın başkanlığı altında toplanarak geç vakte kadar görüşmelerde bulundu.[201]

---

199 İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 389

200 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 211, Fon Kodu: 030–10, Yer No: 1–6–11

201 "Heyeti Vekilede", *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, Dördüncü Yıl, No: 1499, 13 Ağustos 1925

Bu toplantıda, Mustafa Kemal'in 11 Ağustos 1925 tarihli yazısı da görüşülerek karara bağlandı ve bu karar, resmi tebliğ olarak 13 Ağustos 1925 tarihli *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi ile diğer gazetelerde yayımlandı. 12 Ağustos 1925 tarihinde Anadolu Ajansı ile yayımlanan bu konudaki hükümetin resmi tebliği aynen şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti
Başkitabeti
Tebliği resmi
Ankara
11–8–1341

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, başvekalete yazdıkları 11/8/1341 (1925) tarihli tezkerelerinde (yazılarında), Uşşakîzade Latife Hanımefendi Hazretleri ile rabıtai izdivaciyelerine (evlilik bağlarına) hitam (son) vererek birbirlerinden ayrılmaya karar verdiklerini ve 5/8/1341 tarihinde talak (boşanma) vuku bulmuş (gerçekleşmiş) olduğunu tebliğ buyurmuşlardır. Keyfiyet (durum) malum olmak (bildirilmek) üzere Heyeti Vekile (Bakanlar Kurulu) kararı ile resmen tebliğ ve ilan olunur.[202]

Başvekalet, Başvekil İsmet Paşa imzasıyla Bakanlıklara, bağlı ve bağımsız makamlara da, gönderdiği 12 Ağustos 1925 tarih ve 6/2862 sayılı bir yazı ile bu resmi tebliği duyurdu.[203]

BİR AYRILIĞIN TÜRKÜSÜ: "BAĞRI YANIK BÜLBÜLE DÖNDÜM"

Fahrettin Altay

Yıl 1925. Bu senenin en önemli olayı Atatürk'ün milletimizin başındaki fesi atarak şapka giydirmesi ve kıyafetini medeniyet âleminin kıyafetine benzetmesi olmuştur. En üzücü olay da La-

202 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 211, Fon Kodu: 030-10, Yer No: 1-6-11; "Tebliğ-i Resmi", *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, Beşinci Sene, No: 1499, Perşembe 13 Ağustos 1925, s. 1

203 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 211, Fon Kodu: 030-10, Yer No: 1-6-11

tife Hanım'dan ayrılmasıdır. Bu ayrılışın onu çok üzdüğü fakat bunu kimseye hissettirmemeye çalıştığı hissediliyordu. Odasında "Bağrı yanık bülbüle döndüm" türküsünü çaldırarak ağladığı duyulmuştu.[204]

GAZİ'NİN LATİFE HANIM'DAN AYRILIŞININ BİR NEDENİ

Ali Kılıç

Gazi'nin, Latife Hanımefendi ile ayrılışı üzerinden yıllar geçmişti. Bir İstanbul seyahati esnasında, bir akşam, Dolmabahçe Sarayı'nm balkonunda oturuyorduk. Tanınmış bir iki gazeteci, eşleriyle, Gazi'nin misafiri olarak, orada bulunuyorlardı. Henüz sofraya oturulmamıştı. Söz, izdivaç bahsine intikal etti ve bu arada, Gazi, neşeli bir şekilde, aynı zamanda samimi bir hasbihal edasıyla kendi evliliğinden de bahsederken arada:

– İzdivaçta kadının her arzusunu yapmak çok güç... Mesela siz, kitap okumak istersiniz. O, o esnada kitap okumanızı istemez. Bizim izdivacımızda bu kabil ihtilaflar çok olurdu. Asıl tuhafı, Latife Hanımefendi, benim kendisinden ayrılabileceğime hiç ihtimal vermezdi. Bir gün bu ihtimali mevzu bahsedince bana:

"Nasıl olur? Dünyaca tanınan Mustafa Kemal dünya önünde zevcesini nasıl boşar?" diye ayrılığın imkânsız olduğunu söylemek istemişti.

Meğer Latife Hanımefendi formalitelerin, vaziyetimden dolayı nerede ise imkânsız olacağını farz edermiş. Kendisine:

"Gayet basit..." dedim. "Öyle bir vaziyet olmasını istemem. Fakat şayet mecbur kalırsak, zili basarım Kâtibi Umumi Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'i çağırırım, Anadolu Ajansı'na iki satır vererek, 'Gazi, Latife Hanım'la ayrılmıştır,' derim ve iş olur biter.

Latife Hanım bu cevaba karşı hayret içinde kalarak:

"Bu kadar basit mi?.." diye sordu ve ben de:

"Evet, bu kadar basittir..." dedim.

---

204 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş 1912–1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 389

İşte Gazi için ayrılmak kararı verildikten sonra onu tatbik etmek, kendisinin de ifade ettiği gibi güç değil, bu derece basitti.[205]

NEDEN BOŞANDILAR: SOFRA YÜZÜNDEN

Hikmet Bil

Mustafa Kemal'in sofralarının davetsiz misafiri olan İçişleri Bakanı ve onun en yakınlarından biri olan Şükrü Kaya için, "Neden boşandılar?" sorusunun karşılığı kısaca: "Sofra yüzünden," olmuştur.[206]

LATİFE HANIM'I "HÜRREM SULTAN"A BENZETMİŞLERDİ

Rauf Orbay

Latife Hanımefendi, malûmatlı, asil, mükemmel bir Türk kızıydı. Mustafa Kemal'i bizim gibi sevenler ve ona dost olanlar, bu izdivacın, bu büyük insanın hayatını daha mazbut ve huzurlu bir devreye sokacağı kanaatiyle ümitli ve mesut idik.

Fakat, Gazi'yi böyle mazbut bir aile hayatının dışında görmek isteyenler de vardı. Latife Hanım'ın yaşı ve tecrübesi, mizacı ve karakteri, onlarla, onların seviyesine inerek mücadeleye müsait değildi. Karşı taraf, Latife Hamm'ın ikaz ve müdahalelerini, Gazi nezdinde maharetle yanlış ve kasıtlı tefsirlere tabi tuttular. Hatta kendisine telmih (ima) yollu "Hürrem Sultan" diyenler de oldu.

Böyledir bu işler... İnsanlar, muayyen mevkilerden sonra ve bazı şartlar içinde, en basit vatandaşların hakkı olan karar ve tercihleri de kaybederler. Halbuki dışarıdan, aynı insanların kudret ve nüfuzları sonsuz sayılır.

---

205 Ali Kılıç, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 566, 8 Aralık 1951, s. 7

206 Hikmet Bil, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul 1981, s. 120

Pek kimse bilmez ama ben söyleyebilirim: Halbuki aslında Gazi, bir aile hasreti içinde idi ve mükemmel bir aile reisi olarak mesut ve bahtiyar olabilirdi.[207]

GAZİ, EVLİLİKTE ŞANSI YAKALAMIŞ OLSAYDI

R. Hüsrev Gerede

Gazi'nin bazı arkadaşlarının bekâr kalmalarını istemesi ve ruhsal isyanını ben iki nedene bağlamaktayım.

Birincisi, özel yaşamında bu arkadaşlarının sürekli olarak yanında bulunmalarını istemesi, ikincisi de kendisinin evlilik denemesinde uğradığı şansızlık ve aradığı iç huzuru bulamamasıdır.

Gerçekten tarihe mal olmuş büyük adamların yine tarihinin gösterdiği uygulama ve eğilimlerinde, sürdürmüş oldukları yaşamın etki ve izlenimlerinden kurtulamadıklarını biliyoruz.

Kanımca Atatürk'ün bekârlığa olan ilgisi onun bu kurumu sevmesinden kaynaklanmıyor. Eğer o savaş alanlarında ve siyasi yaşamında gösterdiği başarı ile yakaladığı şansı evlilikte yakalamış olsaydı durum çok farklı olurdu. En azından bu çelik yapılı kahramanın ev yaşamını düzene girer, gece gündüz çalışır durumda olan zekâsı ihtiyaç duyduğu sükûnete kavuşur, bunu yatıştırmak için alkol, sigara, kahve almaz; sevgi, sevecenlik ve huzur soluyarak erken çökmez, daha çok yaşardı.[208]

FEVZİ ÇAKMAK: "...ÜMİTLERİM TAHAKKUK ETMEDİ"

Fevzi Çakmak

...Paşa'nın, Latife Hanım'la evlenmek kararından bahsettikleri vakit, ben bir bakıma pek memnun kalmıştım.

---

207 Rauf Orbay, "Son Sohbetinde Anlattıkları", *Tarih Konuşuyor* dergisi, Sayı: 8, Eylül 1964, s. 638

208 R. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı–Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002 , s. 246

Ben hayatımda yalnız içki değil, sigara bile içmiş bir kimse değildim. Canım kadar sevdiğim ve son derece takdir ettiğim Mustafa Kemal Paşa'nın ise öteden beri içki içtiğini biliyordum. Beni en çok üzen şey de buydu.

Mustafa Kemal Paşa bu memlekete çok lazımdı. Onun ayarında kişiler dünyaya asırda bir bile gelmezlerdi. Parlak zekâsı ve sınırsız vatan sevgisi, yüksek bilgisi, yılmaz azmi, istikbali, uzağı görme kabiliyeti, teşkilatçılık kabiliyeti bu derece yüksek olan bir insana memleketin son derece ihtiyacı vardı. Ne kadar uzun süre yaşayacak olursa, millet ve memleket ondan o derece faydalanacaktı.

Evet savaşı kazanmıştık, ama sadece enkaz halinde bir vatan devralmıştık. Memleket baştan başa yakılmış, yıkılmıştı. Yolumuz, fabrikamız, paramız, hatta insanımız yoktu. Bu halde devir almış olduğumuz vatanı yeni baştan yapmak ve onu Avrupa medeni memleketlerinin seviyesine çıkarmak için, onun gibi bir yol göstericiye ihtiyacımız büyüktü.

Ne yazık ki bu büyük adam gençliğinden beri alışmış bulunduğu içkiyi bir türlü bırakamıyordu. Tabii bunda etrafını çeviren dalkavukların da çok büyük günahı vardı.

İşte kendisini görüp tanıdıktan ve onunla konuştuktan sonra akıllı ve bilgili bir kimse olduğunu gördüğüm ve çok iyi bir ailenin gayet iyi yetiştirilmiş bir kızı olan Latife Hanım'ın, Mustafa Kemal Paşa ile evlenmesinin bu bakımdan çok yerinde olacağını düşündüm. Belki de Mustafa Kemal Paşa onun sayesinde içkiyi bırakır, hiç olmazsa azaltırdı.

Ne kadar üzgünüm ki bu ümitlerim tahakkuk etmedi. Latife Hanım, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eşi olduktan sonra bütün gücü ile ona hizmet etmeye koyulmuş, onunla birlikte birçok memleket içi seyahatler yapmış, kendisine özel sekreterlik vazifesi de görerek işlerini kolaylaştırmaya, ona her bakımdan yardımcı olmaya gayret etmiştir.[209]

209 Murat Sertoğlu, "Mareşal Çakmak'ın Hatıraları", Anlatan: Adnan Çakmak, *Hürriyet* gazetesi, 1 Mayıs 1975, s.3

ATATÜRK AYRILMASAYDI DAHA UZUN YAŞARDI

Süreyya Ağaoğlu

Her şeyden önce Latife Hanım, Atatürk'e âşık bir kadındı. Ve her kadın gibi kıskançtı. Atatürk'ü kıskanıyordu, buna hiç şüphe yok. Herkes diyor ki, düşünmesi lazımdı. Ben aynı fikirde değilim. Latife Hanım onun sağlığını düşünüyordu. Mesela on ikide yatağa girmesini istiyordu. Etrafındakiler de Latife Hanım'ı bunun için sevmiyorlardı.

Latife Hanım, içki içmesini istemiyordu. Babamın bir tabiri vardı: "Onun Latife Hanım'dan ayrılması memleket için bir felaket olmuştur," diye. Biz ailece Latife Hanım'a hayrandık, çok severdik. Bir kadın gözüyle ayrıca söylemek isterim ki, Atatürk evli kalsaydı, Latife Hanım'dan ayrılmasaydı, hem daha uzun yaşayabilirdi, hem de daha başka şekilde örnek olacak hareketlerde bulunabilirdi.[210]

LATİFE HANIM'I İZMİR'DE ZİYARET

Hamdi Ülkümen

Ayrıldıklarından kısa bir süre sonra karımla birlikte Latife Hanım'ı (İzmir) Karataş civarındaki evinde ziyaret ettik. O bizi görünce çok sevindi. Şuradan buradan konuştuk. Sonra Ankara'ya döndük.

Atatürk'ün etrafında eşsiz güzel insanlar olduğu gibi duyarlılıktan, düşünceden yoksun –tabii benim ölçülerime göre– insanlar da vardı. Bu haberi bana kızar ve tepki gösterir düşüncesiyle ona iletmişlerdi. Bir akşam sofrada otururken birdenbire bana:

– Sen karınla birlikte onu (Latife Hanım'ı) ziyarete gitmişsin? dedi.

– Evet Paşam. Hal hatırını sormaya gittik, diye cevap verdim.

– İyi etmişsin. İnsanlık ve dostluk bunu gerektirirdi, dedi.

Sonra evlatlıklarından biri ile Latife Hanım'ın kendine yazdığı mektuplardan birini yukarıdan getirtti ve bize göstererek:

210 İpek Çalışlar, "Sırlarıyla Latife Hanım", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 56, Sayı: 20939, 14 Kasım 2005, s. 11

– Bana her hafta mektup yazar. Ben de onları memnuniyetle seve seve okurum, ama cevap yazmam. O yine de yazmaya devam eder. Benim bundan memnun olduğumu biliyordur herhalde. Siz iyi etmişsiniz, gitmişsiniz. Bana hayat arkadaşlığı yapmış bir insan, dedi.

Ve bizim hareketimizi övdü.[211]

UNUTULMAYAN EŞ: LATİFE HANIM

Fahrettin Altay

26 Ekim 1925 Pazartesi...

Uzun ve rahat bir uykudan kalkarak iyileşmiş, kaşar peyniri ile güzel bir kahvaltıdan sonra Arif Bey'in hatıratını gazeteden okudum, notlarımı yazdım. Bahçede öğleye kadar vakit geçirdim. Yaverlerin yemeği geldi, ben de aralarına girdim, sevindiler. Sonra Atatürk çağırttı, karnımı doyurduğumu söyledimse de sofraya oturttu. Mahmut (Soydan) ve Tevfik (Bıyıklıoğlu) Beyler de vardı.

Yemek listesi: Çorba, yoğurtlu kebap, yeşil fasulye, ciğerli pilav, çikolatalı krema, kavun. Sofrada hiç içki yok.

Ayrıldığı eşinden bahsetti, eski kaynatası Muammer Bey'e İzmir'deki borçları için de yardım edilmesini Mahmut Bey'e emretti. Latife Hanım'ın da Rıza Bey'le bazı notlar gönderdiğini söyledi. Bir mektebe öğretmenlik yahut bir sefarete kâtiplik gibi bir memuriyet verilmesini rica ediyordu. Hakarete duçar olmak korkusu ile sokağa çıkamıyormuş, tesadüf ettiği bazı bildiklerinin kendisinden yüz çevirmeleri ağrına gidiyormuş. Bir memuriyet olursa vakit geçirebilirmiş.

Atatürk bunları gayet sakin ve bitaraf bir tavırla anlatıyor, fakat kararını açıklamıyordu...[212]

211 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994, s. 34

212 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş (1912–1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 402–403

GAZİ'NİN, KÜÇÜK KAYINBİRADERİ MÜNCİ İLE BİR KONUŞMASI

Adile Ayda

Yıllar sonra Münci Uşşakîzade, ablası Latife Hanım ile Mustafa Kemal hakkında şunları söylemiştir:

– Ablam fevkalade bir kadındır. Fakat Gazi'ye herhangi erkeğe yapacağı muameleyi yaptı. Tarihte ender yetişen bir "dâhi" ile evli olduğunun farkında değildi. Bu yüzden Gazi için bir handikaptı.

1932 Ocak ayının ortasına doğru Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kıyafet balosu olacağı ilan edildi. Gazi Mustafa Kemal, bu çeşit baloların hepsine gelirdi. Onun baloları teşvik etmesi, diğer inkılaplara paralel olarak bir de yaşayış inkılabını meydana getirme isteğinin ifadesi idi.

Kıyafet balosu, önce Türk Ocağı olarak yapılıp sonradan Halkevi haline getirilmiş, tepedeki güzel binada veriliyordu.

Hukuk mektebi öğrencisi idim. Baloya babam ile birlikte gittikten sonra onu dostlarına bırakarak, arkadaşlarım arasına karışmıştım. Birdenbire orkestra Ramona tangosunu çalmaya başladı. Bu, Gazi Paşa'mn baloyu şereflendirdiklerine işaretti. Gerçekten giriş kapısına herkes gözlerini çevirdiği zaman, Gazi Paşa'nın "mutad zevat" adını verdiğimiz kimselerin ortasında ilerlemekte olduğunu gördük. O gün Salih Bozok, Kılıç Ali ve Ali Çetinkaya'dan başka Şükrü Kaya ve Falıh Rıfkı (Atay) da vardı (8 Nisan 1932).

Hukuk mektebinden arkadaşlarım arasında bulunan Münci, elektriklenmiş gibi bize arkasını döndü ve içeriye giren kafileye doğru ilerledi. Biz de kendisini yavaşça takip ettik. Münci'nin tereddütsüz adımlarla Şükrü Kaya'nın yanına kadar giderek, Gazi Paşa'nın hayret dolu bakışları karşısında, kulağına eğilip bir şey söylediğini, bunun üzerine Şükrü Kaya'nın biraz çekinerek Münci'yi Gazi Paşa'ya takdim ettiğini gördük. Gazi, ilk önce anlamadı veya işitmedi. Sonra birdenbire yüzü aydınlandı:

– Ne o? Münci mi? Sen Münci misin? diyerek eski kayınbiraderine döndü.

Ve yanındakilere:

– Biliyor musunuz, ben bunu, on sene evvel kucağımda hoplatırdım, dedi.

Belli idi ki, küçük kayınbiraderini vaktiyle pek sevmiş, fakat Latife Hanım'dan ayrıldıktan sonra hiç görmemiş. Artık gerçek bir aile sahnesine tanık olunmakta idi. Gazi Paşa, bir eli Münci'nin omzunda:

– Şimdi kaç yaşındasın? Hangi mektebi okuduṇ? Ne tahsil ediyorsun? gibi sorular soruyordu.

İlgisi, memnuniyeti gittikçe artıyordu. Ve ilgisinin bir nişanesi olarak nihayet şu soruyu surdu:

– Eh, daha sonra ne olmak istiyorsunuz?

Münci ilk önce önüne baktı, sonra başını kaldırarak şu cevabı verdi:

– Reisicumhur olmak istiyorum!

Gazi Paşa'nın hayretle irkildiği görüldü. Buz gibi bir sessizlik ortalığı kapladı. Herkes birbirine korku ve endişe ile bakıyor ve Gazi'nin bu küstah çocuğa ne şekilde haddini bildireceğini merakla bekliyordu.

Gazi, şöyle etrafa göz gezdirdi. Münci'yi yukarıdan aşağı süzdü ve ani bir ifade değişikliği ile ona gülümseyerek:

– Reisicumhur mu olmak istiyorsun? Tebrik ederim seni! dedi.

Ve devam etti:

– İnsanın hedefi çok uzakta olmalı ki, hiç olmazsa yarı yola varabilsin! Bu yalnız fertler için değil, milletler için de böyledir. Bir millet emellerinin yüksekliği nispetinde yükselir...

Gazi'nin sesi heyecanlanmış, yüzü hafifçe kızarmıştı. Bir adım ileri attı. Salondakilerin hepsine hitap eder gibi, sesini büsbütün yükselterek şunları ekledi:

– Bugün milletçe hedefimiz en mütemeddin (medeni) milletlerin inkişaf seviyesine ulaşmak, hatta bu seviyeyi aşmaktır. Bu, asla imkânsız değildir. Türk'ün zekâsı, Türk'ün cibilli vasıfları buna müsaittir. Yeter ki Türk milleti hedefini iyice seçsin ve hedefe varmaya azmetsin!..

Büyük Gazi bunları söyleyerek ilerledi.

Gazi'nin, ülkesini çok gelişmiş bir ülke haline koymak konusundaki şiddetli isteğini ve bu yoldaki imanını ifade eden bu sözlerini söylemesine, Latife Hanım'ın kardeşi Münci, vesile olmak gibi bir

şerefe erişmişti. Ancak Münci Uşşakîzade, ne yazık ki, yarı yola bile varamadı. Zekâsı ve kültürü ile herkesi hayran bırakan bu parlak genç, 1932 sonbaharında bir kaza kurşununa kurban gitti.[213]

LATİFE HANIM: "...BİR ASKER İMANI İLE ONUN HATIRALARINI BEKLEDİM"

Niyazi Ahmet Banoğlu

Yirmi sekiz yıl,* savmasına kapanarak kendini riyazete mahkûm eden din adamlarında bile rastlanamayan bir nefis feragati ile yaşayan Latife Uşaklı'nın tebcil edeceğimiz (yücelteceğimiz) taraflarından biri, zeveban haline gelmiş bir aşk timsali oluşudur.

Onun Atatürk'e olan aşkını kendisinden dinlerken, bir efsane kahramanının dile geldiğini sandım:

–Hâlâ, bütün kalbim, bütün mevcudiyetimle onun sevgisi ile meşbuum (doluyum). Nöbet bekleyen bir asker imanı ile onun hatıralarını bekledim, bekliyorum.

Evet, bunları bizzat o söylüyordu. İlk gençliğinin en ateşli günlerinde, bütün milletin bir defa görebilmek saadetine kavuşmayı en büyük mazhariyet saydığı günlerde, bir misafir olarak bağrına bastığı Atatürk'e karşı duyduğu bu sevgi elbette ki insanlığın henüz adlandıramadığı başka bir nevi sevgi idi.

...Ne hazin bir tecellidir ki, Latife Uşaklı'nın, "Hayatımın son dakikasına kadar mesut veya bedbaht edileyim Münci'yi takipten hali kalmayacağım," sözü tahakkuk etti. Felek, bu yılları daha mesut geçirebilirdi. Fakat "bedbaht" geçirdi. Yalnız bu "bedbaht" kelimesi, Latife Uşaklı için lügat manasını kaybetmiştir. O, ıstırapla boğulmuş yıllarında, Mukaddes Paşa'sının mukaddes hatıralarıyla hayatın bütün ıstırabını, zehiri panzehiri gibi yudum yudum içti.[214]

---

213 Adile Ayda, "Atatürk ve Kayınbiraderi", *Cumhuriyet* gazetesi, Sayı: 14107, 10 Kasım 1963, s. 4

* Niyazi Ahmet Banoğlu, Latife Hanım'dan dinlediği anıları, 1950 yılında, Latife Hanım'ın yazılmasını istemediği bölümler dışında aynen yayınladı.

214 Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Latife Hanım", *Tarih Dünyası* mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul 15 Mayıs 1950, s. 117–119

LATİFE HANIM: "...BENİM DE VERİLECEK CEVAPLARIM VARDIR"

Yeni İstanbul *gazetesinden*

Yeni İstanbul *gazetesinde 1952 yılında, Atatürk'ün ölüm yıl dönümüne ait nüsha hazırlanırken, Latife Hanım'la da bir konuşma yapılmak istendi. Gazetenin bu konuda verdiği haber şöyle:*

...Latife Hanım'la da konuşmak istedik. Randevu almak için kendisine telefon ettik. Latife Hanım validesinin rahatsızlığından bahisle hiç vakti olmadığını, onun için kendisini mazur görmemizi söyledi. Atatürk mevzuunda bir hastalık meselesinin herhangi bir mani teşkil etmeyeceğini hatırlattığımızda bu büyük Türk kadını dile geldi:

– Daha benim konuşma zamanım gelmemiştir. Ben de zamanı geldiği vakit ağzımı açacağım. Bir vakitler onun civarında pervane gibi döndükleri halde, sonra ona dil uzatmaya kadar yeltenenlere, elbette benim de verilecek cevaplarım vardır, dedi.

Derdinin derin olduğunu hissettiğimizi söyledik.

– Tabii, diye, cevap verdi ve ilave etti:

– O büyük adamın hatıralarına, eserlerine, hatta şahsına tecavüzler olurken, benim köşemde rahat olmama imkân var mıdır? Bu arada bazı gazete ve gazetecilerden de şikâyetçiyim. Hiçbir temasımız olmadığı halde benim hakkımda yalan yanlış şeyler yazıyorlar. Bu doğru değildir. Ben kendi köşesine çekilmiş, hatıralarıyla baş başa yaşayan bir kadınım. Beni rahat bıraksınlar. Hiç şüphesiz bu hatıraları bir gün beraberimde mezara götürecek değilim. Yer yer patlak veren Atatürk aleyhtarlığı cereyanı kesildikten sonra bunu size vereceğim. Fakat bugün için ortaya ne pahasına olursa olsun çıkmak istemiyorum. Ayrıca, unutulmuş köşemde beni hatırlayıp aradığınız için çok teşekkürler ederim...

Latife Hanım'la olan şu konuşmamız büyük manalar taşıyordu. Maddi ve manevi bütün varlığıyla bu millet için çalışmış olan ve en büyüğümüzün "karısı" olmak mazhariyetine erişmiş bulunan, hakikaten kültürlü ve görgülü bu Türk kadınının açık ifadesi karşısında bir an durmak lazımdır. Gerçekten, bütün hayatını Atatürk'ün

şerefine layık bir şekilde geçiren Latife Hanım'ın köşesinde unutulmuş olması acıdır.[215]

LATİFE HANIM: "SON ARZUM"

Latife Uşşakî

...Yazmak mı? Yazmak... Amerika'dan bir teklif aldım. Hatta muazzam bir meblağ teklif ettiler. Reddettim. Kendim yazmayı düşündüm. Yirmi sene, dünya büyüklerinin hayatlarını tetkik ettim. Bütün kahramanların, inkılapçıların, muzaffer kumandanların hayatlarına dair her dilden kitap okudum... İstedim ki, ben de Atatürk'ü yazayım, fakat heyhat!.. Okudukça, tetkik ettikçe anladım ki yapmak istediğim şey imkânsızdır. Her büyük adamın hayat hikâyesi, Atatürk'ü nazarımda daha çok büyüttü, daha erişilmez yaptı ve yazılamaz, anlatılamaz bir varlık olduğuna bir daha inandım. Ve kalemi elime alamadım.

...Emil Ludwig, benim çok iyi dostumdu. Nice'te, yan yana evlerde otururduk. Zengin kütüphanesinden çok istifade ederdim. Hayatımı, en ince teferruatına kadar bilirdi ve en büyük arzusu, benim hayatımı yazmaktı. Müsaade etmedim, fakat istediğini yazabilirdi, çünkü dediğim gibi her şeyi bilirdi. Bir gün:

– Yazmayacağım, dedi. Senin, gözyaşlarıyla yıkanmış hatıralarına hürmet edeceğim ve yazmayacağım.

Yazmadı.

...Atatürk, Türk milletinin bir sembolüdür. Türk gençliği onu daima sevmelidir... Muharrirlerin yazıları ona sevgi hâleleri olmalıdır. O buna layıktır ve onun buna ihtiyacı vardır. Milletini nasıl sevdiğini, gençliğe nasıl inandığını bilmezsiniz. En büyük arzum, Türk çocuklarını etrafıma toplayıp ondan bahsetmektir. Onun milletine, memleketine karşı her zaman şahit olduğumuz sevgisini konferanslarla anlatmak istiyorum. Bunu yapacağım. Haftanın muayyen gününde Türk gençlerine bunları anlatabilmek, benim son arzumdur.[216]

---

215 "Atatürk'ün Eski Refikası Latife Hanım'la Telefon Konuşması", *Yeni İstanbul* gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 1067, 10 Kasım 1952, s. 5

216 Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Latife Hanım", *Tarih Dünyası* mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul 15 Mayıs 1950, s. 117–119

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, "Atatürk'ten Sesler", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 31, Sayı: 11863–11869, 10–17 Kasım 1980, s. 5

Adıvar, Halide Edip, "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar", *Hayat* mecmuası, Yıl: 5, Sıra No: 169–188, Cilt: 1, Sayı: 1–20, 1 Ocak–13 Mayıs 1960, s. 11

Adıvar, Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, John Murray, London 1928

Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı–İstiklal Savaşı Hatıraları*, Çan Yayınları, İstanbul 1962

Akatürk, Ayşe Talia, *Atatürk ve İzmir*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir 1981

Aralov, S. I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çeviren: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967

Arar, Dr. Asım, "Atatürk'ün Hastalıkları ve Ölümü", *Dünya* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1983–1708, 10 Kasım–5 Aralık 1956, s. 3

Aras, Dr. Tevfik Rüştü, "Atatürk'ün Arkadaşları Cumhuriyetin Nasıl İlan Edildiğini Anlatıyorlar", *Cumhuriyet* gazetesi, Sayı: 13735, 29 Ekim 1962, s. 7

Arasan, Şule, "Yaşayan Tarih Sabahat Filmer Anlatıyor: Atatürk Bizim Evden Çıkıp Samsun'a Gitti", *Sabah* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1912, 19 Mayıs 1990, s. 9,14

Arıcan, Ali Semih, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Resimli Hayat Tarih mecmuası*, Sayı: 46, Ekim 1953 s. 2630

"Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, Cüz: 10, Cilt: 1, İstanbul 1960

"Atatürk'ün Eski Refikası Latife Hanım'la Telefon Konuşması", *Yeni İstanbul* gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 1067, 10 Kasım 1952, s. 5

"Atatürk Devri Hatıraları", *Dünya* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 688–690, 26–28 Ocak 1954, s. 3

Atay, Falih Rıfkı, "Çankaya–Atatürk Devri Hatıraları", *Dünya* gazetesi, Yıl: 1, Sayı: 3–114, 3 Mart–22 Haziran 1952, s. 2

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya–Atatürk Devri Hatıraları*, Birinci ve İkinci Cilt, Dünya Yayınları, İstanbul 1958

Atay, Falih Rıfkı, "Atatürk Devrinden Hatıralar", *Dünya* gazetesi, Yıl: 6, Sayı: 1878–1922, 26 Mayıs–13 Temmuz 1952, s. 3

Ayda, Adile, "Atatürk ve Kayınbiraderi", *Cumhuriyet* gazetesi, 40. Yıl, Sayı: 14107, 10 Kasım 1963, s. 4

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Üçüncü Cilt, 1922–1938, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1965

Baler, Mahmut, "Bal Mahmut–Baldan Damlalar", *Tercüman* gazetesi, 20. Yıl, Sayı: 6875–6687, 10–30 Mayıs 19281, s. 2

Banoğlu, Ahmet Niyazi, "Annesi Atatürk'ü Evlendirmek İstiyor", Anlatan: Mustafa Mecdi Boysan, *Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, İstanbul 1955, s. 47–48

Banoğlu, Niyazi Ahmet, "Atatürk ve Latife Hanım", *Tarih Dünyası* mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 2–7, 1 Mayıs–15 Temmuz 1950

Banoğlu, Niyazi Ahmet, "Atatürk'ün Verdiği Büyük Ders", *Dünya* gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 1683, 10 Kasım 1956, s. 5

Bardakçı, İlhan, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 211, Fon Kodu: 030.10.0., Yer No: 1.6.11., 11.8.25

Baysal, Mevlüt, *Çankaya'da Gazi'nin Hizmetinde*, Ercan Matbaası, İstanbul 1954

Belli, Şemsi, "Aşklarıyla Atatürk–Kehribar", *Hürriyet* gazetesi, 10–21 Kasım 1994, s. 7, 17, 19

Belli, Şemsi, *Fikriye*, Bilgi Yayınları, Ankara 1995

Bil, Hikmet, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul 1981

Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2006

Bozok, Salih, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985

Bozok, Salih, "Atatürk'ün 40 Yıl Yanından Ayırmadığı Salih Bozok'un Hatıraları", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 30, Sayı: 11530–11557, 10 Kasım–7 Aralık 1979, s. 5

Cebesoy, Ali Fuat, "Atatürk ile Milli Mücadele Arkadaşları Sulhtan Sonra Neden Anlaşamadılar?", *Yeni Tarih* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 47, 17 Ocak 1963, s. 226–232

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Birinci Kısım, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1957

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, İkinci Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960

Çalışlar, İpek, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul 2006

Çalışlar, İpek, "Mustafa Kemal Boşanırken Ter Dökmüştü", *Toplumsal Tarih* dergisi, Sayı: 192, Aralık 2009, s. 52–53

Çalışlar, İpek, "Sırlarıyla Latife Hanım", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 56, Sayı: 20939, 14 Kasım 2005, s. 11

Çölaşan, Emin, "Leman Karaosmanoğlu ile Sohbet: Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi", *Hürriyet* gazetesi, Yıl: 38, Sayı: 13497, 10 Kasım 1985, s. 5,13

Çölaşan, Emin, "Senaryo Bir Başka Bahara Kaldı", *Hürriyet* gazetesi, 4 Şubat 2005, s. 5

Dündar, Can, "Ata'nın Resmiyle Öldü", *Milliyet* gazetesi, 11 Kasım 2004, s. 17

Dündar, Can, "Söz Kız Tarafında", *Milliyet* gazetesi, 10 Kasım 2004, s. 17

Es, Hikmet Feridun, "Atatürk İçin Canını Veren Kadın", *Hayat* mecmuası, Yıl: 7, Sıra No: 333–339, Cilt: 1, Sayı: 13, 28 Şubat–4 Nisan 1963, s. 13

Gerede, R. Hüsrev, *Hüsrev Gerede'nin Anıları–Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002

Gündüz, Aka, *Dikmen Yıldızı*, Toker Yayınları, Toker Matbaası, İstanbul 1974

Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973

Güngör, Salâhaddin, "Salih Bozok Anlatıyor: Atatürk'e Aid Hatıralar" *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Numara: 5285–5291, 28 Kanunusani–6 Şubat 1939, s. 5

Hâkimiyeti Milliye gazetesi, No: 769, 21 Mart 1923, s. 3

Hâkimiyeti Milliye gazetesi, No: 1499, 13 Ağustos 1925, s. 1

İlbay, Asaf, "Atatürk'ün Hususi Hayatı", *Tan* gazetesi, Yıl: 1, Sayı: 172–229, 8 Haziran–6 Ağustos 1949, s. 2

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 1. ve 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1985, 1987

"İzmir'de Pek Mühim Bir Akid", *Vakit* gazetesi, Numara: 1845, 30 Kanunusani 1923, s. 1

Kandemir, Feridun, "Ağabeyim Mustafa kemal", *Resimli 20. Asır Mecmuası*, Yıl: 1, Cilt: I, Sayı: 14, 15 Kasım 1952

Kandemir, Feridun, "Atatürk'ü Son Derece Müteessir Eden Hadise: Fikriye Hanım'ın İntiharı", Anlatan: Mustafa Mecdi Boysan, *Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Üçüncü Kitap, Derleyen: Ahmet Niyazi Banoğlu, Yeni Tarih Dünyası Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955, s. 28–30

Kandemir, Feridun, "Eski Şehremeni ve Mebus Operatör Emin Erkul Anlatıyor", *Atatürk, 15. Ölüm Yılı Hatırası*, Tarih Coğrafya Dünyası Yayınları, İstanbul 1953, s. 14–15

Kılıç, Ali, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 557–566, 29 Kasım–8 Aralık 1951, s. 1, 7

Kılıç, Muzaffer, "Cumhuriyetin İlanı Arifesinde Bakir Bir Hatıra", *Tarih Konuşuyor* dergisi, Cilt: 4, Sayı: 21, Ekim 1965, s. 1706–1708

Kocatürk, Utkan, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005 (Cumhurbaşkanlığı Arşivi Dolap: 8, Kutu: 72–3'ten)

Konay, Rıfkı, "Atatürk'ün Sofrası", *Vakit–Yeni* gazete, Yıl: 30–1, Sayı: 10744/2–10746/4, 9–11 Eylül 1947, s. 1, 3

Kutay, Cemal, *Ardında Kalanlar*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi, İstanbul 1988

Kutay, Cemal, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 1992

Külçe, Süleyman, *Mareşal Fevzi Çakmak–Askeri Hususi Hayatı*, Birinci Kitap, İkinci Basılış, İzmir 1953

Marcosson, Isaac F., "Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi", Çeviren: Ergun Özbudun, *Atatürk Araştırma Merkezi* dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 1984, s. 175–187

Oğuz, Kürşad, "Fikriye'nin Saçı Diye Benimkini Almışlar", *Vatan* gazetesi Pazar İlavesi, 16 Ocak 2005, s. 6

Oranlı, Ziya, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara 1967

Orbay, Hüseyin Rauf, "Son Sohbetinde Anlattıkları", *Tarih Konuşuyor* dergisi, Sayı: 8, Eylül 1964, s. 638

Öke, Mehmet Sadık, "Latife Hanım'ın Fikriye Hanım'la İlgili Düşünceleri", *Sabah* gazetesi, 14 Temmuz 2009, s. 6

Öz, Hikmet, *Atatürk Tarsus'ta*, İkinci Baskı, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999

Özalp, Kâzım, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 14, Sayı: 4819–4824, 29 Ekim–3 Kasım 1963, s. 5

Özalp, Kâzım, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992

Özalp, Kâzım, "Atatürk'le 40 Yıl", *Akşam* gazetesi, Sene: 37, No: 12968–12972, 10–14 Kasım 1954

Özalp, Kâzım, "Özalp, Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 20, Sayı: 7891–7907, 10–26 Kasım 1969, s. 7

Pekşen, Yalçın, "Vecihe İlmen Anlatıyor: Atatürk'ün Özel Yaşamı", *Cumhuriyet* gazetesi, 61. Yıl, Sayı: 21625, 10 Kasım 1984, s. 7–8

Price Whard, "*Daily Mail* Muhabirinin Mülakatı", *İkdam* gazetesi, 30. Sene, No: 9329, 6 Mart 1923, s. 1

Pulur, Hasan, "Muhafızı, Atatürk'ü Anlatıyor–Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Milliyet* gazetesi, Yıl: 19, Sayı: 7131–7144, 10–24 Kasım 1968, s. 5

Sayman, Mecdi, "Mustafa Kemal Ağlıyordu", *Hayat* mecmuası, Yıl: 4, Sıra No: 134, Cilt: I, Sayı: 18, 1 Mayıs 1959, s. 14–15

Sertoğlu, Murat, "Mareşal Çakmak'ın Hatıraları, Anlatan: Adnan Çakmak, *Hürriyet* gazetesi, 1 Mayıs 1975, s. 3

Sevük, İsmail Habib, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939

Sevük, İsmail Habib, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler", *Cumhuriyet* gazetesi, On Beşinci Yıl, Sayı: 5250–5320, 24 Birincikanun 1938–3 Mart 1939

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: I–II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü Baskı, Rafet Zaimler Yayınları, İstanbul 1958

Terzioğlu, Said Arif, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Başnur Matbaası, Ankara 1968

Toker, Özden ve Gülsün, "50 Cumhuriyet Yılını Mevhibe İnönü Anlatıyor", *Hürriyet* gazetesi, Sene: 26, No: 9244–9270, 13 Ocak–8 Şubat 1974, s. 3

Uluğ, Naşit Hakkı, "Atatürk Latife Hanım'la Nasıl Evlendi?", *Hayat* mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 74, 7 Mart 1958, s. 14–15, 18

Umay, Dr. Fuat, "Ölümünün Yıl Dönümünde Doktor Fuat Umay'ın Atatürk'e Ait Yazdığı Hatıraları", *Hayat* mecmuası, Yıl: 10, Cilt: 2, Sayı: 28, 8 Temmuz 1965, s. 20–21

Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959

Ülkümen, Hamdi, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Yayınları, Ankara 1994

Ünaydın, Ruşen Eşref, "Atatürk Devri Hatıraları", *Dünya* gazetesi, Yıl: 2, Sayı: 656–692, 25 Aralık 1953–30 Ocak 1954, s. 3

Vamık D. Volkan–Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk Yaşamı ve İç Dünyası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt: III, (1922–1944), Rey Yayınları, İstanbul 1970

Yanık, Figen, "Latife Hanım'ın Kızkardeşinin Torunu Mehmet Sadık Öke Anlatıyor", *Sabah* gazetesi, Sabah Pazar İlavesi, 7 Mart 2010, s. 12

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le Otuz Yıl–İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004

Yula, Yaşar, "Kardeş Gözü ile En Büyük Türk Atatürk!", *Zafer* gazetesi, Yıl: 2, No: 556, 10 Kasım 1950, s. 5–6

BENİ İKİ KADIN ÇOK SEVDİ
Mustafa Kemal'in Yaşamında İz Bırakan İki Kadın
2. BASKI
OĞUZ AKAY
ALFA

Mustafa Kemal'in "Sakarya" atına binip Çankaya sırtlarında dolaşan bu iki güçlü kadın, Türkiye'nin kurtuluş ve kuruluş günlerinde, kadınlar için cesaretin sembolü olmuşlardır. Çankaya Köşkü'nde, Milli Mücadele'de, zafer günlerinde ve Türk devriminin ilk yıllarında unutulmaz izler bırakmışlardır.

Fikriye Hanım, Kurtuluş yıllarında cephe gerisinde hizmet almış ve bir kadın nefer gibi karargah hizmetlerinde bulunmuş uysal, fedakar ve örnek bir Türk kadınıdır. "Aşıka maşuk sorulmaz" dercesine, "Gazi Paşa"sını delice sevmiş ve bu sevda yüzünden genç yaşında hayata veda etmiştir.

Latife Hanım, sözünü ve gözünü budaktan esirgemeyen, biraz sert ve hırçın olmakla birlikte, cesur, zeki, kültürlü, çağdaş bir Türk kadınıdır. Türk kadınının sosyalleşmesinde model olmuş, dönemin tüm genç kadınları ona imrenip onun gibi olmaya çalışmışlardır. "Mukaddes Paşa"sından ayrıldıktan sonra, hayatının sonuna kadar acı bir yalnızlık ve suskunluk içinde yaşamıştır.

Fikriye Hanım ve Latife Hanım'ı, Gazi Paşa'nın çevresinin her türlü yargısından uzak, yapıcı ve saygın bir bakışla yapılan değerlendirmelere göre anlatmak, böylece o günkü olayları, bugün de aynı samimi heyecanla yaşatmak gerekir.

Cumhuriyet tarihinin bu iki önemli kişisini bir veya birkaç kişinin gözüyle anlatmak bizi affedilmez hatalara götürür. Çok kişinin gözlemlerini ve anılarını, erkek ve kadın bakış açılarından dikkate alarak ve dönemin yaşam ve kültür şartlarını da göz önünde tutarak kullanmak gerekir. Aksi halde Türk tarihine, Mustafa Kemal için özel yere sahip olan bu iki değerli kadına ve onların mensup olduğu topluma, hem büyük bir saygısızlık, hem de haksızlık yapılmış olur.

Güvenilir kaynaklara dayanarak, ilk kaynaklardan anı, bilgi, haberleri değerlendirerek, Fikriye Hanım ve Latife Hanım'ı gerçek değerleriyle anlatan *Paşam*, bu hedefte bir eserdir.

ALFA

ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd.
Ticarethane Sokak No: 53
34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel : +90 (212) 511 53 03
+90 (212) 513 87 51
Fax : +90 (212) 519 33 00
www.alfakitap.com
e-mail: info@alfakitap.com

ISBN 978-605-108-222-8

9 786051 062228